

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

15366

Дарго
М.И. КАН
Е. С. Турь-Аракава
Синодальн. № 7

12 JUL 2013

15 JAN 2010
26 SEP 2006

321
9-91
uy

№ 9

Գրադարան «Յառաջ»-ի

№ 9

300

Ի. ՆՈՎՈՏՈՐԺՍԿԻՑ

1527-ՆՕ

№ 8947

ԻՆՁ Է

1003
19231

ԻՐԱՆԿԱՆ ԳԵՏՈՒԹԻՒՆ

Թ Ի Ֆ 1 Ի 2

Էլեկտրաշարժ տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ընկ. Մաղաթեան փող. № 5.
1906 (172)

1. Ի՞նչ է ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Պետութիւնը,— դա նստակեաց ժողովուրդն է, որը ապրում է մի միակ բարձրագոյն իշխանութեան ներքոյ:

Ուրեմն՝ այնտեղ, ուր չկայ ժողովուրդ, չկայ և պետութիւն կամ, ուր կայ ժողովուրդ, որը սակայն թափառական է, այսինքն՝ չունի մի որոշ հաստատուն բնակավայր, այնտեղ չէ կարող լինել և պետութիւն. — օրինակ թափառաշրջիկ ժողովուրդը պետութիւն չէ կազմում: Վերջապէս նստակեաց ժողովուրդը միայն այն դէպքում է պետութիւն կոչւում, երբ նա ապրում է մի բարձրագոյն իշխանութեան ենթակայ, այսինքն, երբ այդ նստակեաց ժողովուրդը ունի մի որեւէ բարձրագոյն իշխանութիւն, որին հպատակւում են բոլորը:

Ուրիշ խօսքով, այն բոլոր դէպքերում, երբ կան հետեւեալ երեք պայմանները, այն է 1) ժողովուրդ, 2) նրա նստակեացութիւնը և 3) բարձրագոյն իշխանութիւն՝ այնտեղ կայ և պետութիւն. իսկ ուր չկայ այս երեք պայմաններից մէկն ու մէկը՝ այնտեղ չկայ և պետութիւն:

Պետական իշխանութիւնը բաղկացած է երեք տե-

սակի իշխանութիւններից—օրէնսդրական, կատարողական և դատաստանական:

Օրէնքներ հրատարակելու իրաւունքը անւանւում է օրէնսդրական իշխանութիւն:

Այդ օրէնքները իրագործող իրաւունքը անւանւում է կատարողական կամ կառավարչական իշխանութիւն:

Դատող կամ արդարադատութիւն կատարող իրաւունքը անւանւում է դատաստանական իշխանութիւն:

Երբ պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է մէկ անձի միայն, այսինքն թագաւորի, իշխանի, կայսեր այն ժամանակ մենք անւանում ենք այդ իշխանութիւնը բացարձակ միապետութիւն կամ ինքնակալութիւն:

Պետութեան բարձրագոյն իշխանութիւնը կարող է պատկանել ողջ ժողովրդին կամ նրա ընտրած ներկայացուցիչներին: Պետական այդպիսի կազմը անւանւում է նասարակապետութիւն:

Վերջապէս կայ և մի այլ տեսակ պետական կազմ, երբ պետական իշխանութիւնը պատկանում է մասամբ ժողովրդին և մասամբ թագաւորին.—այդպիսի պետական կազմը կոչւում է սահմանափակ կամ սահմանադրական միապետութիւն:

Այդպիսի պետութեան մէջ թագաւորի ինքնակալական իշխանութիւնը սահմանափակւած է ժողովրդին վերապահած իրաւունքներով և ազատութիւններով, որոնք դուրս են թագաւորի իշխանութիւնից:

Այդ իրաւունքները, արտօնութիւնները և քառութիւնները մի առ մի յիշւած են լինում երկրի նիւսական օրէնքի մէջ:

Այդ օրէնքը որոշում է պետական կազմակերպու-

թեան հիմունքները—դրա համար էլ նա կոչւում է հիմնական օրէնք:

Հիմնական օրէնքը ուրիշ անունով ասւում է սահմանադրութիւն կամ կոնստիտուցիա, այսինքն հիմունքներ, որով որոշւում են որպէս ժողովրդի իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, նոյնպէս և թագաւորի իրաւունքներն ու պարտականութիւնները: Նա է, որ որոշում է, թէ վերև յիշւած երեք իշխանութիւններից որոնք են պատկանում ժողովրդին և որոնք թագաւորին:

Սովորաբար ժողովրդի ձեռքին գտնւում է օրէնսդրական և դատաստանական իշխանութիւնը, իսկ թագաւորին մնում է կատարողական (գործադիր) կամ կառավարչական իշխանութիւնը: Անգլիայում, օրինակ, իշխանութեան բոլոր երեք տեսակները պատկանում են ժողովրդին, գտնւում են նրա ներկայացուցիչների ձեռքում: Դրա համար էլ անգլիական թագաւորի մասին ասում են, որ նա միայն «թագաւորում է, սակայն չէ կառավարում պետութիւնը»:

Ռուսաստանում բոլոր երեք իշխանութիւնները՝ օրէնսդրական, դատաստանական և գործադիր, պատկանում են կայսեր, որի իշխանութիւնը ոչինչ և ոչ ոք չէ սահմանափակում: Հետևապէս Ռուսաստանում բարձրագոյն ողջ իշխանութիւնը թագաւորի ձեռքումն է, ուրիշ խօսքով՝ Ռուսաստանը բացարձակ միապետութիւն է:

2. Ի՞նչ է ԻՐԱԻԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ Ի՞նչ է ՈՍՏԻ-
ԿԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Պետական այն կազմակերպութիւնը, որ մենք տեսնում ենք Եւրոպայի, Ամերիկայի և Աւստրալիայի բոլոր յառաջագէժ ժողովուրդների մէջ, կոչւում է իրաւական:

Իրաւական է կոչւում այդ ժողովուրդների պետութիւնը նրա համար, որ այդ ժողովուրդների հիմնական օրէնքները ընդունում են ժողովրդի բարձրագոյն իրաւունքները պետութեան այս կամ այն իշխանութեան վերաբերմամբ և օրէնքի իշխանութիւնը՝ ողջ պետական կեանքում:

Այսպիսի պետութիւնը իրաւական է կոչւում նաև այն պատճառով, որ իւրաքանչիւր քաղաքացի, նոյն օրէնքների համաձայն, օգտւում է նաև այլ իրաւունքներով, օրինակ՝ խղճի, հաւատի, համոզմունքների ազատութիւն. ունի խօսքի, մամուլի, ժողովումների, ժողովրդական հանդէսների ազատութիւն, նաև անձի, բնակարանի անձեռնմխելիութիւն, և այլն:

Այս բոլոր իրաւունքների մասին մենք կը խօսենք առանձին, այժմ պէտք է միայն նկատենք, որ եւրոպական բոլոր ազգերը, նախ քան իրաւական պետութիւն ունենալը, ունեցել են ոստիկանական պետական կազմ—օրինակ ինչպէս էր մի ժամանակ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում և այլ պետութիւնների մէջ:

Այժմ տեսնենք թէ, ի՞նչ բան է ոստիկանական պետութիւնը, ի՞նչ առանձնայատկութիւններ ունի նաև

և ի՞նչու ոստիկանական անուն է ստացել: Ոստիկանական պետութեան մէջ պետական բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է թագաւորին: Նա ինքն է հաստատում օրէնքներ, սահմանում հարկեր, և տուրքեր՝ նա է նշանակում մինիստրներ և դատաւորներ:

Թագաւորի ձեռքում են գտնւում յիշած բոլոր երեք իշխանութիւնները՝ օրէնսդրական, կատարողական և դատաստանական: Թագաւորի կամքը— ամենաբարձր օրէնքն է: Երկրի բոլոր բնակիչները հնազանդւում են նրան:

Ոստիկանական պետութեան մէջ թագաւորի ամենամեծ հոգսը իր իշխանութիւնը պահպանել և հաստատելն է:

Պետութեան մէջ ապրողները զուրկ են էական իրաւունքներից—նրանք միայն հաւատարիմ հպատակներ են՝ պարտաւոր են առանց այլևայլութեան հպատակել թագաւորի կամքին:

Հպատակի իւրաքանչիւր քայլը պէտք է լինի իշխանաւորների թոյլտւութեամբ: Այն բանը, որ թագաւորական օրէնքներով թոյլատրւած չէ, —նա արգելւած է:

Թագաւորները ձգտում էին միշտ խառնել ժողովրդի կեանքի բոլոր գործերի մէջ: Եւ որովհետև մի մարդու համար անհնարին է ամեն ինչ տեսնել, ամեն բանի համենել, ուստի թագաւորները չափազանց շատացնում էին չինովնիկների (պաշտօնեաների), թէ գաղանի և թէ յայտնի ոստիկանների թիւը:

Թագաւորները խառնւում էին բնակիչների տնտեսական կեանքի մէջ և նոյն իսկ նրանց անձնական, ընտանեկան գործերի մէջ: Թագաւորները աշխատում էին առաջնորդել ժողովրդի արդիւնաբերական, առև-

արական և գիւղատնտեսական կեանքը, գործերը: Իսկ այս բոլորի համար պէտք է չինովնիկներին ահագին բանակ: Մի խօսքով, ոստիկանական պետութեան մէջ ժողովրդի կեանքը ամբողջովին կաշկանդւած էր որպէս շղթաներով, թագարորի սահմանած օրէնքներով:

Արգելումների մի ահագին ցանց կաշկանդում էր հպատակների շարժումը. Ամենուրեք կար մի որ և է իշխանութիւն, որը հաւանութիւն է տալիս, թոյլատրում է, արգելում է, հսկում է. և պաշտօնեաների ու ոստիկանների այս ահագին բանակի կերակրելը մեծ գումարներ են նստում, ի հարկէ ժողովրդի գրպանից: Իսկ ամենից վատը այն է, որ թագաւորական օրէնքների առջ բոլորն էլ միահաւասար չեն:

Որչափ հարուստ, գիրքով բարձր և ծագումով նշանաւոր է մի մարդ, այնքան համարձակ ոտնատակ է տալիս նա օրէնքները, առանց վախենալու որևէ պատասխանատուութիւնից:

Հարուստը և խախտում է օրէնքը, որովհետև հաւատացած է, որ կաշառակեր պաշտօնեային տւած իր կաշառքով նա կազատւի ամեն տեսակ պատասխանատուութիւնից: Իսկ դա առաջանում է նրանից, որ թագաւորական կառավարութիւնը այն սխալ համոզմունքն ունէ, որ իշխանութեան արժանիքի պահպանումը և ժողովրդի յարգանքը դէպի իշխանութիւնը պահելու համար անհրաժեշտ է պաշտօնեաների չարագործութիւնները ծածկել:

Եւ ահա պետական ծառայութեան մէջ գտնւող անձերի զեղծումների և յանցանքների այս անպատիժ մնալը ունենում այն հետևանքը, որ պաշտօնեաների և ոստիկանական ծառայողների մէջ զարգանում է կամա-

յականութիւնը: Իսկ այդ կամայականութեան դէմ անհնար է գտնել դատաստան և արգարութիւն այն պարզ պատճառով, որ իրենք բարձր պաշտօնեաները միայն թղթի վրայ է, որ պատասխանատու են համարուում թագաւորի առջ, իսկ իրօք չէ՞ որ նրանք նշանակւած են իրեն, թագաւորի կողմից:

Եթէ մի մինսխտը վատ է դուրս գալիս—գրանում մեղաւոր է, իհարկէ, ինքը թագաւորը, որը ինքն է նրան այդ պաշտօնը տւել:

Ոստիկանական պետութեան մէջ թագաւորին շրջապատում են միշտ հարուստ և ազնւատոհմ մարդիկ, որոնք հոգս են տանում թէ ի՞նչպէս անեն, որ լաւ տեղաւորեն, հաստատւեն նրա շուրջը:

Հասարակ մահկանացուներ թոյլ չեն տրւում թագաւորի մօտ, այնպէս որ թագաւորը լաւ ընտրութեան միջոցներից զուրկ է:

Թագաւորի անձին մօտ գտնւող իւրաքանչիւր ոք աշխատում է իր ձեռքը դցել որչափ կարելի է շատ իրաւունքներ, որով շուտով ողջ թագաւորութիւնը լրցւում է հարիւրաւոր և հազարաւոր մեծ ու փոքր ինքնակալներով:

Սակաւում է «խնամիութիւն անելը»: Պնակալէզները առաջ են բաշում իրենց բարեկամներին, լաւ ծանօթներին և պետական ողջ կառավարութիւնը անցնում է պալատական մարդկանց մի խմբակի ձեռքը:

Արժանաւոր անձին դժւար է ոստիկանական պետութեան մէջ իր խելքի և ընդունակութիւնների համապատասխանող տեղ, պարապմունք գտնել: Ամեն տեղ նստած են անընդունակ, բայց լաւ կապեր, հարստութիւն ունեցող ազնւատոհմ մարդիկ:

Ոստիկանական պետութեան մէջ թագաւորը իր իշխանութեան բարիքները բաժանում է ազնւականներին և կալւածատէրերին հետ, թագաւորը իրեն անւանում է «առաջին ազնւական», որով պարզ ցոյց է տալի, թէ ո՞վ է ինքը և ո՞ւմ շահերն են նրա սրտին աւելի մօտիկ:

Ոստիկանական պետութեան մէջ բոլոր պաշտօնեաները մեծ մասամբ ազնւականներից են լինում կամ թէ ազնւականութիւն են ձեռք բերում՝ որոշ աստիճաններից յետոյ:

Թագաւորը հաստատում է այն օրէնքները, որ խմբագրում են աստիճանաւորները. իսկ սրանք շատ անգամ աչքով չեն տեսել այն ժողովրդին՝ որոնց համար սահմանւած են այդ օրէնքները:

Հպատակների կողմից առաջացած ամեն մի դժգոհութիւն ոստիկանական պետութեան կողմից ճնշւում է ոստիկանական և զինւորական ոյժով: Ինչ և անէ թագաւորը, բոլորը պէտք է գոհ լինեն, ժողովրդին հասած բոլոր թշւառութիւնների ժամանակ՝ օրինակ երաշտութեան, վարակիչ հիւանդութիւնների և այլն, ինքը թագաւորն է կարգադրում թէ ի՞նչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնել:

Ամեն բանում իշխանաւորը, պաշտօնեան, ոստիկանները, ամեն բանի դէմ ոստիկանական միջոցներ՝ որը ասում է՝ «այս թոյլ է տրւում, միւսը՝ արգելւում է»:

Անա այն պետութեան առանձնայատկութիւնները, որին տրուած է ամենաճիշտ անուն՝ ոստիկանական պետութիւն:

Քաղաքացիների իրաւագրկութիւնը ժողովրդի-

տգիտութիւնը. պետութեան անվերջ խնամակալութիւնը սպանում են մարդկանց մէջ ձեռներէցութեան ոգին, որի շնորհիւ փաստում է առևտուրը, արդիւնագործութիւնը և գիւղական տնտեսութիւնը:

Բացի դա, ոստիկանական պետութեան մէջ հարկերը և տուրքերը այնպէս են բաշխւած, որ որչափ աղքատ է մարդ, այնքան համեմատաբար նա աւելի է վճարում պետական գանձարանին, և ընդհակառակը՝ որչափ նա հարուստ է, նոյնքան քիչ պէտք է նա վճարէ:

Եւ դա զարմանալի էլ չէ, եթէ յիշենք, թէ ո՞ւմ հետ է բաժանում թագաւորը իր իշխանութեան արտօնութիւնները և ո՞ւմ վրայ է յենւում նա պետութիւնը կառավարելիս:

Մենք գիտենք, որ նրա անունով իշխում են հարուստները, ազնուական կալուածատէրերը մասամբ նաև վաճառականները, իսկ ժողովուրդը ոստիկանական պետութեան մէջ միշտ հեծում է հարկերի և տուրքերի ծանրութեան տակ, խարխափում է տգիտութեան մէջ՝ զուրկ իրաւունքներից, ենթակայ բազմաթիւ իշխանաւորների կամայականութիւններին:

Այս բոլորի հետևանքը եղաւ այն, որ բոլոր երկիրներում ոստիկանական պետութիւնը մէկը միւսի յետևից տապալեց:

Այժմ ամփոփենք համառօտակի ոստիկանական պետութեան առանձնայատկութիւնները:

1. Այդպիսի պետութեան գլուխը տէր է անսահմանափակ իշխանութեան:
2. Օրէնքի և դատարանի առաջ ամենքը հաւասար չեն ճանաչուած:

3. Կառավարութեան մէջ թագաւորում է կամաւորականութիւնը, շատ է ամեն տեսակ իշխանաւորներէ թիւը:

4. Դատարանը դանդաղաշարժ է, անարդար և անողորմ: Դատում են կառավարութեան կողմից նշանակուած չինովնիկները:

5. Հպատակները չունեն և ոչ մի իրաւունք. նըրանց միակ բաժինը պարտականութիւններն են:

6. Քանի աւելի աղքատ է մարդ, այնքան աւելի է նա հարկեր և տուրքեր վճարում, համեմատած իւր կարողութեան հետ:

7. Ժողովուրդը լուսաւորուած չէ, որովհետև կառավարութիւնը ամեն կերպ արգելքներ է յարուցանում՝ դպրոցներ, գրագարաններ և այլն բանալու դէմ:

8. Ժողովուրդը չը գիտէ, թէ ինչ բանի վրայ են ծախսուում նրանից պետական գանձարան հաւաքած փողերը:

9. Զօրքի, նաւատորմի վրայ արուող ծախսերը, չինովնիկներին և պոլիցիականներին տրուող սոճիկները չափազանց մեծ են: Ժողովրդի կենսական պահանջներին գոհացում տալու համար մնում են խղճուկ գրողներ:

10. Ժողովրդա-անտեսական կեանքի զարգացումը ճնշում է ոստիկանական միջոցներով:

11. Որովհետև չը կան ոչ մի տեսակ օրինական միջոցներ, որոնցով ազգաբնակչութիւնը կարողանար իւր դժգոհութիւնը յայտնել կառավարութեանը, այդ պատճառով էլ ոստիկանական պետութեան մէջ անպակաս են անկարգութիւններ, յուզումներ, բռնութիւն-

ներ, ապստամբութիւններ, — ուննց կառավարութիւնը ճնշում է զինւորական և ոստիկանական միջոցներով:

Եւրոպայի լուսաւորուած ժողովուրդների մէջ էլ ոստիկանական պետութիւն գոյութիւն ունէր մի քանի դարեր: Վերջին հարիւր տարում նա աստիճանաբար ընկաւ, շնորհիւ ժողովրդական խռովութիւնների և ապստամբութիւնների: Ազգերը երկար կուում էին թագաւորական իշխանութեան դէմ՝ քաղաքացիների իրաւունքների և արտօնութիւնների համար, բոլորի հաւասարութեան համար օրէնքների առաջ, մինչ և որ նըրանց աջողեց կամ գլխովին վերջացնել թագաւորների իշխանութիւնը, կամ սահմանափակել այդ:

Անցած ողջ դարը նշանաւոր է այդ կռուով, կռիւ արդար օրէնքների համար, կռիւ իրաւունքների համար: Կարելի է ասել, որ լուսաւորուած ազգերը իրաւունքների տէր դարձան անդադար կռիւներ մղելով: Նոքա այդ կռիւներով ոչնչացրին ոստիկանական պետութիւնը և նրա աւերակների վրայ դրեցին իրաւական պետութեան հիմքը, պետական այն կազմի, ուր տիրում է արդար օրէնքը և ճանաչւած է քաղաքացիների անխախտելի, անձեռնմխելի կամ անկապտելի իրաւունքները, որոնց ոչ մի կառավարութիւն ժողովրդից խել իրաւունք չունի:

Հետևեալում պիտի խօսենք իրաւական պետութեան առանձնայատկութիւնների մասին:

3. ԻՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԻՌԻՆՔԻ
ՆԵՐՔ

Իրաւական պետութեան հիմնական սկզբունքներն են. 1-ին՝ ժողովրդի վեհապետութիւն (ինքնակալութիւն) և 2-րդ՝ իրաւունքի տիրապետութիւն: Իրաւունքի տիրապետութիւնը նշանակում է բոլոր քաղաքացիներին հաւասարութիւնը օրէնքի և դատարանի առաջ, իւրաքանչիւր մարդու սրբազան, անձեռնմխելի իրաւունքների ճանաչումը: Այժմ ծանօթանանք մօտիկից, թէ ինչ է իրաւական պետութեան առաջին հիմքը—ժողովրդական վեհապետութիւնը:

4. ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ժամանակակից իրաւական պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը, որին պարտական են բոլորը հնազանդել, պատկանում է բոլոր ժողովրդին:

Ժողովուրդն է պետութեան կառավարողը, նա է վարում պետական բոլոր գործերը:

Ժողովուրդն է օրէնքներ հրատարակում, նա ինքն է հսկում դրանց կատարման վրայ, ինքն է արդարադատութիւն անում: Ժողովրդի ձեռքումն է և օրէնսդրական գործադիր և դատաստանական իշխանութիւնը: Ժողովուրդն է որ ինքը իր վրայ հարկեր և տուրքեր է նշանակում, որպէսզի գանձ ժողովի, պետական և ժողովրդական բոլոր կարիքներին բաւարարութիւն տալու համար: Նա է, որ ժողովրդական փողերին

տալիս է այս կամ այն գործադրութիւնը: Եւ այսպէս՝ իրաւական պետութեան մէջ ժողովուրդը պետութեան գլուխն է, նրա տէրը:

Վերև սասածներից պարզ է, որ ժողովրդի գերիշխանութիւնը կայանում է նրանում, որ պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է միմիայն իրեն՝ ժողովրդին, նրա ձեռքին է կառավարութեան ղեկը, նա է իր տան տէրը:

Այժմ տեսնենք, թէ ինչպէս է կառավարում այս ժողովուրդ—միապետը, ինչպէս է գործադրում իր գերագոյն իշխանութիւնը:

5. ԻՆՉ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԵՒ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐ
ԳԸ ԻՐ ՎԵՀԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Առաջին հայեացքից թւում է թէ ամենից հասարակն այն է, որ քաղաքացիք ժողովուրդին միատեղ՝ քրննելու պետական գործերը և ապա ձայների մեծամասնութեամբ կայացնէին որոշումներ:

Բայց այս եղանակը կարելի է գործադրել գիւղական ժողովներում, ուր ժողովուրդը քիչ կայ: Երեսօնը, քառասուն տանտէրերի համար ոչ մի դժուարութիւն չէ ներկայացնում ի մի ժողովուրդ, որովհետև բոլորը ապրում են միմիայն մօտիկ,—հարևաններ են: Ինչ վերաբերում է ժամանակակից պետութիւններին,—նրանք այնքան մեծ են իրանց բռնած տարածութիւնով և այնքան շատ՝ բնակիչների թուով, որ բոլոր քաղաքացիների ի մի ժողովումը անհնարին է: Դրա համար էլ

փոխանակ ողջ ժողովրդի անմիջական ժողովումի, տեղի է ունենում ընտրած ներկայացուցիչների համաժողովը:

Ժողովուրդը ընտրում է հաւատարմատարներ և յանձնում է նրանց պետութեան գերագոյն իշխանութիւնը, օրէնքներ սահմանելու և հարկեր որոշելու իրաւունքը: Ողջ ժողովրդի կողմից ընտրեալների այս համաժողովը անւանւում է պատգամատրական կամ ներկայացուցչական ժողով, իսկ պետութեան կառավարութեան այս եղանակը անւանւում է կառավարութեան ներկայացուցչական եղանակ:

Ուրեմն ժողովուրդը կառավարում է ինքը, սակայն ոչ անմիջապէս, այլ իր ներկայացուցիչները միջոցով: Եթէ ժողովուրդը տեսնում է, որ իր ընտրած ներկայացուցիչները կառավարում են ոչ այնպէս, ինչպէս ինքը ժողովուրդն է ուզում, այն ժամանակ նա սպասում է յաջորդ ընտրութիւնների և ընտրում է ուրիշ մարդկանց, յանձնելով նրան անել այս կամ այն:

Այսպիսով ժողովրդական ներկայացուցիչները միշտ էլ գտնւում են իրանց պատգամատրական ժողով ուղարկող ընտրողների հսկողութեան տակ:

Եւ այսպէս, իրաւական պետութեան մէջ ժողովրդական իշխանութիւնը գտնւում է մէկ ընտրութիւնից մինչև յաջորդ ընտրութիւնը ժողովրդի ներկայացուցիչների ձեռքում: Այն ներկայացուցիչները կառավարում են ընտրողների հսկողութեան տակ, իսկ սրանց օգնում է հսկել ներկայացուցիչների գործունէութեան վրայ, ազատ մամուլը: Լրագիրները հաղորդում են ժողովրդական ներկայացուցիչների կարծիքները և քրոշումները ամեն օր, ուստի և ընտրողները կարող են միշտ էլ իմանալ, թէ ինչ են անում իրենց ներկայացուցիչները:

1003
1923

Թէ ինչպէս է ժողովուրդը ընտրում իր ներկայացուցիչներին, ինչ է առաջանում դրանց ընտրողական զանազան ձևերից, ինչու գոյութիւն ունեն ներկայացուցիչներ ընտրելու զանազան եղանակներ—անա այն հարցերը, որոնց պէտք է այժմ և եթ պատասխանել:

6. ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՑԻՉՆԵՐ ԸՆՏՐԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐ

Ժողովրդի ներկայացուցիչներ ընտրելու եղանակները զանազան են լինում:

Իսկ ինչո՞ւ գոյութիւն ունեն ընտրութեան տարբեր եղանակներ: Հարցը նրանումն է, որ եթէ բոլոր մարդիկ միմիանց նման լինէին, եթէ բոլորի կարիքներն ու շահերը միօրինակ լինէին, այն ժամանակ, ի հարկէ, դրանց շահերը պաշտպանելու համար ներկայացուցիչներ ընտրելու ձևն էլ հեշտ կը լինէր: Իւրաքանչիւր քաղաքացի կաշխատէր միայն ընտրել ամենաընդունակին: Սակայն իրօք, ժամանակակից պետութիւններից իւրաքանչիւրի մէջ, բոլոր բնակիչները բաժանւած են դասակարգերի, համաձայն այն դիրքի, որ նրանք բռնած ունեն պետութեան տնտեսական կեանքի մէջ: Այսպէս, կան դասակարգեր գիւղացի—հողագործների, բանւորների, գործարանատէրերի, կալուածատէր-հողատէրերի, պաշտօնեաների, գործակատարների, աւետարականների, ազատ պարապմունք ունեցողների (փաստարանների, բժիշկների, ուսուցիչների) և այլն և այլն: Իւրաքանչիւր դասակարգ ունի իր եկամուտը

ատուկ աղբիւրը, ատինքնապրելու միջոցները. օրինակ՝ բանուորը—աշխատավարձ, գործարանատէր—վաճառականը—վաստակ, կալուածատէրը—հողի կապալագին, ազատ պարապմունքներ ունեցողները՝ ոտճիկ կամ ծառայութեան վարձ, և այլն և այլն:

Այս դասակարգերի շահերը ոչ միայն դանազան են, այլ շատ անգամ և իրար հակառակ: Դրա համար էլ ժամանակակից պետութիւնները մէջ չի կարելի հեշտութեամբ ընտրութիւններ կատարել: Օրինակ բանուորը չի կարող ընտրել գործարանատիրոջը, գիւղացին կալաւածատիրոջը, որովհետեւ կալաւածատէրը և գործարանատէրը, որպէս ներկայացուցիչներ, կը պաշտպանեն ոչ թէ ժողովրդական կարիքները, այլ իրենց դասակարգի շահերը:

Ժողովրդի համար կարևոր է իմանալ ոչ միայն այն, թէ ո՞ւմ պէտք է ընտրել, այլ և կարևոր է իմանալ ի՞նչպէս ընտրել, որովհետեւ այն, ինչ կալաւածատիրոջը, գործարանատիրոջը, պաշտօնեային ձեռնտու է ընտրութիւնների այս եղանակը, գիւղացի—երկրագործին և բանուորին և կրթւած մարդկանց՝ ընդհակառակը ձեռնտու է ընտրութեան այլ եղանակ: Դրա համար էլ, նայելով այն բանին, թէ որչափ ժողովրդի աշխատաւոր դասը կարողացել է լաւ ըմբռնել և իր կարիքները պաշտպանել, ոստիկանական պետութիւնը խորտակող յեղափոխութեան ժամանակ ընտրութիւնների ձևերը մի երկրում դառնում է յօգուտ ժողովրդի, իսկ միւսում՝ յօգուտ այն դասակարգերի, որոնք գործարանների, գաւոզների և կալաւածների տէր են:

Մենք նախ ծանօթանանք ընտրութեան եղանակների հետ այն երկրներում, ուր ընտրութեան

եղանակները կազմւել են յօգուտ աշխատաւոր դասի: Այդ երկրներում ժողովուրդը ձեռք է գցել ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար, և գաղտնի ընտրողական իրաւունք:

7. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ, ՈՒՂՂԱԿԻ, ՀԱԻՍՍԱՐ ԵՒ ԳԱՂՏՆԻ ԸՆՏՐՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Երկու տեսակ ընտրողական իրաւունք գոյութիւն ունի.—ակտիւ՝ ներկայացուցիչ ընտրելու իրաւունք, երբ մարդ ինքն է ընտրում, և պասսիւ՝ ներկայացուցիչ ընտրուելու իրաւունք, երբ նրան ընտրում են ուրիշները:

Պետութիւնների մէջ, մեծ մասամբ, չափանաս դարձած իւրաքանչիւր քաղաքացի օգտուում է թէ ակտիւ և թէ պասսիւ ընտրողական իրաւունքով, այսինքն՝ թէ նա ինքը կարող ընտրել և թէ նրան կարող են ընտրել: Հէնց այս է նշանակում ընդհանուր ընտրողական իրաւունք: Պատճառն ի՞նչ է, որ ազգերը կռիւ են մղել ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի համար:

Բանն այն է, որ իւրաքանչիւր պետութեան մէջ ընդակիշները մեծամասնութիւնը սոսկ աշխատաւորներ են—բանուորներ և գիւղացիներ: Եթէ ընտրողական իրաւունքը լինի ընդհանուր, այսինքն՝ իւրաքանչիւր չափանաս մարդ ունենայ այդ իրաւունքը, այդ դէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչների մեծամասնութիւնը կը ներկայացնէ և կը պաշտպանէ հողագործների

րի և բանուորների շահերը: Իսկ եթէ հասարակութեան որևէ դասակարգ զրկուի ընտրողական իրաւունքից, այդ դէպքում ազգային ժողովում նա չի էլ ունենայ ներկայացուցիչներ, որոնք սկսէին պաշտպանել նրա պահանջները. իսկ ի՞նչ կերպ կարող է հասարակութեան մի որևէ դասակարգ զրկուել ընտրողական իրաւունքից:

Հասարակութեան որևէ դասակարգ կը զրկուի ընտրողական իրաւունքից այսպէս կոչուած ցենզի սահմանումով. այդ ցենզն էլ կարող է լինել կարողութեան ցենզ կամ կրթական ցենզ: Կարողութեան ցենզը սահմանում է, թէ ընտրողական իրաւունք ունի միայն նա, որը տէր է կամ օրէնքով սահմանուած արժէք ունեցող մի անշարժ կալուածքի, կամ ունի որոշ եկամուտ, և կամ, վերջապէս, վճարում է սահմանուած չափով ուղղակի հարկեր: Կրթական ցենզը ընտրողական իրաւունքը վերապահում է միայն նրանց, ովքեր ստացել են որոշ կրթութիւն:

Հասկանալի է, որ կարողութեան և կրթական ցենզ պահանջուող դէպքերում ընտրողական իրաւունքից զրկուում են ազգաբնակութեան է՛ն ամենաաղքատ տարրերը, այսինքն՝ զիւղացիները և բանուորների մեծամասնութիւնը, որովհետև նրանք համարեա ոչ մի կարողութիւն չունեն, նրանց աշխատավարձը մեծ մասամբ ստած ցածր է ցենզի սահմանած եկամուտից և, չբաւորութեան պատճառով, նրանց մեծ մասը չէ ըստացել և ո՛չ մի կրթութիւն:

Յիշած դէպքում զիւղացիները և բանուորները ազգային ժողովում չեն ունենայ և ո՛չ մի ներկայացուցիչ: Զինովիւիւները, գործարանատէրերը և կալուածա-

տէրերը իրենց քէֆի համաձայն էլ կանօրինեն պետութեան գործերը: Այլ է, երբ ամենքը օգտոււմ են ընտրողական իրաւունքով, երբ նա ընդհանուր է: Այս դէպքում աշխատաւորները ստանում են հնարաւորութիւն ներկայացուցիչները մեծամասնութիւն կազմելու պատգամաւորական ժողովում և պետական իշխանութիւնը ժողովրդի համար ծառայեցնելու: Ահա թէ ինչն է պատճառ, որ բոլոր երկրների ժողովուրդները ձգտել են ձեռք բերել ընդհանուր ընտրողական իրաւունք:

Սակայն ժամանակակից բոլոր պետութիւնների մէջ էլ ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը այս կամ այն չափով սահմանափակուած է: Այսպէս՝ ընտրելու և ընտրուելու իրաւունք չունեն 1) փոքրահասակները և անչափահասները, — հասկանալի պատճառով. 2) օրէնքով ցոյց տրուած յանցանքների համար դատարանի միջոցով ընտրողական իրաւունքից զրկուածները. 3) զինուորական ծառայութեան մէջ գտնուողները, այսինքն՝ զինուորները և օֆիցերները, խիստ զինուորական զեացիպլինայի շնորհիւ նրանք կարող են ընտրել ոչ խղճով՝ ում որ հէնց իրանք ուզում են, այլ նրան, ում կը հրամայէ իշխանութիւնը. 4) Ամբողջ օստրիկանութիւնն ևս նոյն պատճառով զրկուած է այդ իրաւունքից. 5) Պետական ծառայութեան մէջ գտնուող չինովիւիւները սովորաբար զրկուում են միայն ընտրելու իրաւունքից, որովհետև նրանց համար էլ դժուար է խղճով ընտրութիւն անելը, սակայն քաղաքացիները իրաւունք ունեն չինովիւիւներ էլ ընտրելու իրենց ներկայացուցիչ, այնպէս որ, եթէ չինովիւիւների մէջ լինեն լաւ մարդիկ, արժանի ներկայացուցիչ լինելու, այդ դէպքում արդէն նրան ընտրել կարող են:

Ամենայառաջագէժ՝ երկրներում ընտրողական իրաւունքով օգտուում են հաւասարապէս թէ՛ տղամարդիկ և թէ՛ նաև կանայք. և զրանից ոչ թէ քնաս, այլ օգուտ ունի հասարակութիւնը: Ձէ՞ որ անյատակ անարդարութիւն է ցրկել ընտրական իրաւունքից օր. տղամարդուց աւելի խելօք մի կնոջ հէնց նրա համար, որ նա տղամարդ չէ, այլ կին: Աւստրալիայի և Ամերիկայի մի քանի ժողովուրդներ հասկացել են այս բանը և արդէն ընտրողական իրաւունք են տուել անխտիր թէ՛ մէկ, և թէ՛ միւս սեռին: Նմանապէս անմիտ և անարդար բան է մարդկանց զրկել ընտրողական իրաւունքից նրանց հաւատի կամ ազդութեան համար: Ժամանակակից պետութիւնները շատ ընդարձակ են. նրանք ծաւալուել են գլխաւորապէս նուաճողներին միջոցով: Ու շատ հասկանալի է, որ այդ պետութիւններին մէջ կողք-կողքի ապրում են տարբեր հաւատ և տարբեր լեզուներ ունեցող մարդիկ: Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ պատահում է, որ մի որոշ հաւատի հետևող և մի որոշ լեզու խօսող մարդկանց թիւը մեծ է լինում ուրիշներից. և սակայն այդ բանը բնաւ հիմք չինել չէ կարող, որ այլակրօններին և այլազգիներին զրկեն ընտրողական իրաւունքից, քանի որ նրանք էլ հաւասարապէս պատկանում են պետութեանը, և միւս քաղաքացիների հետ հաւասարապէս տալիս են հարկեր և տուրքեր: Ձրկել նրանց ընտրողական իրաւունքից այն պատճառով, որ նրանք ուրիշ հաւատի և ուրիշ ազգութեան են պատկանում,—դա կը լինէր անարդար բան: Այս պատճառով էլ բոլոր լուսաւորուած երկրներում ընտրողական իրաւունքով օգտուում են բոլոր չափահաս քաղաքացիները, առանց հաւատի, ազ-

գութեան և լեզուի խտրութեան, իսկ Աւստրալիայում և Ամերիկայում, ինչպէս ասացինք, նաև առանց սեռի խտրութեան: Այժմ մենք արդէն գիտենք, թէ ինչու ժողովուրդները ձեռք բերին ընդհանուր ընտրողական իրաւունք՝ առանց սեռի, հաւատի, ազգութեան, լեզուի խտրութեան, վերացնելով կարողութեան և կրթական ցենզը:

Ընտրողական իրաւունքի մի ուրիշ առանձնայատկութիւնը լուսաւորուած երկրներում այն է, որ ընտրութիւնները լինում են ուղղակի, կամ, ուրիշ խօսքով ասած, ընտրողները անմիջապէս կամ ուղղակի են ընտրում իրենց ցանկացած մարդկանց:

Այդպիսի ժողովրդական ներկայացուցիչներին անմիջական կամ ուղղակի ընտրութիւնները կոչւում են մի աստիճան, տարբերելու համար երկաստիճան կամ եռ աստիճան կամ նոյնիսկ քառաստիճան ընտրութիւններից: Իբրև օրինակ ուղղակի ընտրութիւնների կարելի է վերցնել ռուսական կեանքից՝ շրջանային ժողովը (волостной сходъ), իսկ անուղղակի ընտրութիւնների համար՝ նահանգական ղեմատւօյի և շրջանային գիւղապետի (волостной старшина) համար արևող ընտրութիւնները: Իւրաքանչիւր գիւղական հասարակութիւն անմիջապէս է ընտրում իւր ներկայացուցիչին, իսկ բոլոր ընտրուածները միասին կազմում են շրջանային ժողովը: Իսկ շրջանային գիւղապետը չէ ընտրուում անմիջապէս շրջանի բոլոր գիւղացիների կողմից, այլ անուղղակի կերպով—շրջանային ժողովում: Այդ նշանակում է՝ շրջանային գիւղապետի ընտրութիւնները լինում են երկաստիճան: Նաև նահանգական գէմսակի ժողովների ձայնաւորները ընտրուում են երկաստի-

ձան կարգով, որովհետև նրանք ընտրուած են գաւառական զէմսկի ժողովի ձայնաւորներէ կողմից, որոնք իրենց կարգին հանդիսանում են գաւառի ներկայացուցիչներ, անմիջապէս կամ ուղղադի ընտրուած այդ գաւառի ազգաբնակութեան կողմից: Ուղղակի ընտրութիւնները աւելի օգտակար են ժողովրդի համար, քան անուղղակիները, որովհետև ամեն մէկը իւր ձայնը տալիս է նրան, ում նա ինքը ուզում է ընտրել իւր ներկայացուցիչ: Իսկ անուղղակի ընտրութիւններին միշտ էլ կարող է պատահել, որ երկրորդ ընտրողական ժողովը, որին մասնակցում են լիազօրները՝ (выборщики) ընտրուած անմիջապէս ժողովրդից կամ տաւջին ընտրողական ժողովից՝ նրանք ընտրեն ոչ այն մարդկանց, որոնց ժողովուրդը կուզէր տեսնել իւր ներկայացուցիչների շարքում:

Ենթադրենք, թէ իմ ընտրած լիազօրը խոստանում է ազգային ժողովի ներկայացուցիչ ընտրելիս իւր ձայնը տալ իմ ասած մարդուն: Իսկ ո՞վ կարող է երաշխաւորել որ նա կը կատարէ իւր խօսքը. չկայ այդ երաշխաւորութիւնը:

Ապա՝ ընտրութիւնների ժամանակ պատահում է, որ հարուստ ընտրողները կամ կառավարութիւնը իւր ստտիկանութեան միջոցով կաշառում կամ ահ է տալիս ընտրողներին: Իսկ որոնց է աւելի հեշտ կաշառել. հարիւր հազարաւոր ժողովրդին, որ մասնակցում է առաջին ընտրողական ժողովին, թէ՞ երկրորդ ժողովին մասնակցող հազարաւոր կամ երրորդին մասնակցող հարիւրաւոր լիազօրներին:

Հասկանալի բան է, որ, քանի աւելի քիչ են ընտրողները, այնքան էլ աւելի դիւրին է նրանց կա-

շառել կամ վախեցնել. այդ պատճառով էլ բոլոր իրաւական պետութիւնների մէջ մտցրուած են ուղղակի, անմիջական և կամ միաստիճան ընտրութիւններ:

Ընտրելու իրաւունքից օգտուող բոլոր քաղաքացիները կազմում են մի ընտրողական շրջան և ձայն են տալիս անմիջապէս նրան, ում որ նրանք ուզում են իրենց ներկայացուցիչ ունենալ: Բոլոր երկրներէ գիւղացիները և բանուորները հասկացել են, որ միմիայն ուղղակի ընտրութիւնները կարող են հասցնել իրենց, նպատակին, այն է՝ որ ազգային ժողովի ներկայացուցիչների մեծամասնութիւնը նրանց ընտրածը լինի:

Սակայն գիւղացիները և բանուորները ձգտում են ոչ միայն ընդհանուր և ուղղակի, այլ նաև հաւասար ընտրողական իրաւունքի: Ի՞նչ է նշանակում հաւասար ընտրողական իրաւունք: Այդ նշանակում է, թէ իւրաքանչիւր ընտրող, ով էլ նա լինի, հասարակութեան որ գասակարգին էլ նա պատկանելիս լինի, ինչ գործով էլ նա զբաղուելիս լինի,—սա ունի միայն մէկ ձայն իրաւունք: Երբ ընտրութիւններին ամենքը մէկ-մէկ ձայն ունենան, այդ դէպքում ամեն մէկին էլ վերապահուած կը լինէր հաւասար միջոց ազդելու պետական գործերի վրայ, իսկ եթէ օր. կալուածատէրերը, գործարանատէրերը, չինովնիկները կամ հոգևորականները ունենան երկ-երկու կամ երեք-երեք ձայն, այդ դէպքում էլ, հասկանալի է, ազգային ժողովը նրանց ձեռքում կը գտնուի, որովհետև նրանց կը յաջողուի ընտրել ներկայացուցիչների մեծամասնութեան: Այս պատճառով այն երկրներում, օր. Բելգիայում, ուր ուրոշ ընտրողներ ունեն շատ ձայներ, իսկ ուրիշները մէկ-մէկ, այնտեղ էլ գոյութիւն ունի այլանդակ ժո-

զովրդական ներկայացուցչութիւն, և վերջինս չէ արտայայտում ընտրողների մեծամասնութեան կամքը, այլ արտօնութիւններով օգտուող ընտրողներէ կամքը: Բելգիայում մինչև օրս էլ գիւղացիները և բանուորները կուռւմ են հաւասար ընտրողական իրաւունքի համար. մէկ մարդ—մէկ ձայն,—ահա իսկական ժողովրդական պահանջը:

Վերջապէս, ընտրողական իրաւունքը պիտի լինի զաղտնի: Ընտրութիւնների գաղտնի լինելը կայանում է նրանամ, որ ոչ ոք, բացի ձայն սուտղից իրենից, չպէտք է իմանայ, թէ նա ում տուեց իւր ձայնը: Գաղտնի լինելը անհրաժեշտ է նրա համար, որ, ինչպէս ցոյց է տալիս բոլոր պետութիւնների փորձը, կառավարութիւնը, գործարանատէրերը, վաճառականները և կալուածատէրերը,—բոլորն էլ ամեն ժամանակ պահանջել են հասարակ աշխատաւոր ժողովրդից, որ նա իւր ձայնը տայ չինտիլիկներին, խազէիներին կամ կալուածատէրերին: Անհնազանդներին երկիւղ է տուել կառավարութիւնը ոստիկանութեան միջոցով, իսկ գործարանատէրերը և կալուածատէրերը արձակել են իրենց բանուորներին կամ զրկել են գիւղացիներին կապալից,—երբ իմացել են, որ բանուորները և գիւղացիները իրենց մարդկանց են ձայն տուել: Ակներև է, որ յայտնի կամ բաց ընտրութիւններին, երբ ամեն ոք կարող է իմանալ, թէ այս կամ այն ընտրողը ում ձայն տուեց, կառավարութեան համար շատ հեշտ բան է հալածանքի ենթարկել նրան անհաճոյ ընտրողներին. գործարանատիրոջ կամ վաճառականի համար դժուար բան չէ արձակել իւր այն բանուորին կամ գործակատարին, որը ձայն չի տայ նրան՝ կալուածատէրը լաւ գիտէ, թէ

նր բատրակի հաշիւը պիտի տեսնի կամ նր գիւղացուն կապալից զրկի այն բանի համար, որ սրանք ձայն չեն տուել նրան, այլ իրենց մարդուն: Իսկ եթէ ընտրութիւնները գաղտնի լինեն, այդ դէպքում իւրաքանչիւր սոսկական մարդ կարող է ձայն տալ իւր խզճի ձայնին լսելով, առանց վախենալու, թէ իրեն կըհալածին կամ կարձակեն, թէ իրեն կըզրկեն աշխատավարձից, չէ որ ընտրութիւնները գաղտնի են և ոչ ոք չէ կարող իմանալ, թէ նա ում ձայն տուեց:

Այսպէս ուրեմն, իրաւական պետութեան քաղաքացիները կուռի ճանապարհով ձեռք են բերել ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և զաղտնի ընտրողական իրաւունք: Այժմ հարկաւոր է իմանալ, թէ նրանք ինչպէս են օգտուում այդ իրաւունքով և թէ ինչպէս են տեղի ունենում ընտրութիւնները:

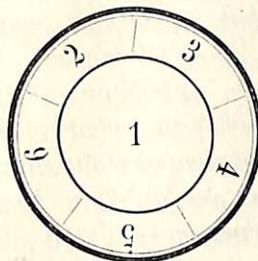
8. ԸՆՏՐԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ժողովրդական ներկայացուցիչների ընտրութիւնները կատարելու համար երկիրը բաժանուում է, ազգաբնակչութեան թուր համաձայն, ընտրողական շրջանների: Իւրաքանչիւր շրջան ընտրում է մէկ ներկայացուցիչ: Մէկ ընտրական շրջան կազմող բնակիչների թիւը տարբեր է զանազան պետութիւններում. օրինակ՝ հարիւր կամ երկու հարիւր հազար բնակիչներ ուղարկում են ազգային ժողովը մէկ-մէկ ներկայացուցիչ: Սակայն իւրաքանչիւր պետութեան սահման-

ներում բոլոր ընտրողական շրջաններում էլ բնակիչների թիւը համահաւասար է: Որովհետեւ այդ շրջանների բնակիչների թիւը որոշ ժամանակ անցնելուց յետոյ փոխուում է՝ դուրս կամ ներս գաղթելուց, ծնընդեան և մահուան դէպքերից, այդ պատճառով էլ իւրաքանչիւր պետութեան մէջ անհրաժեշտ է մի այնպիսի օրէնքի գոյութիւնը, որով սահմանում էր երկրի վերստին բաժանումը ընտրողական շրջանների, — որոշ ժամանակամիջոց, ասենք հինգ տարի, անցնելուց յետոյ: Այդ ընտրողական շրջանները կարող են յարմարեցուել արդէն սահմանուած երկրամասերին՝ վիճակներին, նահանգներին և գաւառներին. բայց աւելի լաւ է, որ երկիրը բաժանուի ընտրողական շրջանների՝ անկախ կղած բաժանումներից: Կաւորը է սակայն, որ իւրաքանչիւր ընտրողական շրջանի ընտրողների թիւը միւսներին հաւասար լինի: Եթէ մի երկրում, համաձայն օրէնքի, իւրաքանչիւր շրջան պէտք է ունենայ երկու հարիւր հազար բնակիչ, իսկ իրապէս մի շրջան ունի 200, մի ուրիշը 240, և մի երրորդը 160 հազար բնակիչ, այդ դէպքում երկրորդ շրջանի ներկայացուցիչը կհանդիսանայ 240 հազար բնակչի կամքի, իսկ երրորդի ներկայացուցիչը՝ միայն 160 հազար քաղաքացիների կամքի արտայայտիչ: Բնակիչների այսպիսի անհաւասար բաժանումը ունենում է այն հետեանքը, որ շատերը զրկուում են իրենց կամքը արտայայտելու հնարաւորութիւնից: Օրինակ՝ վերև յիշած երկրորդ շրջանի 40 հազար բնակիչներ մնում են իսկապէս առանց ներկայացուցչի: Անհաւասար թուով բնակիչներ ունեցող շրջանների մի ուրիշ անյարմարութիւնը այն է, որ նա անդրադառնում է

ժողովրդական ներկայացուցիչների կազմի վրայ: Օրինակի համար վերցնենք մի դէպք գերմանական կեանքից:

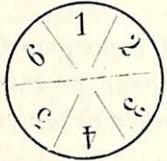
Բերլին քաղաքը բաժանուում է վեց ընտրողական շրջանների, այնպէս, որ քաղաքի կենտրոնը կազմում է մէկ ընտրողական շրջան, իսկ արուարձանները բաժանուում են հինգ շրջանների:

Արուարձաններում ապրում են գլխաւորապէս բանուորներ. արուարձանների ազգաբնակչութիւնը աճում է արագօրէն: Քաղաքի կենտրոնի ազգաբնակչութիւնը հետզհետէ պակասում է, որովհետեւ բնակարանների վարձը այնտեղ աւելի և աւելի թանգանում է, իսկ այդ կենտրոնում ապրում են միայն սակաւաթիւ և շատ հարուստ մարդիկ:

Ի՞նչ է կատարուում ընտրութիւնների օրը: Հինգ արուարձանների շրջաններում բանուորների ահագին բազմութիւն, 30—40 հազար հոգի, ընտրում են բանուորական կուսակցութեան ներկայացուցիչներ: Իսկ քաղաքի կենտրոնում բանուորները չունեն թէկուզ հազար ձայն, այդ պատճառով էլ այդ մասում ընտրուում է միշտ ուրիշ կուսակցութեան մարդ: Այլ կերպ կըլինէր, եթէ Բերլինը բաժանուած լինէր թուով նոյն չափ՝ վեց ընտրողական շրջանների, որոնց բնակիչների թիւը իրար համահաւասար լինէին: Այդ դէպքում ձայների ահագին մեծամասութիւնը կը տրուէր յօգուտ Բերլինի բանուորների և սրանք կընտրէին, ոչ թէ

Տինգ, այլ բոլոր վեց ներկայացուցիչներին: Ի՞նչ հե-
տևանք կունենար քաղաքի այդպիս բաժանումը:

Հարկաւոր է, նշանակում է քա-
ղաքները բաժանել շրջանների, սկսե-
լով կենտրոնից մի որևէ կէտից, ու-
րոնք նմանէին սեպերի:

Բոլոր երկրներում քաղաքային
ազգաբնակութիւնը աճում է, իսկ գիւղական, ազգաբ-
նակութիւնը նուազում: Եթէ որոշ ժամանակ անց-
նելուց յետոյ նոր ընտրողական շրջաններ չտահմա-
նուին, այդ դէպքում, կարճ ժամանակ անցնելուց յետ-
ոյ, քաղաքային շրջանների ներկայացուցիչ կըսկսեն
ընտրուել հարիւր հազարաւոր բնակիչների կողմից,
իսկ գիւղական շրջանների ներկայացուցիչները միայն
տասնեակ հազարաւոր ներկայացուցիչների կողմից: Եւ
որովհետև քաղաքների նշանակութիւնը հետզհետէ մե-
ծանում է հասարակական կեանքում իսկ գիւղերի նը-
շանակութիւնը ընկնում է, ժողովրդական ներկայա-
ցուցիչների կազմը կարող է մնալ անփոփոխ և տարեց-
տարի աւելի պակաս չափով արդարացնել ժողովրդի
մեծամասնութեան կամքը: Այժմ արդէն պարզ է, թէ
ինչու իրաւական պետութիւնների ժողովուրդները աշ-
խատում են, որ երկիրը բաժանուի ընտրողական շըր-
ջանների՝ համաձայն բնակիչների համահաւասար թուի:

Ընտրութիւնների համար սովորաբար նշանակւում
է աւելի օր (կիրակի) այն պատճառով, որպէսզի հնարա-
ւորութիւն տրուի բանուոր, և ընդհանրապէս շարժառայ
մէջ զբաղուած ազգաբնակութեանը կատարել իւր
քաղաքագրական պարտքը, այսինքն՝ տալ իւր ձայնը:

Բուն ընտրութիւնները կատարւում են այս կերպ.

Քերաքանչիւր ընտրական շրջանում որոշում են ըստ
կարելոյն շատ ընտրելավայրեր, որտեղ դրւում են ընտ-
րական արկղներ, որոնց մօտ նստած են լինում երկրում
գոյութիւն ունեցող կուսակցութիւնների լիազօրները:
Վերջիններս հետևում են, որ չլինի թէ որ և է մարդ
երկիւղ տայ կամ կաշառէ ընտրողներին, հետևում են որ
սրանք մէկ-մէկ ձայն տան, որ միայն ձայնի իրաւունք
ունեցողները մասնակցեն ընտրութեանը, մի խօսքով՝
քաղաքական կուսակցութիւնների լիազօրները հետ-
ևում են, որ ընտրութիւնները լինեն կանոնաւոր: Ընտ-
րելավարձի մուտքի մօտ կանգնած են լինում քաղա-
քական կուսակցութիւնների ուրիշ ներկայացուցիչներ,
որոնք ներս մտնող ընտրողների ձեռքն են տալիս ի-
րենց թիկնածուների անունները վրան տպած թերթեր:
Ընտրութեան թիկնածու կարող է կոչուել ամեն ոք, որ
կամենում է իւր թեկնածութիւնը դնել ժողովրդական
ներկայացուցիչեան համար: Այդ թիկնածուները սօ-
վորաբար պատկանում են երկրում գործող քաղա-
քական կուսակցութիւններից մէկին կամ միւսին—գիւ-
ղացիական, կալուածատիրական, բանուորական, կա-
ռավարական և այլն: Քաղաքական կուսակցութիւն-
ների մասին մենք կարճօրէն կխօսենք ստորև, իսկ ա-
ռայժմ պէտք է նկատենք, որ իւրաքանչիւր ընտրող
սովորաբար տալիս է իւր ձայնը իւր կուսակցութեան
այսինքն՝ բանուորը բանուորական կուսակցութեանը,
գիւղացին՝ գիւղացիական, կալուածատէրը՝ կալուածա-
տիրական կուսակցութեանը, և այլն: Ընտրողները
ընտրութեան սենեակը դալով՝ մտնում են առանձնա-
ցրած անկիւն, վերցնում են սպիտակ ծրար, մէջն են
դնում իրենց ընտրելիների անունները, վրան նշանա-

կած թերթիկը այնպէս, որ ոչ ոք չնկատէ այդ, իսկ միւս թիկնածուների թերթիկները ծալուած գրպանն են դնում: Դրանից յետոյ նրանք մօտենում են սեղանին, որի վրայ դրած է լինում ընտրական արկղը և սեղանի մօտ նստած լիազօրներին յայտնում իրենց ընտրութեան վայրը և անուն ազգանունը: Լիազօրները ստուգում են, թէ արդեօք այդ անունը կ'այ ընտրողների ցանկում, որի մասին իւրաքանչիւր ընտրող; որ կամենում է օգտուել իւր ընտրողական իրաւունքով, պէտք է իւր ժամանակին հոգ տանէ: Եթէ այդ անունը կ'այ ցանկում, այդ դէպքում ընտրողը արկղն է գրցում իւր ծրարը, և բանը գրանով վերջանում է: Երեկոյեան որոշ ժամից սկսած, երբ վերջ է գրւում ձայնաւութեանը, լիազօրները սկսում են հաշուել իւրաքանչիւր թիկնածուի համար գրուած թերթիկները և իբրև ժողովրդական ներկայացուցիչ յայտարարում են նրան, ով ստացել է բոլոր ձայների կէսից աւելին, իսկ եթէ բոլոր թեկնածուներն էլ կէսից աւելի պակաս ձայն ստացած լինեն, այդ դէպքում, սովորաբար, հետեւալ տօն օրուայ համար նշանակուած է կրկնաքուէ արկութին: Սակայն այս անգամ ընտրողները պէտք է իրենց ձայնը տան անպատճառ այն երկուսից մէկն ու մէկին, որոնք առաջին ձայնաւութեան ժամանակ ստացել էին միւսներից աւելի ձայն: Ենթադրենք, թէ առաջին անգամ ձայնաւութեան են ենթարկուել հետեւեալ երեք հոգին—Իվանով, գիւղացիական կուսակցութեան անգամ, Պետրով, բանուորական կուսակցութեան անգամ, և Սալտիկով,—կալուածատէրերի կուսակցութեան անգամ: Ասենք թէ այդ բոլորի համար տրուել է ընդամենը 1,000 ձայն, որից Իվանովը ըս-

տացել է 400, Սալտիկովը 350, և Պետրովը 300 ձայնը,—մինչ 1000-ի կէսը անում է 500: Այս դէպքում կրկնաքուէարկութեան ժամանակ Պետրովի համար ձայն տուող բոլոր ընտրողները պարտաւոր են ձայն տալ կ'ամ գիւղացիական և կ'ամ կալուածատէրերի կուսակցութեան թեկնածուին: Եթէ շօ քանուորներ իրենց ձայնը տան Իվանովին, իսկ 50-ը միւսն ձեռնը պահ, այդ դէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչ ընտրուած կհամարուի յիշած շրջանի գիւղացիական կուսակցութեան անգամը:

Այսպէս են կատարուած ընտրութիւնները այն բոլոր երկրներում, ուր գոյութիւն ունի կառավարութեան ներկայացուցչական եղանակ:

Սակայն բանը այն է, որ երկիրը հաւասար թուով ազգաբնակչութիւն ունեցող շրջանների բաժանելը, մինչ ընակիչները անդադար մի վայրից միւս վայրն են տեղափոխուած, շատ դժուար բան է. անյարմար բան է նաև ընտրողական շրջանների սահմանները շատ յաճախակի փոփոխել: Այս է պատճառը, որ այդ պակասութիւնը աշխատում են վերացնել այսպէս կոչուած «ըստ ցանկերի» ընտրութեամբ: Մի քանի մանր շրջաններ միանում և կազմում են մի մեծ ընտրական շրջան, և այդ դէպքում իւրաքանչիւր ընտրող տալիս է իւր ձայնը ոչ թէ մէկ թեկնածուի միայն, այլ թեկնածուների մի ամբողջ ցանկի, որի համար և ընտրութեան այդ եղանակը կոչուած է «համաձայն ցանկերի ընտրութիւն»: Այս եղանակն էլ ունի այն անյարմարութիւնը, որ ընտրողը ստիպուած է յաճախ ձայն տալ նաև իրեն անձամբ անհաճօյ թեկնածուների: «Չէ՞ որ գրանով, եթէ ընտրո-

ղը հրաժարուի ձայնաւութիւնից, կիսափառուի ամբողջ ցանկը, մինչ այդ ցանկից նրան անհաճոյ կարող է լինել թէկուզ մէկ մարդ միայն:

Ըստ ցանկերի ձայնաւութիւնը ունի և այն անյարմարութիւնը, որ ընտրողը յաճախ ձայն պիտի տայ իրեն անձանօթ մարդկանց. իսկ այս հանգամանքը կարող է առաջացնել ոչ-ցանկալի անտարբերութիւն դէպի ընտրութիւնները:

Նկատուած բան է, որ ընտրողները ամենից աւելի գիտակցաբար և եռանդով են վերաբերուում ընտրութիւններին այն ժամանակ, երբ նրանք սերտ կապերով են կապուած թեկնածուների հետ, երբ նրանք լաւ են ճանաչում այդ թեկնածուներին: Այս պատճառով՝ ցանկերով ընտրութիւն կատարելը չբուժող զեղ է շրջանային ընտրութիւնների պակասաւոր կողմերի դէմ, և համարեա ոչ մի տեղ կեանքի մէջ գործադրութիւն չէ դառնի:

Կայ և մի ուրիշ անյարմարութիւն, որ աւելի կարևոր է յիշատակել. դա ըստ մեծամասնութեան կատարուող ընտրութիւններն են: Մենք տեսանք վերևը, որ ժողովրդական ներկայացուցիչ է դառնում նա, որը ստանում է ձայների մեծամասնութիւն: Ընտրութեան այս եղանակը, այսպիսով, ապահովում է ընտրողների մեծամասնութեան շահերը ազգային ժողովում, սակայն նա չէ տալիս ոչ մի հնարաւորութիւն՝ փոքրամասնութեանն էլ ընտրելու իւր ներկայացուցիչին: Չէ՞ որ կարող է պատահել, որ լինի մի խոշոր փոքրամասնութիւն. իսկ զրկել նրան իր շահերը պաշտպանելու իրաւունքից, — այդ անարդար բան է:

Քննենք այդ բանը օրինակներով: Ընդունենք, թէ

մի պետութեան մէջ ընտրող — բնակիչների թիւը հասնում է 10,000-ի, բաժանուած 10 հաւասար ընտրողական շրջանների, այնպէս, որ իւրաքանչիւր շրջանում կան 1000 ընտրողներ: Ենթադրենք նաև, թէ այդ պետութեան մէջ գոյութիւն ունեն ընդամենը երկու քաղաքական կուսակցութիւններ — գիւղացիական և բանուորական: Ասենք թէ իւրաքանչիւր ընտրողական շրջանում գիւղացիական կուսակցութեան թեկնածուն ստանում է 550 ձայն, իսկ բանուորական կուսակցութեան թեկնածուն՝ 450 ձայն: Կնշանակէ՞ բոլոր 10 շրջաններում էլ կյաղթեն գիւղացիական կուսակցութեան թեկնածուները, ու այդպիսով էլ ազգային ժողովը բաշկացած կլինի 10 ներկայացուցիչներից, որոնք բոլորը միասին ստացած կլինեն 5500 ձայն: Իսկ բանուորական կուսակցութեան թեկնածուներից ոչ մէկն էլ չի դառնայ ժողովրդական ներկայացուցիչ, չնայելով այն բանին, որ նրանք բոլորը միասին ստացել են 4500 ձայն:

«Ըստ մեծամասնութեան» կատարուող ընտրութեան շնորհիւ կէսից մի քիչ պակաս ընտրողները մշնացին բոլորովին առանց ներկայացուցիչների, որոնք պաշտպանել կարողանային նրանց շահերը ազգային ժողովում: Այս բանը թէ անարդար է և թէ ոչ-ցանկալի: Օրէնքը նրանց տալիս է ընտրելու իրաւունք, այն ինչ ընտրութիւնների եղանակն այնպէս է, որ չքացնում է այդ իրաւունքը: Բանուորների համար էլ նոյնչափ կարևոր է ազգել պետական գործերի վրայ, որչափ գիւղացիների համար, սակայն ընտրութիւնների եղանակը հնարաւորութիւն չէ տալիս նրանց ի-

րենց թեկնածուներինց թէկուզ մէկին անցկացնել իրրև ժողովրդական ներկայացուցիչ:

Մենք պարզութեան համար միայն վերցրինք այնպիսի պետութիւն, ուր գոյութիւն ունենային միայն գիւղացիական և բանուորական կուսակցութիւններ, որպէսզի պարզ կերպով ցոյց տայինք ձայների մեծամասնութեան վրայ հիմնուող ընտրական եղանակի պահասաւոր կողմը: Իրականութիւնը այն է, որ ամեն մի պետութեան մէջ կան շատ դասակարգեր և շատ էլ քաղաքական կուսակցութիւններ՝ նրանց շահերը պաշտպանող: Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ ապրում են հոգեւորականներ, կալուածատէրեր, արդիւնաբերողներ, վաճառականներ, արհեստաւորներ, չինովնիկներ, ազատ զբաղմունքներէ տէր մարդիկ (փաստաբաններ, բժիշկներ, վարժապետներ), գործակատարներ. նմանապէս ամեն երկրում էլ կան նրանց կարիքները և շահերը պաշտպանող քաղաքական կուսակցութիւններ:

Եթէ, ուրեմն, կարելի է, պէտք է որոնել այնպիսի ընտրական եղանակ, որն ապահովէր ազգային ժողովում ազգայնականութեան թէ մեծամասնութեան և թէ փոքրամասնութեան շահերի ներկայացուցչութիւնը: Այս բանը ցանկալի է նաև ուրիշ պատճառով: Իրական պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը, ինչպէս գիտենք, պէտք է պատկանի ամբողջ ժողովրդին. ազգային ժողովի մէջ, ինչպէս հայելում, պէտք է անդրադառնան ամբողջ ժողովրդի ցանկութիւնները, մտքերը և զգացմունքները: Ազգային ժողովը պիտի լինի արտայայտիչ ժողովրդական կամքի, իսկ այդ կամքը գոյանում է առանձին-առանձին անհատների ցանկութիւններից և փափազներից: Իրաւական պետու-

թեան մէջ չէ կարելի իրաւունքից զրկել և ոչ մէկին, որը օրէնքով ունի այդ իրաւունքը: Այս պատճառով է, որ մարդկային միտքը երկար է խորհել այն հարցի մասին, թէ ինչպէս ապահովել նոյն կարիքները, նոյն հայեացքները և ցանկութիւնները ունեցող մարդկանց իւրաքանչիւր, փոքրիշատէ աչքի ընկնող, խմբի մասնակցութիւնը պետութեան գործերը վարելու՝ համաձայն իրենց թուի:

Այս հարցի ուղիղ լուծումը տալիս են այսպէս կոչուած պրօպօրցիօնալ կամ հավիմանտական ընտրութիւնները: Տեսնենք այժմ, թէ ընտրութիւնների այդ եղանակը ինչպէս է աւելի լաւ ապահովում ամբողջ ժողովրդի շահերը, քան սոսկ մեծամասնութեան ներկայացուցչութիւնը:

Գ. ՊՐՕՊՕՐՑԻՕՆԱԼ ԿԱՄ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս ընտրութիւնների էութիւնը հետեւեալն է: Իւրաքանչիւր քաղաքական կուսակցութիւն յայտնում է, թէ նա հասարակութեան որ դասակարգի շահերը և ինչ միջոցներով պիտի պաշտպանէ: Ընտրութիւնների օրը ընտրողները իրենց ձայնն են տալիս այս կամ այն կուսակցութեանը, նայած թէ որին նրանք ամենից աւելի կուզենային յանձնարարել իրենց շահերի պաշտպանութիւնը ազգային ժողովում: Ապա իւրաքանչիւր կուսակցութիւն հաշուում է, թէ նա ամբողջ երկրում

ընդամենը քանի՜ ձայն է ստացել և ըստ այնմ էլ ազգային ժողով է ուղարկում համապատասխան թուով ներկայացուցիչներ:

Ընտրական այս եղանակի առաւելութիւնները մեզ համար աւելի պարզ դարձնելու համար վերադառնանք վերև իբրև օրինակ առաջ բերած պետութեանը, որտեղ կան 10,000 ընտրողներ և երկու քաղաքական կուսակցութիւններ—գիւղացիական և բանուորական: Այդ պետութեան մէջ կատարելով շրջանային ընտրութիւններ «ըստ մեծամասնութեան», 5,500 ընտրողներ ուղարկում են ազգային ժողով 10 ներկայացուցիչ: այն ինչ 4,500 բանուորները՝ չեն կարողանում ուղարկել և ոչ մէկին:

Ենթադրենք այժմ, թէ այդ պետութեան մէջ նոր ընտրութիւններ են կատարւում՝ «ըստ կուսակցութիւնների»: Ի՞նչ կստացուի այդ դէպքում: Հարկաւոր է ընտրել ընդամենը 10 ներկայացուցիչ, որովհետև գոյութիւն ունեն 10 շրջաններ. նշանակում է իւրաքանչիւր 1000 ընտրող իրաւունք ունի ազգային ժողով ուղարկելու մէկ ներկայացուցիչ: Եթէ որևէ կուսակցութիւն 1000 ձայնից էլ պակաս ստանայ, այդ դէպքում նա իրաւունք չի ունենայ ներկայացուցիչ ուղարկելու: Ենթադրենք առաջուայ նման, թէ կան երկու կուսակցութիւններ—գիւղացիական և բանուորական, և թէ՛ գիւղացիական կուսակցութիւնը ստացել է 5,500 ձայն, իսկ բանուորական կուսակցութիւնը՝ 4,500 ձայն: Այս դէպքում ազգային ժողով կերթան հինգ հոգի իբրև գիւղացիական կուսակցութեան ներկայացուցիչներ, համաձայն նրա ստացած լիակատար հինգ հազար ձայնի, և չորս հոգի էլ իբրև բանուորական կուսակցու-

թեան ներկայացուցիչներ՝ համաձայն նրա ստացած լիակատար չորս հազար ձայնի: Գիւղացիական և բանուորական կուսակցութիւնների 500-ական ձայները հաշուի չեն առնում, որովհետև միայն 1000 ձայնը իրաւունք ունի մի պատգամաւոր ուղարկելու: Մէկ հազար ձայները այս օրինակում բաժանուել են հաւասարապէս երկու կուսակցութիւնների մէջ: Այդ պատճառով էլ ազգային ժողով են գնում միայն իննը հոգի. տասերորդին կարելի չեղաւ ընտրել. բայց դրա փոխարէն ազգային ժողովը ճշգրիտ կերպով արտացոլում է, հայելու պէս, ընտրողների իրար հետ ունեցած թուական յարաբերութիւնը: Այժմ գիւղացիներն ունեն իրենց ներկայացուցիչները, բանուորները՝ իրենց. այն էլ՝ իւրաքանչիւրը այնքան, որ ոչ մէկն էլ տուժած չի լինում: 5,000 ընտրող-գիւղացիներ կան և ունեն 5 ներկայացուցիչ. 4,000 ընտրող-բանուորներ՝ և 4 ներկայացուցիչ,—որոնք պէտք է պաշտպանեն իրենց ընտրողների շահերը ազգային ժողովում: Եւ որովհետև 10,000 ընտրողներ իրաւունք ունեն ազգային ժողով ուղարկելու 10 ներկայացուցիչներ, այն ինչ ընտրուած են ընդամենը 9 հոգի—չնորհիւ հազար ձայնի հաւասարապէս բաժանմանը կուսակցութիւնների մէջ,—այդ դէպքում կարելի է կամ բոլորովին չընտրել 10-րդ ներկայացուցիչ, և կամ նրան ուղարկելու իրաւունք է տրւում այն կուսակցութեանը, որի կողմն է փացած ձայների մեծամասնութիւնը:

Ենթադրենք, թէ գիւղացիներն ստացել են 5,600 ձայն, իսկ բանուորները՝ 4,400 ձայն: Բացի լիակատար 5,000 ձայնից գիւղացիներն ստացել են էլի մընացորդ 600 ձայն, իսկ բանուորները բացի լիակատար

4,000 ձայնից՝ էլի մնացորդ 400 ձայն: Այդ դէպքում գիւղացիները կարող են իրենց կողմից ուղարկել դարձեալ մէկ, վեցերորդ ներկայացուցիչ. և այդպիսով բոլոր ներկայացուցիչների թիւը կանէ տասը:

Այժմ մի փոքր աւելի բարդացնենք մեր օրինակը: Ենթադրենք, որ երկրում գոյութիւն ունեն չորս կուսակցութիւններ, — եկեղեցական՝ որ պաշտպանում է հոգևորականութեան շահերը, կալուածատիրական, բանուորական և գիւղացիական: Ընդունենք, թէ եկեղեցական կուսակցութիւնը ստացել է 2,000, կալուածատիրականը՝ նմանապէս 2000, բանուորականը՝ 3,000 և գիւղացիականը՝ 3,000: Այս դէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչների թիւը մնում է 10 և նրանք կբաժանուեն այս կերպ. 2 հոգի եկեղեցական կուսակցութիւնից, 2 հոգի՝ կալուածատիրական, 3-ը գիւղացիական և 3-ն էլ բանուորական կուսակցութիւնից: Եւ կամ ենթադրենք այսպէս. 4,000 ձայն ստացել է բանուորական կուսակցութիւնը, 3,000 ձայն՝ գիւղացիական, 2,000 ձայն՝ արդիւնաբերողների և վաճառականների կուսակցութիւնը և 1,000 էլ՝ կառավարութեան կուսակցութիւնը: Այս դէպքում էլ ազգային ժողովը բաղկացած կլինի 10 ներկայացուցիչներից, որոնցից չորսը կպաշտպանեն բանուորների շահերը, երեքը՝ գիւղացիների շահերը, երկուսը՝ արդիւնաբերողների և առևտրականների շահերը, իսկ մէկն էլ չինովսիկների շահերը:

Բոլոր արած ենթադրութիւններից մենք տեսնում ենք, որ ազգային ժողովը ճշգրիտ կերպով ներկայացնում է ընտրողների բաժանումը՝ երկրում գոյութիւն ունեցող որոշ դասակարգերի: Միայն այն կուսակցու-

թիւնները հնարաւորութիւն չեն ունենայ ուղարկելու իրենց ներկայացուցչին, որոնք ընտրութիւնների ժամանակ հազարից պակաս ձայն կստանան: Թէև սա մի չարիք է, բայց շատ փոքր է՝ համեմատած նրա հետ, երբ ընտրողների համարեա թէ կէս մասը զրկուում է իւր ներկայացուցիչներն ունենալու հնարաւորութիւնից: Իսկ յիշատակած օրինակում բոլոր ընտրողների միայն $\frac{1}{10}$ -ից պակասը չի կարողանում օգտուել ընտրողական իրաւունքի բարեքնելով: Ընտրութեան այս եղանակը — համաձայն իւրաքանչիւր քաղաքական կուսակցութեան տրուած ձայների համեմատական թուին — ունի և այն առաւելութիւնը, որ ամենեին կարիք չի զգացում երկիրը ընտրողական շրջանների բաժանելու: Իսկ մենք գիտենք արդէն, թէ դա ինչ գլխացաւանք պատճառող բան է. ամբողջ երկիրը բնակիչների համահաւասար թիւ կազմող շրջանների են բաժանում թէ չէ, տեսնում ես, որ էլի անհրաժեշտ է նոր բաժանումներ անել, որովհետև կան մարդիկ, որ մեռել են, շատերը նոր ծնուել, ուրիշները դուրս են գաղթել, շատերն էլ ներքս գաղթել: Եւ երբ ձայները հաւաքուում են ըստ կուսակցութիւնների, այդ դէպքում ընտրութիւնների համար հարկաւոր է, որ օրը լինի տօն. մէկ էլ, որքան կարելի է շատ ընտրելավայրեր լինեն, ուր դրուած լինեն և ընտրական արկղներ, մօտը նստած արժանավստահ մարդիկ:

Պրօպօրցիծնալ կամ համեմատական ընտրութիւնների դէմ կարելի է առարկել նոյնը, ինչ որ ըստ ցանկերի ընտրութիւնների դէմ, այն է, որ ընտրողը չգիտէ թէ ով պիտի լինի իւր ներկայացուցիչը: Երբ նա ընտրում է իւր շրջանում, այդ դէպքում նա ընտրում է մի որոշ անձն, որն իւր թեկնածութիւնն է

դրել: Ընտրողը ճանաչում է այդ մարդուն: Սակայն՝ ոչինչ չէ խանդարում ընտրողին պրօպօրցիօնալ ընտրութիւնների ժամանակ էլ ճանաչել իւր ընտրելիներին: Չէ՞ որ ենթադրում է, որ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն յայտարարում է իւր թեկնածուների անունները ժողովրդական ներկայացուցչութեան համար: Անարժան ընտրելիների դէմ բողոքել կարող է իւրաքանչիւր ոք: Իւր կողմից էլ ընտրողը խորհուրդ կարող է տալ կուսակցութեանը լրացնել թեկնածուների ձայնը այս կամ այն մարդկանց անունով, որոնց նա անձամբ ճանաչում է և արժանի է համարում ժողովրդական ներկայացուցչութեան համար: Եւ եթէ նա, յիշաւի, կերևայ որ արժանաւոր է, այդ դէպքում կուսակցութիւնը անտարակոյս կգնէ նաև նրա թեկնածութիւնը:

Այս բոլորից յետոյ կուսակցութիւնների թեկնածուները ամենուրեք, թէ մամուլի մէջ և թէ ժողովներում կաշխատեն արծարծել և պաշտպանել կուսակցութեան հայեացքները, կձանօթացնեն ընտրողներին կուսակցութեան հետ: Այդպէս էլ անում են բոլոր երկրներում թեկնածուները, հանդէս գալով մերթ իբրև գրողներ և մերթ իբրև հետորներ: Այդ նշանակում է՝ կուսակցութեան ամեն մի թեկնածուի կճանաչեն ընտրողները, որոնք կամ լսել են նրան ժողովներում, կամ կարդացել են նրա յօդուածները, և կամ լրագրական զեկուցումների միջոցով ծանօթացել են նրա ճառերի հետ՝ արտասանուած ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովում: Եւ քանի մի թեկնածու աւելի ճանապարհորդէ երկրում, խօսի քաղաքներում և գիւղերում ժողովրդի հետ, այնքան էլ աւելի լաւ կճանաչեն

նրան ընտրողները: Մի խօսքով՝ հիմնաւոր չէ այն առարկութիւնը, թէ ընտրող չի ճանաչի իւր ներկայացուցչին:

Այսպէս ուրեմն, պրօպօրցիօնալ ընտրութիւններ ասելով հասկանում ենք ընտրողների ձայն տալը այս կամ այն քաղաքական կուսակցութեան օգտին և իւրաքանչիւր կուսակցութեանը վերապահել՝ ուղարկել ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը թեկնածուների այնքան թիւ, որ համապատասխանում է նրան տրուած ձայների թուին: Մի կուսակցութեան տրուած բոլոր ձայների թիւը բաժանուած է օրէնքով ազգային ժողով մէկ պատգամաւոր ուղարկելու համար պահանջուող ամենասակաւաթիւ ձայների, և այդպիսով որոշուած է, թէ կուսակցութիւնն ընդամենը քանի ներկայացուցիչ ուղարկելու իրաւունք ունի:

Այժմ մենք արդէն գիտենք, թէ ինչպէս կարելի է իմանալ այն ներկայացուցիչների թիւը, որ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն իրաւունք ունի ներկայացուցչական ժողովու ուղարկելու: Բայց, չէ՞ որ, այդ ներկայացուցիչները պէտք է ընտրուեն ընտրողների կողմից, և ոչ թէ նշանակուեն կուսակցութեան կողմից: Ահա թէ ինչպէս են տեղի ունենում պրօպօրցիօնալ ընտրութիւնները: Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն պատրաստում է իւր թեկնածուների ցանկը: Ենթադրենք դարձեալ, թէ երկու կուսակցութիւն կայ — գիւղացիական և բանուորական: Գիւղացիական կուսակցութիւնը գրում է ցանկում 8 անուն, բանուորականը՝ 6 անուն: Ահա, ասենք, գիւղացիական թեկնածուների անունները. — Իվանով, Սիգրով, Չուրակ, Օլգին, Սերով, Պտիչկին, Մախին և Կոլլով:

Մենք գիտենք, որ լիակատար 1000 ձայնը միայն իրաւունք ունի մէկ ներկայացուցիչ ուղարկելու ազգային ժողով: Ընտրողները տալիս են իրենց ձայնը Իվանովին, որ աւաջինն է ցանկի մէջ: Հէնց որ նրա համար տրւում է 1000 ձայն, նա յայտարարւում է ընտրուած: Յետոյ ընտրւում է Սիդորով: Ենթադրենք, թէ ընտրողները նրան լաւ չեն ճանաչում և կամ որևէ պատճառով նա դուր չէ գալիս հէնց ճանաչողներին. նա ստանում է 750 ձայն: այդ նշանակում է, որ նա ընտրուած չէ: Ապա մէկը միւսի յետևից ընտրւում են՝ Չուգան, Օլտոխին, Սերով, Պտիչկին և Մախին, ըստ որում իւրաքանչիւրը ստանում է 1,000 ձայն:

Մնում է միայն Կողովը, որը ստացել է միայն 500 ձայն, բայց այդ սչ այն պատճառով, որ ընտրողները նրան անարժան են համարել, այլ այն պատճառով, որ գիւղացիական կուսակցութեանը ձայն տուող էլ չկայ: Բանուորական կուսակցութիւնն էլ դրել է ցանկում վեց թեկնածուներ — Տէլեգին, Սէրեժկին, Մորոզով, Սաուկովէնկո, Բէդովոյ և Օրլով: Առաջին չորսը ընտրւում են մէկը միւսի յետևից, ստանալով. — Տէլեգինը՝ 1,100. ձայն, Սերեժկինը՝ 1050 ձայն, Մորոզովը՝ 1025 ձայն և Սաուկովենկոն՝ 1000 ձայն: Բոլոր չորս հոգին ուրեմն ստացել են 4175 ձայն: Բեդովոյը ստացել է 200, իսկ Օրլովը՝ 25 ձայն. այդ նշանակում է, որ այս երկուսը ընտրուած չեն: Իսկ ընդամենը բանուորական կուսակցութեա օգտին տրուել է 4500 ձայն:

Այսպէս ուրեմն՝ համեմատական կամ պրօպօրցիօնալ ընտրութիւնների ժամանակ ընտրողները կազող են ձայն տալ թէ միանգամից մի կուսակցու-

թեան, թեկնածուների ամբողջ ցանկին և թէ իւրաքանչիւր մէկին՝ առանձին: Ըստ ցանկերի ձայնաւութիւնը, այսինքն միանգամից բոլոր թեկնածուներին ձայն տալը, ունի մի քանի անյարմարութիւններ, որոնցից գլխաւորն է՝ ընտրողի կամքի ճնշումը: Բանն այն է, որ ընտրողը ցանկանում է օրինակ իւր ներկայացուցիչ ունենալ գիւղացիական կուսակցութեան մի անդամի, այն ինչ ցանկում գրուած է մի ինչ-որ Սիդորովի անուն, որին նա որևէ պատճառով անարժան է համարում ներկայացուցիչ լինելու, թէպէտ նա էլ է պատկանում գիւղացիական կուսակցութեանը: Եթէ ընտրութիւնը տեղի է ունենում ըստ ցանկի, այդ դէպքում նա ձայն պիտի տայ նաև Սիդորովին: Իսկ եթէ ձայն տրուի ցանկում յիշուած իւրաքանչիւր թեկնածուի առանձին, այդ դէպքում ընտրողը իւր ձայնը տալիս է նրան, ով իրան ամենից աւելի է ծանօթ, որին նա ամենից աւելի կցանկար տեսնել ընտրուած իբրև իւր ներկայացուցիչ: Ըստ ցանկերի ընտրութիւնը կոչւում է բազմանուանական, որովհետև ընտրողը իւր ձայնը տալիս է միանգամից շատ անունների, առանձին-առանձին մարդկանց ընտրելու եղանակն էլ կոչւում է միանուանական, որովհետև ընտրողը ձայն է տալիս մէկ անուան:

Պրօպօրցիօնալ ընտրութիւններ գոյութիւն ունեն Դանիայում, Բելգիայում, Սերբիայում և մի քանի ուրիշ պետութիւններում, օրինակ՝ Շվեյցարական հասարակապետութեան մէջ: Այն հանգամանքը, որ ընտրութեան այս եղանակը քիչ է տարածուած, դա բացատրւում է նրանով, որ նա ձեռնտու է պետութեան մէջ գերիշխող դատակարգերին, այդ պատճառով էլ սրանք

բոլոր ոյժով ընդդիմանում ընտրութեան այս եղանակի ներմուծմանը:

10. ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

Իրաւական պետութեան մէջ ժողովրդական ներկայացուցիչների ընտրութիւնները կատարուելուց յետոյ այդ ներկայացուցիչները հաւաքուում են միատեղ՝ պետական գործերը քննելու և վճռելու նպատակով: Ժողովրդական ներկայացուցիչների այս ժողովը կոչւում է ներկայացուցչական ազգային ժողով: Ֆրանսիայում նա կոչւում է դեպուտատների (ներկայացուցիչների) պալատ, Գերմանիայում՝ Լախստագ, մի խօսքով՝ իւրաքանչիւր պետութեան մէջ առանձին անուամբ: Ներկայացուցչական ժողովը տեական հաստատութիւն է պետական բոլոր ընթացիկ գործերը վճռելու համար՝ Պետութիւնների մեծամասնութեան մէջ այդ ժողովը ունենում է տարեկան երկու նստաշրջան չորս ամիս անընդհատ տևողութեամբ: Կարիք եղած դէպքում ժողովը հաւիրւում է նաև ներկայացուցիչների հանգստութեան համար սահմանուած արձակուրդների ժամանակ, եթէ այդ բանը պահանջում է պետական գործերի անյետաձգելիութիւնը և կարևորութիւնը:

Բացի տեական ներկայացուցչական ազգային ժողովից մի քանի երկրներում եղել է նաև ժամանակաւոր ներկայացուցչական Սահմանադիր կամ Հիմնադիր ժողով: Ինչպէս ինքը «սահմանադիր» բառը ցոյց է տալիս՝ այդ ժողովը գումարւում է այն նպատակով, որպէսզի

վերև յիշատակած ոստիկանական պետութեան վրատակների վրայ հիմնէ իրաւական պետութիւն: Իւր գործը կատարելուց յետոյ, այսինքն պետութեան մէջ նոր կարգեր, երկրի համար հիմնական օրէնքներ սահմանելուց յետոյ Հիմնադիր ժողովը արձակուում է ինքն իրեն, և ժամանակաւորապէս իւր ձեռքն եղած բարձրագոյն իշխանութիւնը տալիս է տեական ներկայացուցչական ժողովին:

Ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար գաղտնի ձայնաւուութեամբ կոչուած Հիմնադիր ժողովները, չնայած իրենց կարճատև գոյութեան, ամենալաւ միջոցն են եղել ժողովրդական իրաւունքները և ազատութիւնները հաստատելու համար: Ոստիկանական պետութիւնը շատերին է ձեռնտու եղել, օրինակ չինոյի կիներին և հարուստ մարդկանց: Եւ Հիմնադիր ժողովներում կռիւ է մղուել հասարակութեան՝ ամեն տեսակ արտօնութիւններիով օժտուած հին դասակարգերի ներկայացուցիչների և նորերի ներկայացուցիչների միջև: Հոգևորականութիւնը, չինոյի կիները, ազնուական-կալուածատէրերը, վաճառականները և գործարանատէրերը ամեն ջանք թափել են իրենց ներկայացուցիչների միջոցով պաշտպանել իրենց օգտաւէտ և արտօնեալ դիրքը: Չէ որ նրանք տէր էին ոստիկանական պետութեան մէջ: Ու յաճախ յաջողուել է նրանց այդ բանը, շնորհիւ ժողովրդի խաւար մտքի և անկրթութեան: Արհեստաւորների, բանուորների և զիւղացիների ներկայացուցիչներին հեշտ չէ եղել Հիմնադիր ժողովում կրուել այն բանի համար, որ պետական նոր կազմը իրենց համար նպաստաւոր լինի. զանազան երկրներում էլ նրանք ունեցել են ոչ պակաս յաջողութիւն: Յաճախ

էլ պատահել է, որ այն, ինչ պիտի կատարէր Հիմնադիր ժողովը, արել է հետզհետէ, տասնեակ տարիներէն թացքում՝ տեական ներկայացուցչական ժողովը: Յամենայն դէպս էլ խօսք լինել չէ կարող այն մասին, որ Հիմնադիր ժողովը անհրաժեշտ բան է ամեն մի երկրի համար, որ վճռել է հիմնել իրաւական պետութիւն: Վտանգաւոր բան է պետական վերակազմութեան գործը յանձնել նրանց, որոնք սովոր են կամայականութեան:

11. ԻՆՉ ԵՆ ԱՆՈՒՄ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՅԻՉՆԵՐԸ

Ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը յաճախ կոչում են օրէնսդիր ժողով, որովհետեւ այդ ներկայացուցիչների գործունէութեան գլխաւոր առարկան օրէնքներ հրատարակելն է: Սակայն հին օրէնքները: նութեան տանելուց, փոփոխելուց և վերացնելուց զուտ ժողովրդական ներկայացուցիչներ սահմանում և փոփոխում են հարկերը և տուրքերը: Նրանք տնօրինում են պետական բոլոր եկամուտները և ծախքերը, այսինքն՝ սահմանում են եկամուտի բոլոր ազբիւրները և որոշում են, թէ ժողովրդական փողերը ինչպէս պիտի գործադրուեն: Նրանք են որոշում, օրինակ, թէ որչափ է հարկաւոր ծախսել ժողովրդական լուսաստուրութեան համար, դատարանի համար, աշխատագործի-

ներին և անբերրիութիւնից վնասուածներին օգնութեան հասնելու համար, թէ որքան է հարկաւոր ծախսել ներքին կառավարութեան վրայ, և այլն: Նշանակում է՝ ներկայացուցչական ժողովի գործունէութեան գլխաւոր առարկան է—օրէնքներ քննել և հրատարակել, պետական տնտեսութիւնը վարել, պետական եկամուտների և ծախքերի ցուցակը հաստատել: Վերջին գործառնութիւնը շատ կարևոր բան է, որովհետեւ իրաւական պետութեան քաղաքացիները վճարում են միայն այն հարկերը, որոնք թոյլ են տրուած կառավարութեանը ժողովել՝ համաձայն ժողովրդական ներկայացուցիչների կողմից հաստատուած ցուցակի: Այսպիսով՝ ամեն տարի հրատարակուող այդ ցուցակը համարում է պարտադիր թէ քաղաքացիներին և թէ կառավարութեան համար: Ոչ մի մինիստր իրաւունք չունի քաղաքացիներից վերցնելու թէկուզ մի կոպէկ աւելի ցուցակի մէջ նշանակածից:

Այսպէս ուրեմն, օրէնսդրական իշխանութիւնը գտնուում է ներկայացուցչական ժողովի ձեռքին: Իսկ ո՞ւմ ձեռքին է գտնուում կատարողական (գործադիր) կամ կառավարչական իշխանութիւնը: Սա գտնուում է մինիստրների խորհրդի, կամ, ինչպէս ասում են, մինիստրների կարինէտի ձեռքին:

Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ կան հետեւեալ կարգի մինիստրներ.—զինուորական, ծովային, առևտրի և արդիւնագործութեան, ներքին և արտաքին գործոց, աշխատանքի, արդարագատութեան, երկրագործութեանն, պետական կայքերի և եկամուտների (ֆինանսների) մինիստրներ:

Իւրաքանչիւրը սրանցից գլուխ է կանգնած իւր

վարչութեան, իսկ բոլորը միասին կազմում են կաբինէտ, որն և գլխավորում է բոլոր ընթացիկ գործերով: Մինխտորների կաբինետը կառավարում է երկիրը՝ համաձայն ժողովրդական ներկայացուցիչների թոյլտուութեան և նրանց ցուցումների, միաժամանակ՝ կատարեալ յարգանքով դէպի երկրի հիմնական օրէնքները, այսինքն՝ չխախտելով քաղաքացիների իրաւունքները և ազատութիւնները:

Այն երկրներում, ուր գոյութեւն ունի կատարեալ ժողովրդապետութիւն, մինխտորների կաբինետը կազմում է հէնց ժողովրդական ներկայացուցիչների միջից:

Ահա թէ ինչպէս. ներկայացուցիչներից մէկնում է կը դառնում է առաջին մինխտոր: Ապա նա իրեն օգնական է կոչում ուրիշ ներկայացուցիչների, և նրանցից իւրաքանչիւրը անցնում է մէկ կամ միւս մինխտորութեան գլուխ: Երբ նրանք իրար մէջ են բաժանում պետութեան կառավարութիւնը, — այն ժամանակ ասում են՝ մինխտորների կաբինետը կազմուեց: Կաբինետի գլխաւորն է առաջին մինխտորը: Այժմ ծանօթանանք այն բանի հետ, թէ մինխտորների կաբինետը ինչպէս է կառավարուում երկիրը:

12. ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏԻՈՒԹԻՒՆԸ

Մենք արդէն գիտենք, որ ժամանակակից իրաւական պետութեան մէջ կատարողական կամ կառավարական իշխանութիւնը գտնուում է մինխտորների ձեռքին: Ի՞նչպէս խուսափել այդ իշխանութեանը չար գործարելուց. յայտնի է, որ ոստիկանական պետութեան մինխտորները իրենց իշխանութիւնը գործ են դրել միշտ ի վնաս ժողովրդի: Այս բանը առաջ էր գալիս նրանից, որ նրանք ժողովրդի առաջ պատասխանատու չէին եղել, իսկ թագաւորի առաջ նրանց ունեցած պատասխանատուութիւնը հաւատարուել է զէրօյի, որովհետեւ նա ինքն է եղել նրանց նշանակողը: Իրաւական պետութեան մէջ թէ մինխտորների կաբինետը և թէ իւրաքանչիւր մինխտոր առանձին պատասխանատու են ժողովրդական ներկայացուցիչների առաջ:

Այդ պատասխանատուութիւնը երկու տեսակ է. պարլամենտական՝ այսինքն հէնց իրենց, ժողովրդական ներկայացուցիչների առաջ, և քրէական՝ դատարանի առաջ: Պարլամենտական պատասխանատուութեան էութիւնը կայանում է հետևեալում: Մինխտորների կաբինետը կառավարում է երկիրը, իսկ նրա գործունէութիւնը միևնոյն ժամանակ ենթարկուում է դատափետման կամ խրախուսանքի՝ լրագրներում և ներկայացուցչական ժողովում: Եթէ մի առանձին մինխտոր տեսնում է, որ յարձակում է գործւած վրան, նրա գործունէութիւնը ուէ կերպ դատափետուելով, այդ դէպքում նա ներկայացուցչական ժողովի առջև է դնում իւր

արժանավստահութեան հարցը, որն և ենթարկուում է ձայնաւութեան. եթէ ներկայացուցիչների մեծամասնութիւնը վստահաթիւն արտայտէ այդ մինիստրին, նա կ'մնայ իւր պաշտօնի մէջ. իսկ եթէ մեծամասնութիւնը անվստահութիւն արտայայտէ նրան, այդ դէպքում արդէն նա հրաժարական պիտի տայ:

Բոլորովին նոյն կերպ է վարուում նաև առաջին մինիստրը, երբ որևէ պատճառով կասկած է արտայայտուում բոլոր մինիստրների գործունէութեան վերաբերմամբ: Եթէ ներկայացուցիչների մեծամասնութիւնը անվստահութիւն արտայայտէ ամբողջ կաբինետին, այդ դէպքում էլ բոլոր մինիստրները պիտի հրաժարական տան, և մի ուրիշը յանձն կառնէ նոր կաբինետ կազմելը՝ վերև յիշատակած ճանապարհով:

Բացի դրանից՝ ժողովրդական ներկայացուցիչները մշտապէս հարցապնդումներ են անում մինիստրներին նրանց գործունէութեան վերաբերմամբ, հետևում են նրանց գործողութիւններին: Սակայն մինիստրների պարլամենտական պատասխանատուութիւնը տեղի է ունենում միայն այն ժամանակ, երբ մինիստրները սոսկ թեթև վերաբերմունքից կամ անհոգութիւնից են զանցառութիւն կատարել, և կամ ազգային ժողովի կազմի մէջ կատարած այնպիսի փոփոխութեան դէպքում, որի հետ տեղի է ունենում նաև պետութեան կառավարութեան գործերի վերաբերմամբ եղած հայեացքների կատարեալ յեղաշրջում: Իսկ եթէ մինիստրներից մէկը կամ շատերը որևէ յանցանք գործեն, օրինակ եթէ նրանք կաշառք վերցնեն, կամ ունէ կերպ քաղաքացիների իրաւունքին դիպչեն, այդ դէպքում ներկայացուցիչների ժողովը ձայների բազմութեամբ որոշում է կայացնում՝

նրանց դատի ենթարկելու. այդ դէպքում արդէն դատարանն է վճռում նրանց յանցաւորութեան հարցը:

Բացի պարլամենտական պատասխանատուութիւնից, այսինքն հրաժարական տալու պարտականութիւնից, մինիստրները ենթարկուում են նաև քրէական պատասխանատուութեան և պիտի կրեն այն պատիժը, որ նրանց վրայ կրնէ դատարանը:

13. ԴԱՏԱՐԱՆԸ ԻՐԱԻԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մենք գիտենք, որ իրաւական պետութեան մէջ բոլոր քաղաքացիները իրար հաւասար են ոչ միայն օրէնքի առաջ, այլ նաև դատարանի առաջ: Ի՞նչպէս պէտք է սահմանել այդ դատարանը, ո՞ւմ ձեռքին է գտնուում դատաստանական իշխանութիւնը: Սա ևս գտնուում է ժողովրդի ձեռքին, քանի որ իբրև դատարանական հիմունք ծառայում է երկու սկզբունք,—դատաւորների ընտրուած ու անփոփոխելի լինելը: Իրաւական պետութեան մէջ բոլոր դատաւորները ընտրուում են ժողովրդից և չեն փոփոխուում կառավարութեան կողմից:

Օրէնքների և ուրիշ քաղաքացիների վերաբերմամբ եղած իրաւական սակաւ նշանակութիւն ունեցող զանցառութիւնները—զեղծումները—ըննում են ընտրուած հաշտարար դատաւորները: Դա անհատական դատարանն է: Օրէնքների և քաղաքացիների վերաբերմամբ եղած իրաւական բոլոր կարևոր զանցառութիւն-

ները—յանցանքները—դատուում են երգեալ դատաւորներին կողմից: Երգուեալներ պարտաւոր են լինել բոլոր 25 տարեկան դարձածները. սա ոչ միայն իրաւունք է, այլ նաև պարտականութիւն:

Իսկ դատաւորներին անփոփոխութիւնը այն է նշանակում, թէ կառավարութիւնը իրաւունք չունի փոխել իրեն չուզած դատաւորին: Դատաւորը պաշտօնագրով լինել կարող է միայն դատարանի միջոցով, երբ սա ապացուցանէ նրա յանցանքը: Այս անփոփոխելիութեան օրէնքը շատ կարևոր է արդարութեան համար, որովհետև դատաւորը այն ժամանակ կը դատէ իւրաքանչիւրին խղճով, ինչ բարձր պաշտօն էլ նրանք պետութեան մէջ վարելիս լինեն, երբ նա չվախենայ, թէ կառավարութիւնը կզրկէ նրան պաշտօնից, որևէ բարձրաստիճան պաշտօնեայի դատապարտութեան մատնելու պատճառով: Չէ՞ որ իրաւական պետութեան մէջ միտտեսակ դատաստան կայ բոլորի՞ համար, սկսած առաջին մինիստրից:

Բոլոր դատի ենթարկուածները իրաւունք ունեն ունենալու իրենց պաշտպանը ոչ միայն դատի միջոցին, այլ նաև նախընթաց քննութեան միջոցին: Սա ևս մեղադրողին համար կարևոր իրաւունք է, որովհետև մեղադրողները յաճախ տարւում են մարդկանց դատապարտելու ցանկութեամբ՝ ինչ գնով էլ որ լինի. բաւական է որ մէկին կասկածի ենթարկեն, իսկոյն նրա դէմ աչառութեամբ փաստեր կժողովեն: Այս փաստերը դատավարութեան ժամանակ յաճախ անհիմն են երևում և ինքը մեղադրողը ստիպուած է լինում հրաժարուել մեղադրելուց: Եւ ահա, որպէսզի ամենևին չսկսուի անօգուտ մեղադրանք և անմեղ մարդու ի զուր տեղը

աքսորելով չտանջեն, ամեն մէկը, որ որևէ յանցանք արած լինելում կասկածի է ենթարկուած, իրաւունք ունի պահանջելու, որ նրա պաշտպանը ներկայ գտնուի նախնական քննութեան ամբողջ ժամանակը, որ նա ծանօթանայ առաջ բերուած փաստերի հետ և մեղադրողին ցոյց տայ նրանց թերութիւնները և անբաւարութիւնը:

14. ՌԵՅԵՐԵՆԴՈՒՄ (ՀԱՐՅՈՒՄ ԲՈՂՈՐ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐԻՆ)

Վերև մենք յիշատակեցինք, որ ժամանակակից պետութիւնները իրենց բնակիչների թուով և բռնած տարածութեամբ այնչափ մեծ են, որ բոլոր պետական գործերի անմիջական լուծումը, բոլոր քաղաքացիների ձայնաւութեան միջոցով,—աներևակայելի բան է: Այդ պատճառով էլ ոչ մի տեղ գոյութիւն չունի բոլոր քաղաքացիների տեական և անմիջական ժողով, ուր վճռուէին բոլոր գործերը, այլ ամեն տեղ մտցրուել է պետութիւնը բնորոշ ներկայացուցիչների միջոցով կառավարելու եղանակ:

Սակայն մի քանի պետական գործեր կան, այնքան կարևոր, որ նրանց վերաբերմամբ ցանկալի է հարցնել անմիջապէս բոլոր քաղաքացիներին: Այսպէս օրինակ՝ պատերազմ յայտարարելու կամ խաղաղութեան դաշը կռելու հարցերը, ընդհանուր զինուորագրութիւն մտցնելու կամ վերացնելու հարցը, պետութեան կառավարութեան եղանակը փոխելը,—այս բո-

լոր հարցերը այնչափ սերտ կերպով շօշափում են բու-
 լոր քաղաքացիների շահերը, որ ցանկալի է նրանց
 լուծումը՝ յենուկելով ոչ թէ ներկայացուցիչների կար-
 ծիքի վրայ, այլ իրենց՝ ընտրողների անմիջական ձայ-
 նի վրայ:

Շվեյցարական հասարակապետութեան մէջ յաճախ
 արուել է այդ փորձը՝ բոլոր քաղաքացիների համար
 կարևոր համարուող գործերի մասին ընտրող—քաղաքա-
 ցիներին անմիջապէս հարցում անելով: Այդ հարցումը
 յաջողութիւն է գտել և ստացել է սեփերենդում անու-
 նը, այդ պատճառով էլ Շվեյցարիան յաճախ կոչուծ են
 սեփերենդար հասարակապետութիւն, ժողովրդին հարցը-
 նող պետութիւն:

Բուն հարցումը այսպէս է կատարուծ: Կառավա-
 վարութիւնը առաջարկուծ է բոլոր քաղաքացիներին
 այս հարցը. «կամենոծ էք», օրինակ, «շարունակել
 պատերազմը, թէ՞ կամենուծ էք հաշտութեան դաշն
 կուել»՝ և բոլոր ցանկացողները պարտաւոր են պատաս-
 խան տալ մի որոշ ժամանակ: Ապա հաշուծ են յօգուտ
 կուելի կամ հաշտութեան արուած ձայները և կառավա-
 րութիւնը վաշուծ է մեծամասնութեան կամքի հա-
 մաձայն:

Եթէ մի պետութեան բոլոր քաղաքացիները լու-
 սաւորուած են, այդ դէպքուծ կարելի է համաժողովր-
 դական ձայնաւու թեան ենթարկել և օրէնքների ամբողջ
 նախագծեր: Յիշատակած փորձը պատահական չէ, որ
 կատարուել է Շվեյցարիայուծ. բանը այն է, որ Շվեյցա-
 րիան շատ փոքրիկ պետութիւն է, և այնտեղի ժողո-
 վուրդն էլ շատ լուսաւորուած է: Ու այս երկու պատ-

ճառներն են նպաստել սեփերենդումի կամ ընդհանուր
 հարցման բարեյաջող լուծմանը.

15. ՕՐԷՆՍԴԻՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԶՅՈՒՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԿՈՒՆՔԻ
 ԸՆԴԻԱՅՆՈՒՄ (ԻՆԻՅԻԱՏԻՎ)

Ինիցիատիվի (նախաձեռնութեան) իրաւունք ա-
 սելով հասկանուծ ենք այն իրաւունքը, որի համաձայն
 ներկայացուցչական ժողովի ըննութեան աւարկայ կա-
 րելի է դարձնել օրինագծեր: Սովորաբար այդ իրա-
 ւունքը ունեն ժողովրդական բոլոր ներկայացուցիչնե-
 րը, սակայն նրանցով օգտուծ են համարեա բացառա-
 պէս մինիստրները, կաբինետի անդամները, որովհետև
 օրինագիծ կազմելու համար հարկաւոր է փորձառու-
 թիւն, որ չունի ամեն մի ժողովրդական ներկայացու-
 ցիչ: Ժողովրդական ներկայացուցիչները սովորաբար
 անուծ են առաջարկութիւններ կառավարութեանը,
 այսինքն մինիստրներին, ասուծ են, թէ անհրաժեշտ է
 այս կամ այն օրէնքը հրատարակել:

Սակայն շնորհիւ այն բանի, որ մի քանի պե-
 տութիւններուծ գոյութիւն չունի անաղարտ ժողովր-
 դական ներկայացուցչութիւն այդ պատճառով հէնց իրենք
 ներկայացուցիչներն էլ յաճախ խուլ են մնուծ կեանքի
 պահանջների հանդէպ: Ժողովուրդը մեծ կարիք կարող
 է զգալ որևէ օրէնք հրատարակելու, սակայն ոչ կա-
 ռավարութիւնը, և ոչ էլ ներկայացուցչական ժողովը
 կհրատարակեն այդպիսի օրէնք: Ի՞նչ անել այս դէպ-

քում: Չարիքի առաջն առնել կարելի է նրանով, որ ներկայացուցչական ժողովից դուրս մի որոշ թիւ կազմող քաղաքացիներ իրաւունք ունենան օրինագծեր կազմելու և պահանջելու, որ նրանց քննութեան ենթարկեն օրէնսդրական ժողովում: Այս նպատակով էլ հրատարակուած է այսպիսի օրէնք,—ինիցիատիվի (նախաձեռնութեան) իրաւունք ունի ամեն մի քաղաքացի:

Ենթադրենք, թէ մի քաղաքացի առաջարկում է որևէ օրինագիծ. եթէ յօգուտ նրա առաջարկութեան ձայն կտան որոշ թիւ, ասենք 100 հազար, ընտրողներ, այդ պէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչները պարտաւորուած են քննել նրա օրինագիծը և հրատարակել համապատասխան օրէնք:

Շնորհիւ այն բանի, որ օրէնսդրական նախաձեռնութեան իրաւունք ունեցող անձերի շրջանը ընդլայնուած է, օրէնսդրութիւնն էլ կեանքից յետ չի մնայ: Երբեմն մի ժողովրդի կեանքում ծագում են այնպիսի հարցեր և յարաբերութիւններ, որ շոշափում են ընդամենը 100 հազար մարդկանց շահերը, և որոնք իրաւունքով պահանջում են վճիռ և օրինական ճանաչում: Ժամանակակից պետութիւններից կրկին Շվեյցարիան է, որ առաջին անգամ ընդլայնեց օրէնսդրական նախաձեռնութեան իրաւունքը վերոյիշեալ ստորով, տարածելով այն՝ բոլոր ընտրողների վրայ:

16. ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒԱԽՈՐ ԳԼՈՒԽԸ

Վերև ասուեց, որ իրաւական պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը ամբողջապէս դառնում է ժողովրդի ձեռքին: Ժողովուրդ—վեհապետը այստեղ հանդիսանում է իբրև գլուխ պետութեան:

Սակայն բացի ժողովրդից, իրաւական պետութեան այսպէս ասած իսկական գլխից, բոլոր պետութիւններում գոյութիւն ունի և պատուաւոր գլուխ:

Յրանսիայում, Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներում ևս ընտրովի է, իսկ Անգլիայում՝ ցմահ է և ժառանգական: Պետութեան այս պատուաւոր գլխի գոյութիւնը նրանով է պարզուած, որ ոստիկանական պետութեան գոյութեան երկար դարերի ընթացքում ազգաբնակչութիւնը սովորել է տեսնել պետութեան գլուխն անցած թագաւորներ:

Իսկ երբ արքայական իշխանութիւնը ոչնչացաւ, ժողովուրդը, սովոր տեսնել պետութեան շօշափելի գլխաւոր, սկսեց ընտրել պետութեան պրեզիդենտ կամ նախագահ:

Անգլիայում՝ իբրև այդպիսի նախագահներ հանդիսանում են նախկին ինքնիշխան թագաւորների յետնորդները: Իսկ ի՞նչ են անում նախագահները: Սովորաբար նրանք՝ համարուած են պետութեան ներկայացուցիչներ՝ ժողովրդական կեանքի բոլոր հանդիսաւոր գէպքերում և նրանց միջոցով է մի ժողովուրդ միւտի հետ բանակցում: Ամերիկայի նախագահը, որ ընտրուած է ամբողջ ժողովրդից, հանդիսանում է կա-

տարողական իշխանութեան բարձրագոյն ներկայացուցիչ, որին և ստորագրուում են մինխտորները: Անգլիայում նախագահի պաշտօնը վարում է թագաւորը, որը, ինչպէս ասուեց սկզբում, թագաւորում է, բայց չէ կառավարում:

Անգլիայում թագաւորն ունի միայն պատուաւոր իրաւունքներ: Այսպէս՝ նրա անունով է կատարուում դատավարութիւն, նա է յանձնարարում համայնքների պալատի առանձին ներկայացուցիչներին կազմել մինխտորների կաբինետ, երբ այդ հարկաւոր է լինում, նրա անունով են գրուում շատ պետական թղթեր և օրէնքներ, նա է հաստատում իւր ստորագրութեամբ ժողովրդական ներկայացուցիչների որոշումները: Առանց մինխտորների համաձայնութեան, որոնք պատասխանատու են ժողովրդական ներկայացուցիչների առաջ, թագաւորը մի քայլ չէ կարող անել: Նրա անունով բաց թողնուող ամեն մի թուղթ պէտք է անպատճառ ստորագրուի համապատասխան մինխտորի կողմից նրա համար, որ ժողովրդական ներկայացուցիչները պատասխանատուութեան կոչեն մինխտորին, եթէ թագաւորը մի ապօրինի կարգադրութիւն արած լինի: Մինխտորները գիտեն, որ նրանք են պատասխան տալու թագաւորի արած ամեն մի ապօրինի հրամանի համար, այդ պատճառով էլ նրանք ստորագրում են միայն նրա անունով թղթերը, որոնց բովանդակութիւնը համաձայն է երկրի հիմնական օրէնքներին: Այսպիսով՝ անգլիական թագաւորը չէ կարող բնաւ խախտել օրէնքները կամ քաղաքացիների իրաւունքները: Բարձրագոյն իշխանութիւնը նրա ձեռքին չէ, այլ անգլիական ժողովրդի:

Ուրիշ բան է, երբ մենք աչք ենք դարձնում դէպի Գերմանիա, որտեղ բարձրագոյն իշխանութիւնը բաժանուած է կայսրի և ժողովրդի մէջ այնպէս, որ կայսրը կատարողական իշխանութեան և զօրքի գլուխ է համարուում, իսկ ժողովուրդը՝ օրէնսդրական և դատատանական իշխանութեան գլուխ, — այն էլ ոչ կատարեալ չափով: Գերմանացիները դեռ շատ մնացորդներ ունեն ոստիկանական պետութիւնից:

Գերմանական կայսրը (պրուսական թագաւորը) կարող է, առանց հարցնելու ժողովրդական ներկայացուցիչներին, ուրիշ պետութիւններին հետ պայմաններ և դաշնադրութիւններ կուել, կուել և հաշտութեան հարցերը վճել, բոլորի համար պարտադիր ուկազներ հրատարակել, մինխտորներ նշանակել և արձակել: Մինխտորները պատասխանատու են նրա առաջ, և ոչ ժողովրդական ներկայացուցիչների առաջ, որոնք կարող են մինխտորներին հասցրած բանաւոր կշտամբանքներով միայն իրենց սիրտը մխիթարել, իսկ արձակել տալ՝ այդ նրանց իրաւունքը չէ: Իրերի դրութիւնը նոյնն է և Աւստրիայում: Նշանակում է՝ այս երկու պետութիւններում զոյութիւն չունի ոչ կատարեալ ժողովրդապետութիւն և ոչ էլ թագաւորի ինքնակալութիւն:

Բարձրագոյն իշխանութիւնը այդ երկրներում գտնուում է աւելի շուտ կայսրի ձեռքին, թէպէտ և կըտրուած, սահմանափակ չափով:

Պետութեան կառավարութեան այս եղանակը, ինչպէս մենք արդէն գիտենք, կոչուում է սահմանադրական միապետութիւն և հանդիսանում է իբրև մի ան-

ցողական աստիճան ոստիկանական պետութիւնից դէպի իրաւական պետութիւն:

Գերմանական ժողովուրդը դեռ մինչև օրս ոյժ չէ ունեցել իւր ձեռքն առնելու ամբողջ բարձրագոյն իշխանութիւնը: Գերմանական կայսրը դեռ զօրեղ է և գերմանացիները մինչև օրս կուռւմ են նրա դէմ:

Որովհետև զօրքը Գերմանիայում երզում է տալիս թագաւորին և ոչ ժողովրդին, այդ պատճառով էլ գերմանական կայսրի համար այդ զօրքը հանդիսանում է իբրև մի ոյժ, որի վրայ էլ նա յենւում է ժողովրդի դէմ ունեցած կուռւմ:

Իսկ իրաւական պետութեան մէջ զօրքը երզում է տալիս ոչ թէ նախագահին, այլ ժողովրդին, և խոստանում է պահպանել երկրի հիմնական օրէնքները և քաղաքացիների իրաւունքները:

17. ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐԱԽԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՉ

Երբ մարդիկ ապրում են միասին, այդ դէպքում նրանց մէջ յայտնւում են այնպիսի կարիքներ, որոնք չէին լինի, եթէ մարդկանց մէջ չլէնէր և ոչ մի յարաբերութիւն, իւրաքանչիւրն ապրէր առանձին:

Մարդկանց համայնակեցութիւնը պետութեան մէջ պահանջում է նաև ընդհանուր ծախքեր՝ հասարակական կարիքները հողալու համար: Այսպէս՝ փող է հարկաւոր հասարակական հիմնարկութիւնների համար,

գատաւորներ պահելու, երկաթուղներ շինելու համար, պոստի, հեռագրատան համար, ժողովրդական լուսաւորութեան համար, և այլն: Ծախսեր անելու անհրաժեշտութիւնը ստիպում է կառավարութեանը եկամուտի աղբիւրներ որոնել:

Մենք գիտենք, որ ոստիկանական պետութեան կառավարութիւնը հարկերով ծանրաբեռնում է գլխաւորապէս գիւղացիներին: Դրանք են՝ ուղղակի հարկեր: Սակայն բացի դրանից գանձարանը հարկեր է նշանակում շաքարի, ծխախոտի, օղու, նաւթի, լուցկու թէյի և ուրիշ մթերքների վրայ. դրանք են՝ անուղղակի հարկեր: Գանձարանին վճարում է գործարանատէրը կամ վաճառականը, եթէ, օրինակ, արտասահմանից բերուած ապրանքի համար, ասենք թէյ, մաքս պիտի վճարել: Իսկ երբ գործարանատէրը կամ վաճառականը ապրանք են վաճառում, այդ դէպքում նրանք հարկը աւելացնում են ապրանքի գնի վրայ, և այդպէս վերջ ի վերջոյ հարկը վճարում է նա, ով գնում է ապրանքը: Եւ որովհետև գնողը վճարում է այդ հարկը ոչ թէ անմիջապէս գանձարանին, այլ կողմնակի կերպով՝ վաճառականի միջոցով, այդ պատճառով էլ այդ հարկը կոչւում է անուղղակի հարկ:

Հասկանալի է, որ չքաւոր մարդու համար աւելի դժուար է վճարել գանձարանին այդ հարկերը, քան հարուստի համար, որովհետև այդ հարկերը կազմում են նրա խղճուկ աշխատավարձի մի մեծ մասը: Ամեն մի պետութեան բոլոր բնակիչներին մեծագոյն մասը գիւղացիներ են կամ բանուորներ, ուրեմն և կողմնակի հարկերը հաւաքւում են գլխաւորապէս նրանցից: Ոստիկանական պետութեան եկամուտների գլխաւոր աղ-

բիւրն էլ կազմում է աղքատի լղար քսակը: Հասկանալի է, որ այդ բանը նրանից է առաջ գալիս, որ սափականական պետութեան մէջ հարուստները մօտ են կանգնած իշխանութեանը և բաւականաչափ զօրեղ են՝ հարկերի ամբողջ ծանրութիւնը խեղճ աշխատաւորների վրայ գլորելու համար:

Այս բանը գոյութիւն չունի իրաւական պետութեան մէջ: Այստեղ եկամտւորի գլխաւոր աղբիւր են ոչ թէ անուղղակի հարկերը՝ ժողովրդական մասսաների գործածութեան պիտոյքներից վերցնուող, այլ ուղղակի նարկերը, որոնք ծանրանում են նրանց վրայ, որոնցից վերցնւում են այդ հարկերը: Նրանց մէջ էլ առաջին տեղը բռնում է եկամտային նարկը: Այսպէս՝ Անգլիայում ամեն մի քաղաքացի վճարում է 8—20 կոպէկ հարկ իւրաքանչիւր 10 բուբլու համար, ըստ որում հարկի չափն էլ աճում է եկամտւորի մեծանալու հետ: Ով տարէն 1000 բուբլուց պակաս եկամուտ ունի, նա ազատւում է և հարկից: Մօտաւորապէս այդպէս է սահմանուած եկամտային հարկը նաև Իտալիայում և Գերմանիայում: Բազմանդամ ընտանիք ունեցողները վճարում են այնտեղ աւելի քիչ հարկ, քան սակաւանդամ ընտանիքաւորները:

Նշանակում է ուրեմն, որ իրաւական պետութեան մէջ իբրև հիմնական հարկ հանդիսանում է եկամտային հարկը, որն և աճում է համաձայն եկամտի աճման՝ ամենաչքաւորներն էլ ազատւում են հարկատուութիւնից: Այսպիսով՝ իրաւական պետութեան մէջ չքաւոր մարդիկ աշխատում են հարկատուութեան լուծը դնել հարուստների վզին, որոնք և պարտաւոր են իրենց ուսերի

վրայ կրել այդ ծանրութիւնը, որովհետև ամենից շատ միջոցներ նրանք ունեն:

Միւս կողմից՝ իրաւական պետութեան մէջ ընդունուած է այսպէս կոչուած յատուկ հարկ. հարկատուութեան են ենթարկւում այն մարդիկ, որոնք առանձին շահ ունեն որևէ հանրագուտ ձեռնարկութիւնների վրայ արուղ ծախսերից: Օրինակ՝ քաղաքային խորհուրդը փողոցները լաւ սալայատակում է, ծառեր է տնկում, էլեկտրական լուսավարութիւն է սկսում, մի խօսքով անպէտք փողոցը լաւացնում է, որից և այդ փողոցի վրայ գտնուող տների բնակարանները թանկանում են և աճում է տնտեսքերի եկամուտը: Վերջիններս ուրեմն առանձին շահ ստացան վերոյիշեալ հանրագուտ ձեռնարկութիւնից, դրա համար էլ արդարացի է նրանց վրայ յատուկ հարկ դնել, որպէսզի փողոցի բարեկարգութեան համար ծախսած փողերի գոնէ մի մասը յետ ստացուի: Որովհետև քաղաքային խորհրդի եկամուտներն էլ գոյանում են բոլոր քաղաքացիների կողմից վճարուող հարկերից, այդ պատճառով էլ մասնակի կամ յատուկ հարկատուութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս խեղճերին դարձեալ հարկատուութեան բեռը իրենց նիհար ուսերի վրայից հարուստների ուսի վրայ դնել: Յատուկ հարկատուութիւնից շահ ունեն գլխաւորապէս քաղաքի բանուորները:

Ժողովրդական ներկայացուցիչները հաստատելով պետական եկամուտների ցուցակը, ամենաճշգրիտ կերպով որոշում են նաև, թէ ինչ բանի վրայ պիտի ծախսուի ժողովրդական փողերի ամեն մի գրոշը, ֆինանսների մինիստրն էլ իրաւունք չունի նախահաշուից մի քայլ խակ շեղուելու: Այդ բանին հետևում է ժողովրդից յա-

տուկ ընտրուած պետական վերահսկիչը: Վերահսկողութիւնը լինում է երկու կերպ: Մինիստրին փող տալուց առաջ պետական վերահսկիչը ստուգում է, թէ յերաւի մինիստրը իրաւունք ունի այդ ծախսը անելու. այդ անելուց յետոյ միայն նա տալիս է նրան փողը: Սա է նախնական վերահսկողութիւն: Դրանից յետոյ էլ մինիստրը պարտաւոր է նրան ներկայացնել հաստատող փաստաթղթեր, թէ նա յիրաւի ծախսել է փողերը ժողովրդական ներկայացուցիչների կողմից հաստատած բաների վրայ: Սա է յետագայ վերահսկողութիւն:

Աճող եկամտային հարկ, յատուկ հարկահանութիւն և իսկական վերահսկողութիւն պետական բոլոր ծախսերի վրայ, — ահա իրաւական պետութեան կառավարչական տնտեսութեան առանձնայատկութիւնները:

18. ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բացի համաժողովրդական և համապետական կարիքներից, որոնք յատուկ են բոլոր քաղաքացիներին, պետութեան իւրաքանչիւր մասի բնակիչներ ունեն իրենց տեղական կարիքները, որոնք ամենից լաւ կերպով բաւարարութիւն կստանան տեղական ոյժերով և միջոցներով: Եթէ ներկայացուցչական բարձրագոյն իշխանութեան ձեռքում կենտրոնանայ քաղաքացիների ամեն տեսակ պահանջներին գոհացում տալը, այդ դէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչները կձանրաբեռնուեն

այնչափ շատ անկարևոր, զուտ տեղական գործերով, որ նրանք ժամանակ էլ չեն ունենայ վճռելու համապետական կարիքներ և հոգսեր: Ապա՝ ժողովրդական ներկայացուցիչները չափազանց հեռու են գտնուում առանձին վայրերից, և չեն կարող տեղական կարիքները և հարցերը այնպէս հասկանալ, ինչպէս տեղացի մարդիկ: Ամեն մի քաղաքաբնակ անձն աւելի լաւ է ծանօթ իւր քաղաքի կարիքներին, քան մայրաքաղաքում ապրող ժողովրդական ներկայացուցիչը: Նմանապէս ամեն մի գիւղացի աւելի լաւ է իմանում իւր գիւղի, գիւղաշրջանի, գաւառի և նահանգի կարիքները:

Այս պատճառով անկարելի է ամբողջ ժողովրդի կեանքը կառավարել մէկ վայրից, մէկ կառավարութեան ձեռքով: Մի խօսքով՝ բացի համապետական կառավարութիւնից անհրաժեշտ է նաև տեղական ինքնավարութիւն: Եւ յիրաւի, բոլոր երկրներում էլ կան զեմստվոճներ և քաղաքներ՝ իբրև տեղական ինքնավարութեան օրգաններ: Ժողովրդական ներկայացուցիչները քաղաքների և զեմստվոճների իրաւասութիւնից հանում են իրենց ենթակայ գործերի մի որոշ շրջան և ապա նրանց են վերապահում կատարեալ ինքնուրոյնութիւն՝ տեղական գործերը վճռելու և տեղական կարիքներին գոհացում տալու համար: Եթէ այդ կարիքներին գոհացում տալու համար տեղական միջոցները գոհացում չտան՝ այդ դէպքում ժողովրդական ներկայացուցիչները պետական գանձարանից են օգնում տեղական ինքնավարութեան մարմիններին:

Իրաւական պետութեան մէջ քաղաքային խորհուրդները և զեմսկի ժողովները նմանապէս ներկայացուցչական հիմնարկութիւններ են: Ամենից լաւը այն

է, որ ձայնաւորներն էլ ընտրուեն ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի, գաղտնի և պրօպօրցիօնալ (համեմատական) ձայնաւութեամբ: Կարևոր է, որ թէ քաղաքները և թէ զէմստվօները գոհացում տան ամենից առաջ ժողովրդական կարիքներին: Քաղաքի բնակիչների մեծամասնութիւնը, ի հարկէ, բանուորներ են, իսկ գաւառներում՝ գիւղացիներ: Ուրեմն, թէ բանուորները և թէ գիւղացիները պէտք է ապահովեն իրենց համար ներկայացուցիչների մեծամասնութիւնը ոչ միայն ազգային բարձրագոյն չժողովում, այլ նաև զէմստվօներում և քաղաքային խորհուրդներում: Քաղաքի և զէմստվօյի եկամուտների գլխաւոր աղբիւրն են կազմում հողից, տներից, գործարաններից, վաւօղներից և աւետրական ձեռնարկութիւններից վերցնուող տեղական հարկերը, իսկ նորագոյն ժամանակում՝ նաև հանրօգուտ ձեռնարկութիւններից առանձին օգուտ ունեցող մարդկանցից վերցնուող հարկը, որի մասին վերև խօսք եղաւ:

Տեղական ներկայացուցչութիւնը կազմում է մի լաւ և լրացուցիչ մասն համաժողովրդական ներկայացուցչութեան.

19. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԼՈՒՍԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

Իրաւական պետութեան մէջ ժողովրդական լուսաւորութիւնը ներկայացուցիչների և կառավարութեան գլխաւոր հոգան են կազմում: Այդ բանի վրայ ծախսուում են շատ միջոցներ: Կառավարութիւնը հսկում է բար-

ձրագոյն ուսումնական հաստատութիւնների վրայ, լիւնեն նրանք հանրակրթական թէ մասնագիտական: Միջնակարգ դպրոցական հաստատութիւնները և ժողովրդական ստորին դպրոցները գտնուում են զէմստվօների և քաղաքների ձեռքում: Կառավարութիւնը միայն օգնում է տեղական ինքնավարութեան մարմիններին այդ ուսումնարանները պահելու համար:

Իրաւական պետութեան մէջ բոլոր բնակիչները գրագէտ են, որովհետև ստորին ժողովրդական ուսումը պարտադիր է ամենքի համար,—իւրաքանչիւր երեխայ 7—14 տարեկան հասակը պարտաւոր է ուսումնարան երթալ սովորելու: Երեխաներին սովորել խանդարող կամ դպրոց յաճախել արգելող ծնողները դատարանով պատժի են ենթարկուում: Ստորին ժողովրդական ուսումը իրաւական պետութեան մէջ ձրի է: Այս հանգամանքը հնարաւորութիւն է տալիս բոլոր չքաւոր ծնողներին կատարելու պարտադիր ուսման օրէնքը: Մի քանի իրաւական պետութիւններում բացի դրանից, երեխաները ձրիաբար ստանում են ուսումնարանում տաք կերակուր և բոլոր անհրաժեշտ ուսումնական պետոյքները: Ծնորհիւ ընդհանուր, պարտադիր և ձրի ուսուցման՝ ժողովուրդը արագօրէն սովորում է կարգալ օգտակար գրքեր, հետաքրքրում է իւր երկրի հոգևոր և քաղաքական կեանքով, գիտակցօրէն է վերաբերում իւր և ուրիշների իրաւունքներին և պարտականութիւններին: Իրաւական պետութեան մէջ, շնորհիւ ժողովրդական կրթութեան լայն տարածման, քիչ կան դատարկապորտ և հարբեցող մարդիկ, սակաւ են պատահում ամենատեսակ յանցագործութիւններ, մարդկանց՝ իրար հետ ունեցած յարբերութեան մէջ քիչ կայ կոպտութիւն և անտաշու-

թիւն, քան ոստիկանական պետութեան մէջ: Ոչ ոք թոյլ չի տայ, որ իրեն վիրաւորեն, դրա հետ նաև իւրաքանչիւր ոք մեծ յարգանքով է վերաբերում ուրիշ մարդու անձնաւորութեանը: Յատկապէս կարևոր է իւրաւական պետութեան մէջ ուսման հանրամատչելիութիւնը հասարակ, աշխատաւոր մարդկանց համար, որովհետև գիտութիւնը և միութիւնը—դրանք միակ ոյժերն են, որոնց օգնութեամբ աշխատաւոր դասակարգը կուուել կարող է լաւագոյն ապագայի համար՝ կալուածատէրերի և արդիւնաբերողների բանակը կազմող իւր զօրաւոր հակառակորդների հետ:

Գիտութիւնը,—միայն նա կարող է հասկացնել աշխատաւորին, թէ ում հետ, թէ ինչո՞ւ, ինչպէս և թէ ինչ բանի համար պէտք է կուուել: Ոստիկանական պետութեան կառավարութիւնը տգէտ և խաւար ժողովրդի ականջից բռնած տարել է ուր քէֆն է ուզել, իսկ ժողովուրդը կարծել է, թէ կառավարութիւնը իւր բարերարն է: Իսկ իրաւական պետութեան մէջ ամեն մէկը հասկանում է, որ միայն այն կառավարութիւնն է լաւ, որը պատասխանատու է ժողովրդի առաջ, հաշիւ է տալիս նրան: Ու այս բանը հասկանալ է տալիս՝ ժողովրդական լուսաւորութիւնը:

Ընդհանուր պարտադիր ուսումը 7-ից մինչև 14 տարեկան հասակը՝ ունի և մի ուրիշ լաւ կողմ. հնորհիւ այդ օրէնքի ծնողները հնարաւորութիւն չունեն այդ ժամանակամիջոցում իրենց երեխաներին: գործարաններ և դաւաղներ ուղարկելու: Եւ այդպիսով երեխայի մարմնական ոյժերը չեն ջլատուում հէնց ամենաքնքոյշ հասակում, երբ մարդու կազմուածքը դեռ չէ ամրապնդուած: Եւ թէպէտ ծնողները յաճախ իրենց երեխաներին ու-

ժասպառ անող աշխատանքներ են անել տալիս ոչ թէ անգթութիւնից, այլ դառն կարիքից ստիպուած, բայց յամենայն դէպս այս օրէնքը օրհնաբեր է նաև ծնողների համար, որովհետև, երբ հնարաւորութիւն չկայ չափահաս մարդու փոխարէն երեխայի աշխատանքից օգտուելու, այդ բանը մեծացնում է նաև մեծերի աշխատանքի քանակը ու աշխատավարձն էլ բարձրանում է: Մի խօսքով՝ ծնողներն իրենք են սկսում աւելի աշխատավարձ ստանալ. իսկ այդ պլելի լաւ է, քան կարիքը լրացնել երեխայի աշխատանքով:

Այսպէս ուրեմն, իրաւական պետութեան մէջ բոլորը զրազէտ են, այնտեղ կայ ընդհանուր, պարտադիր և ձրի ժողովրդական ստորին վարոց: Այդ վարոցում թագաւորում է ուսուցման ազատութիւն. ոչ թէ կառավարութիւնն է ցոյց տալիս ուսուցիչներին, թէ ինչպէս պէտք է սովորեցնել երեխաներին, այլ իրենք ուսուցիչներն են մշակում երեխաների ուսման և դաստիարակութեան ծրագիրը: Ուսուցման այս ազատութիւնն էլ ունենում է ամենալաւ հետևանքները. ուսուցիչ են դառնում այն մարդիկ, որոնք աճող սերունդը դաստիարակելու կոչում են զգում իրենց մէջ, և ոչ թէ չինովնիկները, ինչպէս է ոստիկանական պետութեան մէջ:

20. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՅԸ ԻՐԱՒԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ժամանակակից պետութիւններից շատերը կազմուել են նուաճումների ճանապարհով. համեմատաբար

աւելի զօրեղ մի ժողովուրդ տիրում է ուրիշներին և նրանց երկիրը իւր պետութեանը միացնում: Յաղթուած ժողովուրդները ստիպուած են լինում հպատակուել սակայն նրանց մէջ միշտ էլ կենդանի է մնում յիշողութիւնը այն ժամանակուայ մասին, երբ նրանք ինքնուրոյն և անկախ են եղել: Այս յաղթուած ժողովուրդները զանազանուած են յաղթող ժողովրդից թէ լեզուով և թէ կրօնով: Ոստիկանական պետութեան մէջ յաղթող-ժողովրդի կառավարութիւնը միշտ աշխատել է ամեն տեսակ հալածանքների և բռնութեան միջոցով ստիպել յաղթուած ժողովրդներին՝ փոխել իրենց կրօնը և լեզուն: Իսկ այդ ամեն տեղ անկարելի է եղել, որովհետեւ ամեն մի ժողովուրդ հաստատ է մնում իւր հաւատին և մայրենի լեզուին:

Իրաւական պետութեան մէջ ժողովրդական ներկայացուցիչները հասկացել են այդ բանը, այդ պատճառով էլ նրանք հրաժարուում են որևէ կերպ բռնութեան դիմելուց՝ այլակրօններին իշխող կրօնի հետևող դարձնելու և օտար լեզուներն էլ իշխող լեզուով փոխարինելու մտքից: Իրաւական պետութեան մէջ այլազգիների համար գոյութիւն չունի ոչ մի տեսակ սահմանափակում: Իւրաքանչիւր քաղաքացի, ինչ ազգի ուզում է պատկանի,—լեհ, հրեայ, գերմանացի, հայ, սևամորթ նեգր և այլն,—բոլորն էլ ունեն նոյն իրաւունքները և նոյն պարտականութիւնները, ինչ որ երկրում իշխող ազգութեան քաղաքացիները: Իրաւական պետութեան մէջ ամենքը լաւ հասկանում են, որ իւրաքանչիւր ոք ամենից առաջ այնպիսի մարդ է, ինչպէս միւսները, և ապա թէ միայն նա տարբերում է միւսներից որևէ բանով: Եթէ մէկը մի պետութեան քաղաքացի է, ա-

պա ուրեմն նա միւսներին հետ հաւասար չափով պիտի օգտուի մարդկանց պետական հաղորդակցութիւնից:

Պէտք է յիշել նաև այն, որ բոլոր այն փորձերը, որոնք նպատակ ունեն բռնի միջոցով արմատախիլ անելու մի ժողովուրդ, հասցնում են միայն ազգերի փոխադարձ երկպառակութեան և միանգամայն անհնարին են դարձնում ժողովրդի համար մի գործ կատարել: Օրինակի համար վերցնենք այժմեան Աւստրո-Վենգերիան: Այնտեղ կուում են գերմանացիները սլաւոնների դէմ, վենգրացիները լեհերի դէմ, բուսինները մէկի և միւսի դէմ: Գերմանացիները ուզում են ամենագերմանացի դարձնել, վենգրացիները ուզում են ամենաքին վենգրացի դարձնել: Ամեն մի ժողովրդի ներկայացուցիչներն էլ փոխանակ գիւղացիների և բանուորների համար օգտաւէտ օրէնքներ հրատարակելու, պայքար են մղում իրար դէմ՝ իշխանութիւնը ձեռք բերելու համար: Թագաւորը օգտուում է ազգերի այս գրգռութիւնից և ձգտում է ժողովրդական ներկայացուցչութեամբ սահմանափակուած իւր իշխանութիւնը ամրապնդել, մինչ նա մինիստրների միջոցով նպաստում է այդ գոտութիւններին:

Ահա թէ ինչ բանի է հասցնում մի ժողովրդի միւսին արմատախիլ անելու ձգտումը: Միայն մի ելք կայ այդ բանից—բաժանուել, մաս-մաս լինել: Թող ամեն մի ժողովուրդ, որը համարում է իրեն ճնշուած, հիմնէ ինքնուրոյն և անկախ պետութիւն, ինչպէս որ այդ արին նորվեգացիները, բաժանուելով շվեդացիներից: Աւստրո-Վենգրիան էլ շուտով կբաժանուի ներից: Աւստրիայի և Վենգրիայի, գուցէ և մի շարք մանր պետութիւնների: Իսկ այն երկիրներում, ուր ազգութիւն-

ները իրար հետ ապրում են բոլորովին խառը, այդ դէպքում բանը այնքան էլ հեշտ չէ: Այդ դէպքում հարկաւոր է, որ ամենքը, անկախ իրենց ազգութիւնից, ունենան նոյն իրաւունքները՝ իրրեքադաքացիներ: Ազգութիւնների այսպիսի հաւասարութիւն գոյութիւն ունի իրաւական պետութիւններում: Եւ որովհետեւ ժողովրդական ներկայատուցիչները ոչ մի շահ չունեն մի ժողովուրդ միւսի դէմ գրգռելու մէջ, ինչպէս որ անում է ոստիկանական պետութեան կառավարութիւնը, այդ պատճառով էլ զանազան ազգութիւններ խաղաղ կերպով ապրում են կողք-կողքի: «Բաժանիր բոլորին, որ տիրես», ասում էին դեռ հռովմէական կայսրները, և ուրիշ թագաւորներ էլ միայն նմանուել են նրանց այդ բանում: «Բաղաքացիներ, միացէ՛ք իրար հետ անոնց կրօնի և ազգի խտրութեան»,—անհա նոր ժամանակի պահանջը, որովհետեւ քաղաքացիների միութիւնը զօրութիւն է, որ ապահովում է պետութեան մէջ հաստատուն խաղաղութիւն և կարգ ու կանոն, հիմնուած ամենքի հաւասարութեան՝ օրէնքի առաջ,

Այսպէս ուրեմն, ազգութիւնների հաւասարութիւնը նաև հանդիսանում է իբրև մէկը իրաւական պետութեան սիւներից:

21. ՊԱՐԶ ԵՒ ԲԱՐԴ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատահում է, որ մի պետութեան մէջ բնակուած է միայն մէկ ժողովուրդ: Դա պարզ պետութիւն է, և նա ունենում է մէկ ներկայացուցչական ժողով: Երբեմն էլ պետութիւնը բաղկացած լինում մի քանի ազգութիւններից: Այս դէպքում իւրաքանչիւր ազգութիւն կազմում է առանձին պետութիւն, իսկ նրանք բոլորը միասին կազմում են պետութիւնների դաշնակցութիւն կամ դաշնակցական պետութիւն: Օրինակ՝ Շվեյցարիայի հասարակապետութիւնը բաղկանակ՝ Շվեյցարիայի հասարակապետութիւնը բաղկացած է առանձին-առանձին կանտոններից (պետութիւնները)—Ֆրանսիական, գերմանական և իտալական Իւրաքանչիւր կանտոն ունի իւր ներկայացուցչական պալատը՝ կանտոնտի պետական գործերը վճռելու համար. իսկ բոլոր կանտոններն էլ միասին բացի այդ ումար. իսկ բոլոր կանտոններն էլ միասին բացի այդ ունեն մի ընդհանուր ներկայացուցչական պալատ՝ պետութիւնների ամբողջ դաշնակցութեան համար կարևոր համարուող գործերը վճռելու համար:

Այս կարգը անխուսափելի է, երբ մի քանի ինքնուրոյն պետութիւններ միանում և կազմում են մի ամբողջութիւն:

Սակայն մի քանի պարզ պետութիւններում էլ, ինչպէս են օրինակ Ֆրանսիան և Անգլիան, գոյութիւն ունեն ժողովրդական ներկայացուցիչների երկ-երկու պալատ. Անգլիայում՝ վերին (լորդերի) և ստորին (համայնքների) պալատներ, իսկ Ֆրանսիայում՝ դեպուտատների պալատ և սենատ: Ինչո՞ւ համար այդ երկր-

ներսւմ էլ գոյութիւն ունեն երկ-երկու պալատներ, թէև դրա կարիքը ամենևին չկայ: Մենք կհասկանանք բանը, եթէ տեսնենք, թէ վերին կամ լորդերի պալատը Անգլիայում ինչ մարդկանցից է բաղկացած:

Ո՞վքեր են այդ լորդերը.—խոշոր կալուածատէրեր: Դարձե՛ւլ ովքեր են անգամ լորդերի պալատի.— եպիսկոպոսները, հոգևորականութեան ներկայացուցիչները: Այս նշանակում է, որ այդ հաստատութիւնը այն երկու դասակարգերի ներկայացուցիչների պալատն է, որոնք իրենց ձեռքում էին կենտրոնացրել իշխանութիւնը դեռ ոստիկանական պետութեան մէջ:

Անգլիայի հասարակ ժողովրդի համար, նաև ուրիշ երկրներում, ուր գոյութիւն ունի երկրորդ պալատ, նա հանդիսանում է իբրև մի ոչ-ցանկալի հաստատութիւն, որովհետև երկրորդ պալատի ընտրութիւնները այնչափ սահմանափակումներով մէջ են դրուած, որ գիւղացիներին և բանուորներին չէ յաջողում անցկացնել այնտեղ իրենց ներկայացուցիչներին: Բացի դրանից, այս երկրորդ պալատը, որը Պրուսիայում լաւ ընտրուելով «տէրերի» պալատ է կոչուում, նա սահմանուած է այն բանի համար, որ ամեն կերպ դժուարացնի ստորին պալատում յօգուտ աշխատաւոր ժողովրդի օրէնքներ հրատարակելը: Երկրորդ, տիրական պալատը, ուր մտնում են միայն հարուստ և բարձրաստիճան մարդիկ, հէնց սրանց ձեռքով էլ ստեղծուել է այն բանի համար, որ թուլացնի առաջին պալատի նշանակութիւնը, որը բաղկանում է ժողովրդի բոլոր դասակարգերի ներկայացուցիչներից՝ ընտրուած ընդհանուր, գաղտնի, ուղղակի, և հաւասար ձայնաւութեամբ: Մի խօսքով՝ երկրորդ պալատը ամեն տեղ էլ վնասակար է

և աւելորդ: Ժողովրդական կարիքները պաշտպանելու համար ամեն տեղ էլ աւելի նպատակայարմար է համարուել մէկ պալատ միայն, մանաւանդ երբ ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի և գաղտնի ձայնաւութեան հետ լինեն նաև պրօպօրցիօնալ (համեմատական) ընտրութիւններ, այսինքն՝ ազգաբնակչութեան թէ մեծամասնութեան և թէ փոքրամասնութեան կողմից:

22. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամեն անգամ, երբ մի երկրում մտցրուել է ժողովրդական ներկայացուցչութիւն, ոստիկանական պետութեան պաշտպանները—որից օգտուել են գլխաւորապէս կալուածատէրերի, չինովնիկների, հոգևորականների և առևտրա-արդիւնաբերողների դասակարգերը, — սովորաբար հակառակ են եղել ժողովրդական ներկայացուցչութեանը, յենուելով ժողովրդի տգիտութեան վրայ: «Ի՞նչպէս կարող է պետութիւն կառավարել խաւար գիւղացին կամ տգէտ բանուորը» — բացականչել են նւրանք. ախր ի՞նչ են հասկանում նրանք պետութեան գործերից. մի՞թէ կարող են այդ մարդիկ իրենց համար ներկայացուցիչ ընտրել»: Միւս կողմից էլ ոստիկանական պետութեան այս պաշտպանները ամեն կերպ կանգնեցրել են ժողովրդական կրթութեան գործը և դրանով դատապարտել ժողովուրդը յաւիտենական տգիտութեան:

Ակներև բան է, որ այս պայմաններում ժողովուրդը երբէք չէր կարող ձեռք բերել կառավարութեան նսներկայացուցչական եղանակ, եթէ նա հին կարգերի կռիւ չյայտարարէր, որից նա դուրս եկաւ իբրև յաղթող: Եւ ահա, չնայած իր տգիտութեան, ժողովուրդը ոչ միայն ոյժով ստիպեց ճանաչել իւր՝ իբրև մարդու և քաղաքացու՝ իրաւունքները, այլ նաև յաջողութեամբ լուծեց իւր մասնակցութեան հարցը պետութիւնը կառավարելում: Ի՞նչպէս եղաւ այս բանը: Ի՞նչպէս կարող է գիւղացին իւր արօրից կամ բանուորը իւր դազգահից բաժանուել և պետական գործերով զբաղուել սկսել:

Բանն այն է, որ ժողովրդի տգիտութեան վրայ ուշադրութիւն դարձնողները, որոնք այդ համարում էին արգելաօրիթ հանգամանք ժողովրդական ներկայացուցչութիւն մտցնելու համար, մոռանում էին, որ երկրում գոյութիւն ունեն քաղաքական կուսակցութիւններ, որոնք պաշտպանում են ժողովրդական շահերը: Գիւղացին կարիք չունի բնաւ թողնելու իւր արօրը, կամ բանուորը իւր դազգահը՝ ներկայացուցչական ժողովը երթալու ևայնտեղ բազմելու համար: Թէ գիւղացին և թէ բանուորը գոհ կլինեն, իրենց շահերը ապահովելու համար, որ իրենց իւր ներկայացուցիչ ընտրեն գիւղացիական կամ բանուորական կուսակցութեան մի անդամի. այդ դէպքում նրանց շահերը կպաշտպանուեն այնչափ լաւ, որչափ որ եթէ նրանք իրենք պալատի անդամ լինէին: Ճիշտ է, գիւղացիները և բանուորները երբեմն, տգիտութեան շնորհիւ, ընտրել են իրենց ներկայացուցիչ կալուածատիրոջ կամ գործարանատիրոջ, բայց դառն փորձը կարճ ժամանակում ցոյց տուաւ նրանց, թէ որչափ վտանգաւոր

բան է սեփական գործերի համար միջնորդ ունենալ հակընդդէմ շահեր ունեցող մի մարդու: Մի քանի անգամ, տգիտութեան շնորհիւ, այս սխալն անելով, գիւղացիները և բանուորները սկսեցին իրենց համար ներկայացուցիչ ընտրել միմիայն ժողովրդական քաղաքական կուսակցութիւններին: Եւ եթէ նոյնիսկ ընդունենք, որ անզարգացած գիւղացու կամ բանուորի համար դրժուար է կամ միանգամայն անհնար՝ լաւ պաշտպանելու իւր շահերը ներկայացուցչական ժողովում, ապա գիւղացիական կամ բանուորական կուսակցութեան կրթուած անդամի համար դժուար չէ կառավարել երկիրը կամ իրեն ընտրողների շահերը պաշտպանել:

Յամենայն դէպս մի բան անկասկած է.— իրաւական պետութիւն ձեռք բերած բոլոր ժողովուրդների փորձը ցոյց է տալիս, որ չլուսաւորուած բանուորութեան և գիւղացիութեան կողմից իբրև ժողովրդական ներկայացուցիչ ընտրուած և որոշ քաղաքական կուսակցութիւնների պատկանող անդամներն աւելի ընդունակ են եղել պետութիւնը կառավարելում, քան ոստիկանական պետութեան չինոյնիկները: Եւ հէնց ոստիկանական պետութեան պաշտպանները իրենք, որոնք դէմ են եղել ներկայացուցչութեան՝ ժողովրդի տգիտութիւնը պատճառ բերելով, իրենք իրենց չեն հաւատացել և ժողովրդի աչքին միայն թող են փչել: Այս բանը պարզ երևում է հէնց նրանից, որ ամենուրեք, ուր իշխանութիւնը նրանց ձեռքում է եղել, նրանք չեն տուել ժողովրդին ոչ ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և զազմանի ընտրողական իրաւունք, ոչ էլ պրօպօրցիօնալ ընտրութիւններ՝ ժողովրդի վրին էլ փաթաթել են «տէրերի» երկրորդ պալատ:

Պարզ է, որ ժողովրդի տգիտութեան երկիւղը չէ եղել պատճառ, որ նրանց կռիւ մղել է տուել կառավարութեան ներկայացուցչական եղանակի դէմ և ամեն կերպ սահմանափակել տուել ժողովրդի չլուսաւորուած մասի ընտրողների թիւը,— այլ այն երկիւղը, որ նրանք ժողովրդական ներկայացուցչութեան կանոնաւոր կազմի մէջ չկորցնեն այն բոլոր արտօնութիւնները, որոնցով նրանք օգտուել են ոստիկանական պետութեան մէջ:

Նրանց կողմից արուող միւս առարկութիւնն է եղել. «Տգէտ ընտրողներին հեշտ է կաշառել կամ երկիւղ տալ,»—այս են ասել ոստիկանական պետութեան պաշտպանները: Էսպէս սա ճիշտ է. բայց երկիւղի դէմ միջոց կայ, այն է՝ գաղտնի ընտրութիւններ: Ինչ վերաբերում է կաշառելուն, այն պիտի ասել, թէ ո՞վ է եղել երբեք ընտրողներին կաշառողը, եթէ ոչ՝ հէնց այն հարուստ մարդիկ, որոնց ձեռքին է գտնուել ոստիկանական պետութեան կառավարութիւնը: Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ ապրող չինովնիկները, կալուածատէրերը, վաճառականները և արդիւնաբերողները կազմել են ազգաբնակչութեան փոքրամասնութիւնը. և հրը մտցրուել է ժողովրդական ներկայացուցչութիւն, նրանք սկսել են կաշառել նաև ընտրողներին,— միայն թէ ժողովրդական ներկայացուցիչների մեծամասնութիւնը նրանց կողմը լինի: Բայց, ինչպէս ցոյց է տալիս դարձեալ փորձը, ոստիկանական պետութեան պաշտպաններին շատ էլ չի յաջողում կաշառելը, որովհետև ուր կայ մամուլի ազատութիւն, այնտեղ էլ դժուար է հասարակութիւնից բան ծածկել: Իրաւական պետութեան մէջ կաշառելու փորձերը կաշառողներին

շատ շուտով դատապաշտիալների նստարանի մօտ են քաշ տալիս:

Մենք գիտենք այժմ, թէ ինչ դեր են խաղում քաղաքական կուսակցութիւնները ընտրութիւնների ժամանակ: Իսկ ընդհանարապէս ի՞նչ են ներկայացնում իրենցից այդ կուսակցութիւնները, ի՞նչպէս են կազմակերպուած, ի՞նչ մարդկանցից են բաղկացած լինում, նաև՝ ի՞նչ քաղաքական կուսակցութիւններ գոյութիւն ունեն:

Եւրոպական պոլիտիկա բառը նշանակում է՝ պետութիւնը կառավարելու արուեստ: Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ գոյութիւն ունեն ազգաբնակչութեան տարբեր դասակարգեր, յաճախ հակընդդէմ շահերով: Այսպէս՝ գիւղացիների շահերը հակառակ են կալուածատէրերի շահերին, բանուորների շահերը, հակառակ են գործարանատէրերի շահերին գործակատարների շահերը հակառակ են վաճառականների շահերին: Հոգևորականութիւնը ունի իւր շահերը, չինովնիկները՝ իրենց:

Ժողովրդի մեծամասնութիւնը կազմող չքաւոր մարդկանց շահերը հակառակ են ունևորների շահերին, որոնք ժողովրդի փոքրամասնութիւնն են կազմում, որովհետև ունևորները ապրում են չունևորների աշխատանքի հաշուին: Առանձին անհատները ոյժ չունեն իրենց շահերի համար կռուելու. այդ պատճառով էլ միատեսակ հասարակական դիրք ունեցող բոլոր մարդիկ, որոնք ունեն եկամուտի նոյնատեսակ աղբիւրը, դրանք բոլորը միացնում են իրենց ցրուած ոյժերը՝ գոյութեան կռիւը ընդհանուր ոյժերով առաջ տանելու համար:

Այսպէս են ծագում մարդկային ընկերակցութիւնները՝ տնտեսական շահերը պաշտպանելու համար: Եթէ այդպիսի մի, ասենք բանուորական, միութիւն չէ սահմանափակում իւր գործունէութիւնը միայն տնտեսական կռուով, այլ ձգտում է նաև որոշ մասնակցութիւն ունենալու պետութեան կառավարութեան մէջ, այդ դէպքում այդ միութիւնը դառնում է քաղաքական: Ամբողջ երկրում գոյութիւն ունեցող առանձին-առանձին քաղաքական ընկերակցութիւնները և միութիւնները կարող են կապ հաստատել իրար հետ, միատեսակ պահանջներ դնել և միատեսակ միջոցներով կռուել այդ պահանջների համար: Այս դէպքում ահա կլինի կազմակերպուած քաղաքական կուսակցութիւն, այսինքն՝ ընդհանուր կարիքներ, այդ կարիքներն առաջ բերող պատճառների մասին միատեսակ հասկացողութիւն ունեցող՝ և այդ կարիքների դէմ կռուելու համար միատեսակ միջոցներով ղեկավարուող մարդկանց միութիւն:

Իւրաքանչիւր քաղաքական կուսակցութիւն ունի իւր ծրագիրը, այսինքն այն նպատակների ամբողջութիւնը, որոնց նա ձգտում է: Իւրաքանչիւր քաղաքական կուսակցութիւն ունի իւր տակտիկան, այսինքն գոյութեան կռուի համար մշակուած միջոցներ և ձևեր, որոնցով առաջնորդւում է կուսակցութիւնը: Կուսակցութեան անդամ դառնալ կարող է դատաստանական ճանապարհով չարատաւորուած ամեն մի քաղաքացի, որ համաձայն է նրա ծրագրին և տակտիկային: Այս է պատճառը ահա, որ ժողովրդական շահերը պաշտպանող բոլոր կուսակցութիւնների մէջ մենք տեսնում ենք ոչ միայն գիւղացիներ և բանուորներ, այլ նաև շատ կըրթուած մարդիկ՝ հասարակութեան սերիշ գասակարգե-

րից: Այս մարդիկ իրենց գիտութեամբ և ժողովրդի համար ունեցած անձնուիրութեամբ շատ են օգնում վերջինիս իւր շահերը պաշտպանելու համար ճիշտ է, ժողովրդական ներկայացուցիչների թւում երբեմն լինում են նաև անմիջապէս գութանի կամ դազգեահի մօտից եկած մարդիկ: Այսպիսի մէկն է, օրինակ, Գերմանիայի բանուորական կուսակցութեան անդամ, ժողովրդական ներկայացուցիչ Աւգուստ Բերելը, որ առաջ եղել է մի հասարակ ջուլհակ, իսկ այժմ՝ Գերմանիայի ամենալաւ հռետորն է և գերմանացի բանուորների ղեկավարը: Սակայն այդպիսի դէպքեր, դժբախտաբար, մինչև օրս շատ սակաւ են եղել. դժուար է բանուորի և կամ գիւղացու համար չնչին աշխատավարձով ձեռք բերել կարևոր կրթութիւն, մանաւանդ որ նա քիչ ժամանակ ունի այդ բանի համար՝ երկարատե բանուորական օրուայ պատճառով: Բայց բանուորները և գիւղացիները ոչինչ չեն կորցնում, որ նրանց ներկայացուցիչներ հանդիսանում են յաճախ ազատ զբաղմունքների տէր մարդիկ—գիտնականներ, գրողներ, փաստաբաններ, վարժապետներ, և այլն:

Իւրաքանչիւր մի իրաւական պետութեան մէջ գոյութիւն ունեն մի քանի քաղաքական կուսակցութիւններ: Այսպէս՝ բանուորական կուսակցութիւն, որ պաշտպանում է բանուորների, գործակատարների և ընդհանրապէս բոլոր մանր վարձու աշխատաւորների շահերը. գիւղացիական կուսակցութիւնը պաշտպանում է գիւղացի-հողագործների շահերը:

Եթէ մի երկրում չկայ առանձին գիւղացիական կուսակցութիւն, այդ դէպքում աշխատաւորների շահերի պաշտպանութիւնը կլինի ոչ գիւղացիական և ոչ

էլ բանուորական, այլ ժողովրդական կուսակցութիւն:

Կալուածատիրական կուսակցութիւնը պաշտպանում է խոշոր կալուածատէրերի շահերը, եկեղեցական կուսակցութիւնը՝ հոգևորականութեան շահերը, կառավարականը՝ չինովնիկների շահերը: Այս երեք կուսակցութիւնները երբեմն միանում են և միասին կազմում պահպանողական կուսակցութիւն, որովհետև նա ձըգտում է պահպանել հասարակութեան այդ երեք դասակարգերի արտօնութիւնները:

Երբեմն պահպանողական կուսակցութիւնը փոխւում դառնում է ըէակցիոներ, այսինքն այնպիսի կուսակցութիւն, որ ուզում է կեանքի անիւը շուռ տալ և ժողովրդին զրկել իւր իրաւունքներից:

Աւետրա—արգիւնաբերական դասակարգը կազմակերպում է ազգային-լիբերալ կուսակցութիւն, այսինքն այնպիսին, որ պահանջում է նոր նուաճումներ՝ շուկան ընդարձակելու, ապրանքները արտահանելու նպատակով, որ չէ ցանկանում տէրութեան միջամտութիւնը բանուորների և կապիտալիստների յարաբերութեան մէջ: Վերջապէս, ազատ զբաղմունքների տէր մարդիկ, մանր սեփականատէրեր—արհեստաւորներ, որոնք ապրում հն քաղաքներում, միանում են և կազմում ազատամիտ կուսակցութիւն: Այս կուսակցութիւնը պաշտպանում է գլխաւորապէս ամբողջ ժողովրդի հոգեկան շահերը և ժողովրդական իրաւունքներն ու ազատութիւնները:

Ժողովրդական իրաւունքներն ու ազատութիւնը, ժողովրդի վեհապետութիւնը ամենից աւելի լիակատար կերպով պաշտպանում է սոցիալիստական կուսակցութիւնը, որը պահանջում է արմատական փոփոխութիւն

հասարակութեան տնտեսական կազմի մէջ, մինչդեռ ազատամիտները այդ չեն պահանջում: Սոցիալիստական կուսակցութիւնը պահանջում է, որ հողը, գործարանները, զաւոդները և մեքենաները (արգիւնաբերութեան միջոցները) պատկանեն ամբողջ ժողովրդին, և ոչ թէ առանձին անհատներին, որովհետև քանի դեռ հողը, գործարանները և մեքենաները ունեւորների մասնաւոր սեփականութիւն են կազմում, չունեւորները չեն կարող ազատուել սկամայ աշխատանքից նրանցով: Սակայն դժուար է միանգամից հողը, գործարանները և մեքենաները դարձնել հասարակական սեփականութիւն: Այդ պատճառով էլ այդ անցումը նախապատրաստելու և աշխատաւորների վիճակը թէթևացնելու համար սոցիալիստական, այսինքն իսկական—ժողովրդական կուսակցութիւնը ամենից առաջ պահանջում է ամբողջ հողը դարձնել ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւն, որի կարգադրութիւնն էլ յանձնել տեղական միութիւնների քաղաքային և գիւղական համայնքների խորհրդին: Այս խորհուրդները, որոնք ընտրւում են ընդհանուր, հաւասար, զաղտնի և ուղղակի ձայնուութեամբ, կբաժանեն և հողը աշխատաւորների համայնքների և ընկերութիւնների մէջ այն պայմանով, որ նրանից օգտուեն հաւասարապէս և համայնապէս՝ առանց կողմնակի մարդկանց կապալի ¹⁾: Իրանից զատ սոցիալիստական կուսակցութիւնը պահանջում է 8-ժամեայ բանուորական օր գործարաններում, զաւոդնե-

¹⁾ Այս են, օրինակ, Ռուսաստանի սոցիալիստիկափոխականների պահանջները: Այս կուսակցութիւնը պաշտպանում է թէ բանուորների և թէ գիւղացիների շահերը:

բում և արհեստանոցներում. պահանջում է գործադուլի և բանուկորական միութիւնների ազատութիւն, բանուկորական ընտրեալների ներկայացուցչութիւն, գործարանական վերահսկիչներ, պարտադիր ապահովագրութիւն՝ մահուան, հիւանդութեան, պատահարների և աշխատազրկութեան դէմ, պետութեան և գործատէրերի հաշուին: Սոցիալիստական կուսակցութիւնը պահանջում է նմանապէս աճող (պրոգրեսսիւ) եկամտային հարկի ներմուծում, անուղղակի հարկերի կատարեալ վերացում, նաև անհրաժեշտ պիտոյքների՝ օրինակ նաւթի լուցկու, շաքարի, թէյի վրայ դրուող մաքսի վերացում: Անուղղակի հարկերը, ինչպէս՝ մենք գիտենք, չափազանց թանկացնում են կեանքը սակաւ ունևորների և չունևորների համար:

Ահա այն քաղաքական կուսակցութիւնները, որոնք կուռում են իրար դէմ՝ իրաւական պետութեան մէջ: Նրանց կուռն էլ հէնց կազմում է այն, ինչ կոչում են երկրի քաղաքական կեանք:

Քաղաքական կուռին մասնակցութիւն են ցոյց տալիս բոլոր գիտակից քաղաքացիները: Սակայն այս կուռը իրաւական պետութեան մէջ լինում է առանց արիւնհեղութեան: Ազատ խօսք, ազատ կարծիքները և համոզմունքներ, նաև ազատ մամուլ, — ահա այդ կուռի միջոցները և ղէնքերը:

23. ԻՐԱԿՈՒՆՔԻ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Մինչև այժմ, գրքիս առաջին մասում, մենք ծանօթացանք իրաւական պետութեան այն առանձնայատկութեան հետ, որ կոչում է ժողովրդի վեհապետութիւն կամ ժողովրդի ինքնակալութիւն: Մենք տեսանք արգէն, որ ժողովուրդը իրագործում է իւր բարձրագոյն իշխանութիւնը՝ օրէնքներ հրատարակող ներկայացուցչական ժողովի միջոցով:

Սակայն իրաւական պետութիւնը այսպէս է կոչում ոչ միայն նրա համար, որ այնտեղ բարձրագոյն իշխանութիւնը գտնւում է ժողովրդի ձեռքին, այլ նաև նրա համար, որ այնտեղ բոլոր քաղաքացիները հաւասար են դատարանի և օրէնքի առջև: Հաւասար են ամենքը նրա համար, որ հիմնական օրէնքներով ճանաչուած են անխտիր բոլորի վերաբերմամբ այսպէս կոչուած մարդու սրբազան և անկապտելի իրաւունքները: Այդ իրաւունքներն են — խղճի, հաւատի և գիտական համոզմունքների ազատութիւն, խօսքի և մամուլի, ժողովուհների և միութիւնների ազատութիւն, գործադուհների և հանդէսների ազատութիւն, անձի, բնակարանի և յարաբերութիւնների (պոստային) անձեւումխելութիւն: 》

Այս իրաւունքները սրբազան են կոչում այն պատճառով, որ մարդկային հոգին, մարդկային անձնաւորութիւնը այդ ազատութիւնների կարիքը ունի, ինչպէս սրբութիւն: Ազատութիւնն այնպէս է հարկաւոր մարդու, ինչպէս որ օդը, շնչելու համար: Այդ ա-

զատութիւնները կոչուում են անկապտելի կամ անձեռնմխելի: Այս նշանակում է, թէ ոչ մի պետութիւն, նոյնիսկ աշխարհիս ամենալաւ պետութիւնը իրաւունք չունի խլելու այդ ազատութիւնները քաղաքացիներին, զրկելու մարդկանց իրենց անկախութիւնից և ազատութիւնից:

Իրաւունքի տիրապետութիւնը հէնց նրանով էլ արտայայտուում է, որ պետական իշխանութիւնը ներկայացուցչական պետութեան մէջ հանդիպում է միայն մի սահմանափակման, որ է՝ սա համառօտաբար քաղաքացիների իրաւունքներով: Ժողովրդական ներկայացուցիչները կարող են հրատարակել ինչ օրէնք որ պէտք է, միայն թէ ոչ այնպիսի մի օրէնք, որ զրկէր քաղաքացիներին իրենց ազատութիւններից և իրաւունքներից:

Իրաւական պետութեան բոլոր բնակիչները հաւասար իրաւունքներ ունեն իբրև քաղաքացիներ, անկախ այն բանից, թէ նրանք ինչ հասարակական դիրքի տէր մարդիկ են: Պետութեան նախագահը, մինիստրը, մի բանուոր թէ գլխաւորը, — բոլորն էլ միատեսակ կերպով պարտաւոր են օրէնքին հնազանդուել և յարգել ուրիշ մարդկանց իրաւունքները:

Օրէնքի ոյժը պահպանելու և խախտուած իրաւունքները վերականգնելու համար գոյութիւն ունեն քաղաքացիների կողմից ընտրուած դատաւորներ: Բայց հէնց «քաղաքացի» կոչումը հասկանալի է միայն իրաւական պետութեան մէջ: Ո՞վ է կոչուում քաղաքացի. — այն մարդը, որ տէր է անկապտելի իրաւունքների՝ ճանաչուած երկրի հիմնական օրէնքներով, և որոնց պահպանութիւնը դատարանի ձեռքին է: Ոստիկանական պետութեան մէջ չկան քաղաքացիներ, այնտեղ կան

սոսկ ընակիչներ, կենդանիներ, հաւատարիմ հպատակներ, — մի խօսքով՝ իրաւագուրկ մարդիկ: Այս իրաւագուրկ մարդիկ առարկայ են դառնում ամեն տեսակ իշխանաւորական կամայականութեան, որի դէմ նրանք անզօր են այնչափ ժամանակ, մինչեւ որ կռուով ձեռք կրերեն իրենց իրաւունքը:

Մի անգամ արդէն երկրի հիմնական օրէնքներով պետութեան ընակիչները ճանաչել տալով իրենց իրաւունքները և ազատութիւնները, այնուհետև նրանք իրաւունք են ստանում պաշտպանել նրանց թէկուզ ոյժի միջոցով: Այսպէս՝ անգլիական քաղաքացիները իրաւունք են համարում նոյնիսկ ժողովրդական ապստամբութեան միջոցով պաշտպանել իրենց սրբազան իրաւունքները ամեն տեսակ ոտնձգութիւնների դէմ՝ պետական իշխանութեան կողմից: Անգլիայի ժողովուրդը նրա համար չէ կռուել հարիւրաւոր տարիներ շարունակ յանուն այդ իրաւունքների, որ դուրս գայ մէկը և խլի նրանցից այդ իրաւունքները: Իրաւական պետութեան մէջ էլ ժողովրդական ներկայացուցիչները չեն մոռանում իրենց օրէնսդրական գործունէութեան ընթացքում յարգանքով վերաբերուել դէպի քաղաքացիների իրաւունքները, որ թուած են երկրի հիմնական օրէնքների մէջ: Այս պատճառով էլ ներկայացուցչական ժողովի միայն այն որոշումն է օրէնք կոչուում, քաղաքացիների համար պարտադիր, որը չէ հակասում հիմնական օրէնքներին: Նախագահի միայն այն հրամանական գիրք և մինիստրի միայն այն կարգադրութիւնն է համարում պարտաւորական, որը չէ խախտում քաղաքացիների իրաւունքները և չէ անցնում այն իշխանութեան սահմաններից դուրս, որ վերապահուած է նրանց

ժողովրդական ներկայացուցիչները կողմից: Ուրիշ խօսքով՝ կառավարչական հրամանադրերը իրաւական պետութեան մէջ միայն այն ժամանակ են համարուում իրագործելի, երբ համաձայն են երկրի հիմնական օրէնքներին և ժողովրդական ներկայացուցիչները կողմից հրատարակուող սովորական օրէնքներին:

Տեսնենք այժմ, թէ ինչ նշանակութիւն ունեն առանձին-առանձին ազատութիւնները իրաւական պետութեան քաղաքացիների կեանքում:

24. ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Խղճի ազատութիւնն ասելով հասկացում է մտածելու, զգալու և ցանկանալու ազատութիւնը այնպէս, ինչպէս որ թելադրում է մարդու իւր խիղճը: Վաղուց արդէն յայտնի է, որ «ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ», այսինքն՝ մարդու համար գոյութիւն չունի ստամոքսի հարց միայն, այլ նաև մտաւոր հարցեր և բարոյական պահանջներ: Այս տեսակէտով էլ մարդս տարբերուում է անասունից, որը միայն ուտում է, խմում և բազմանում:

Մարդս չէ ապրում սոսկ բուսական կեանքով, նա ստեղծագործում է նաև իւր շուրջը նոր կեանք: Մարդկային հոգին—անհամարողութեան բոլորատեսակ հոգեւոր և նիւթական նուաճումների միակ և անվերջ աղբիւրը: Իսկ ամեն մի ստեղծագործութիւն էլ երեակայել չէ կարելի առանց ազատութեան: Արտաքին ստիպողութիւնը սպանում է մարդկային հոգին:

Ահա թէ ինչ է ասում այդ մասին մի յայտնի գիտնական (Իերինգ). «Ձգալ ինքս ինձ արարիչ՝ թէկուզ ամենափոքր աշխարհի, արտացոլուել՝ իբրև մինչև ինձ դեռ չեղած և միայն ինձնով իւր գոյութիւնը ստացած սեփական ստեղծագործութեան մէջ,—անհամար ինչն է մարդուս ներշնչում իւր արժանաւորութեան ինքնագիտակցութիւն, և զգացում՝ որ նա նմանուում է Աստծուն: Մարդուս բարձրագոյն իրաւունքն է զարգացնել այդ ստեղծագործական գործունէութիւնը, որն և է անհրաժեշտ միջոց՝ բարոյական ինքնակրթութեան: Այս բանի համար արդէն իսկ ենթադրուում է ազատութիւն, որովհետև մեր սեփական ստեղծագործութիւնը համարել կարող ենք միայն այն, ինչ որ ազատօրէն ըզխում է մեր անձնաւորութիւնից: Ստիպել մարդուս, որ նա բարի և խելացի բան կատարի,—այդ արդէն յանցանք է նրա կոչման դէմ, որովհետև հէնց այդ ստիպողութեամբ նրանից խլում է սեփական բերմամբ բարի գործելու հնարաւորութիւնը»:

Սրանից արդէն պարզ է, թէ ինչ անհոգին նշանակութիւն ունի խղճի ազատութիւնը մի ժողովրդի հոգեկան կեանքի համար: Խղճի ազատութիւնն ասելով իրաւական պետութեան մէջ հասկացում է, որ կառավարութիւնը իրաւունք չունի ոչ ոքի հետեւելու, հարածելու նրան իւր մտքերի, իւր հաւատի համար, իւր գիտական համոզմունքների և այս կամ այն քաղաքական կուսակցութեանը պատկանելու համար: Այսպիսի հարածանքն առանց այդ էլ անմիտ բան է. չէ որ ճշմարտութիւնը երևան է գալիս մտքերի ազատ փոխանակութիւնից, կարծիքների ազատ մրցումից: Իւրաքանչիւր ոք այնպէս է կարծում, թէ նա ուղիղ է մը-

տածում, թէ իւր հաւատն է ճշմարիտը, թէ ամենալաւը այն կուսակցութիւնն է, որին նա պատկանում է: Եւ թող ամենքն էլ վիճեն և կուռեն իրար հետ խօսքով և համոզմունքով, — ժամանակը ցոյց կտայ, թէ ով է եղել արդարը, ո՞րի կողմն է եղել ճշմարտութիւնը, ով է բարի գործ կատարել, և ով է քարոզել չարութիւն:

Երբ երկրի հիմնական օրէնքները ընդունում են խղճի, կրօնի և գիտական համոզմունքների ազատութիւն, այդ նշանակում է, որ չեն կարող սահմանափակուել ոչ մի քաղաքացու իրաւունքները իւր ունեցած հաւատի կամ մտքերի բերաբերմամբ, թէկուզ նրանք անհաճոյ լինեն կառավարութեան կամ ժողովրդի մեծամասնութեան համար:

Սղճի ազատութիւնից բղխում է խօսքի և մամուլի ազատութեան իրաւունքը:

25. ԽՕՄԲԻ ԵՒ ՄԱՄՈՒԼԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Երբ մարդ որևէ բանով ուրախ է, նա շտապում է ուրիշներին էլ հաղորդակից անել իւր ուրախութեանը, որպէսզի աւելի մեծ լինի իւր սեփական ուրախութիւնը: Երբ մարդ վիշտ ունի, նա շտապում է այդ վշտից մասն հանել ուրիշին, որ սիրտը թեթեանայ: Եւ երբ մարդ նոր բան է մտածում, երբ նա խելօք, լաւ բան է միտք անում, նա բաժին է հանում դը-

րանից նաև ուրիշին, որպէսզի այդ միտքը ծառայի ընդհանրութեան օգտին: Պահել իր մէջ մտքերը, չքարոզել նրանց, չհամոզել ուրիշ մարդկանց,—այդ նշանակում է ժլատ մարդու նմանուել:

Եւ անա՛ խօսքի և մամուլի ազատութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս իւրաքանչիւր քաղաքացու բաժանել իւր համաքաղաքացիների հետ իւր մտքի և սրբտի հարստութիւնը: Ազատ, համարձակ խօսքը, ջերմ զգացումը անհանդիստ են մարդու լեզուի վրայ, ուզում են բերնից դուրս թռչել, որպէստեղ իւրաքանչիւր մարդ ձգտում է հանդէս բերել իւր անձնաւորութիւնը, իւր հոգին,—ինչով էլ որ նա կարող է:

Սօսքի և մամուլի ազատութեան կաշկանդումը ոստիկանական պետութեան մէջ կանգնեցրել է ժողովրդի հոգեկան և անտեսական դարգացումը: Յենդորական իշխանութիւնը արդելում էր ասել և խօսել հասարակ ժողովրդի տառապանքների և կարիքների մասին, չէր թոյլ տրւում մերկացնել կաշառակերութիւնը, պետական փողերի յափշտակումը, իշխանութիւնների բռնութիւնները ազգաբնակչութեան վրայ, չէր լինում երևան հանել խաբեբայութիւնը և անճշտութիւնը, ժողովրդին ճշմարիտ խօսք ասել անկարելի էր: Սակայն վերացաւ ոստիկանական պետութիւնը լուսաւորուած ժողովրդների մէջ, դրա հետ միասին և չքացաւ ցենզուրան:

Նրա փոխարէն հանդէս եկաւ մամուլի ազատութիւն, այսինքն՝ ժողովրդի շահերը պաշտպանելու և ոչնչով չկաշկանդուող իրաւունքը—գրքերի, լրագիրների և ժուրնալների միջոցով: Իւրաքանչիւր քաղաքացի իրաւունք ձեռք բերեց կարծիք յայտնելու իրեն յուզող

բոր որ հարցերի մասին: Իրաւական պետութեան մէջ կեանքը աւելի բարդ է, քան ոստիկանական պետութեան մէջ. իսկ առանց խօսքի, ուսուցման և մամուլի ազատութեան՝ ժողովուրդը կնամանէր խաւարի մէջ խարխափող մէկին, չիմանալաով ինչ անել, ինչի հաւատալ:

Մամուլի ազատութիւն—դա կեանքի խաւարը փառատող արեգակն է:

Մամուլի ազատութիւն—դա այն ամենազօրեղ խողովակն է, որով բարութիւն կարելի է հոսեցնել կեանքի մէջ, իսկ մարդկանց գլխի մէջ՝ գիտակցութիւն: Ազատ մամուլը մերկացնում է ամեն տեսակ չարիք և կուռում է նրա դէմ: Մերկացնելով կառավարութեան կամայականութիւնները՝ նա հանդիսանում է իբրև լաւագոյն միջոց քաղաքացիական իրաւունքները պաշտպանելու համար:

Խղճի և խօսքի ազատութիւնը պահանջում է նմանապէս ժողովուրդների և միութիւնների ազատութիւն:

26. ԺՈՂՈՎՈՒՄՆԵՐԻ ԵՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Մարդ կարող է իւր մտքերը և զգացումները արտայայտել բերանացի կամ գրաւոր կերպով: Եւ եթէ մի պետութեան մէջ ճանաչուած է, որ քաղաքացին ունի խօսքի ազատութիւն, այսինքն՝ իւր մտքերը և զգա-

ցումները բերանացի կերպով արտայայտելու իրաւունքը.— ապա ուրեմն պէտք է նաև ընդունել, որ քաղաքացիները իրաւունք ունեն ազատ կերպով հաւաքուելու միասին իրենց մտքերը և կարծիքները փոխանակելու համար: Իրաւական պետութեան մէջ իւրաքանչիւր իրաւատէր քաղաքացի աւելի կամ պակաս չափով մասնակցութիւն ունի պետութիւնը կառավարելու գործում, ապա ուրեմն և նա պէտք է ունենայ որևէ միջոց իւր համախոհների հետ խորհրդակցութեան առարկայ դարձնելու համար պետական գործերը և իւր դասակարգի շահերը:

Այդպիսի մի միջոց է ժողովուրդների ազատութիւնը: Իրաւական պետութեան մէջ իւրաքանչիւր քաղաքացի իրաւունք ունի առանց որևէ թոյլտուութեան հրաւիրելու իւր համաքաղաքացիներին հասարակական ժողովի և այնտեղ նրանք հետ քննելու այն գործերը և կարիքները, որ նրանք կարևոր կհամարեն: Բացի դրանից այդպիսի ժողովուրդները իրաւունք ունեն որոշումներ անելու՝ իբրև ցանկութիւն, կարող են այս կամ այն բանին ձեռնարկել ժողովրդի համար, ու այդ որոշումներ յանձնել կառավարութեանը կամ ժողովրդական ներկայացուցիչներին: Այսպիսով վերջիններս մի աւելորդ անգամ էլ կիմանան, թէ ինչ կարիքներ ունի ժողովուրդը: Նմանապէս ազատօրէն, առանց կառավարութեան թոյլտուութեան, տեղի են ունենում մշտական բնաւորութիւն կարող հասարակական ժողովները,— օրինակ քաղաքային վարչութիւնների, զեմատվոնների նիստերը, արդիւնաբերական և գիտական ընկերակցութիւնների, բանուորական միու-

թիւնները ժողովները, գիւղացիական համագումարները և այլն:

Վերը մենք ասացինք, որ ժամանակակից հսկայական պետութիւններում միայն նա է զօրեղ, որը կուոււմ է ոչ թէ միայնակ, այլ վիճակակից ընկերների և համախոհների հետ:

Միութիւնների ազատութիւնն էլ հէնց տալիս է իրաւական պետութեան քաղաքացիներին հնարաւորութիւն՝ իրենց շահերի համար միասնական կռիւ մղելու համար:

Վերջիլիշեալ քաղաքական կուսակցութիւնները հանգիստանում են իբրև մի տեսակ միութիւններ: Բացի քաղաքական միութիւններից և ընկերակցութիւններից, որոնք զբաղւում են պետութեան ներքին կառավարութեան վերաբերեալ հարցերով,— իրաւական պետութեան մէջ գոյութիւն ունեն եկեղեցական, գիտական, արդիւնարեւրական և այլ տեսակի շատ ընկերակցութիւններ: Այդ բոլոր ընկերակցութիւնները հիմնւում են յայտնողական եղանակով (ЯВОЧНЫМЪ ПОРЯДКОМЪ), այսինքն՝ յայտնւում է ի գիտութիւն կառավարութեան, թէ այս ինչ որ հիմնւում է այս ինչ ընկերակցութիւնը կամ միութիւնը, և դրանով էլ բանը վերջանում է— ընկերակցութիւնը կամ միութիւնը համարւում են, այդ անելուց յետոյ, օրէնքով գոյութիւն ունեցող:

Բացի քաղաքական կուսակցութիւններից, այսինքն այնպիսի միութիւններից, որոնց մէջ միանում են պետութիւնը կառավարելու հարցերը միատեսակ ըմբռնող մարդիկ, առանձին ոյժ են ներկայացնում իրաւական պետութեան մէջ բանուորական պլոտֆէսսիո-

նալ (արհեստակցական) միութիւնները: Սրանց գլխաւոր նպատակն է միացնել բանուորներին՝ գործարանատէրերի դէմ կռիւ մղելու համար տնտեսական պահանջներով: Այդ միութիւնների անդամ բանուորները որոշ անդամավճար են տալիս միութեան կասսային, որպէսզի գործադուլի ժամանակ նրանից նպաստ ըստանան:

Գործադուլը լաւագոյն միջոցն է գործարանատէրերի դէմ աւօրեայ կռիւ մղելու համար՝ աշխատավարձը բարձրացնելու և աշխատանքի օրը կրճատելու համար: Իրաւական պետութեան մէջ բանուորները և գործակատարները վայելում են գործադուլների ազատութիւն: Սակայն գործադուլի միջոցով միայն այն ժամանակ կարելի է մի բան ձեռք բերել գործարանատիրոջից, երբ բանուորները ապրելու միջոց ունենան գործադուլի ժամանակ. որը, եթէ գործարանատէրերը չզիջեն, կարող է երկար տևել: Այսպէս՝ կալուածատէր Պետրինի քարահանքում (Անգլիա) աշխատող քարտաշները գործադուլ արին 2 տարի և 6 ամիս անընդհատ: Եթէ քարտաշ-բանուորների միութիւնը կասսայում հարկը հազարներ չունենար, բանուորների մշտական վճարներից գոյացած, այդ դէպքում բանուորները չէին կարող այդքան երկար ժամանակ շարունակել կռիւը իրենց տէրերի դէմ:

Այս բանից պարզ է, որ մեծ նշանակութիւն չունի գործադուլների իրաւունքը առանց բանուորական միութիւնների ազատութեան: Բանուորական միութիւնները բանուորների գրաւական են գործադուլների յաջող ելքի համար: Իրաւական պետութեան մէջ բանուորական միութիւնները հաշւում են իրենց մէջ

միլլիոնաւոր անդամներ և տասնեակ միլլիոնների կարողութիւն իրենց կասսայում՝ դրանով էլ նրանք ներկայացնում են մի, թէպէտ խաղաղ, բայց ազդեցիկ ոյժ:

Միութիւնների միւս տեսակներից ուշադրութեան արժանի են սպառողական ընկերութիւնները՝ մեծաքանակ չափով ապրանքներ միասին էփան գնելու համար: Նրանց անդամ են լինում գլխաւորապէս բանուորներ, գիւղացիներ և արհեստաւորներ:

Բացի դրանից գոյութիւն ունեն նաև արտադրական ընկերութիւններ (производительные общества), այսինքն բանուորական այնպիսի միութիւններ, որոնք միասին վարում են որևէ ձեռնարկութիւն: Սակայն որովհետև դրանց հիմնելը դժուար բան է, այդ պատճառով էլ քիչ կան այդպիսի ընկերութիւններ: Կապիտալով հարուստ մասնաւոր և խոշոր արդիւնաբերական ձեռնարկութիւնների հետ ունեցած մրցման մէջ մանր արտադրական ընկերութեան համար դժուար է գոյութիւն պահպանել, այդ պատճառով էլ այդպիսին յաճախ կործանուում է, չգլիմանալով մրցման:

Իւրաքանչիւր եկեղեցի էլ հանդիսանում է նմանապէս իբրև միատեսակ հաւատացող մարդկանց մի միութիւն. իրաւական պետութեան մէջ եկեղեցին միանգամայն անջատուած է պետութիւնից, այսինքն պետութիւնը ոչ մի, ոչ տիրող և ոչ էլ սակաւ նշանակութիւն ունեցող եկեղեցական ընկերակցութեան չէ տալիս ոչ մի կոպէկ, ոչ էլ մի արտօնութիւն:

Ամեն մի եկեղեցի, լինի նա լութերակա՞ն, կաթոլիկ, մահմեդական թէ հրէական, հաւասար իրաւունք ունի հրապարակական աստուածապաշտութեան և իւր

կրօնական դաւանանքը հրապարակով քարոզելու: Ամեն մի քաղաքացի էլ լիակատար իրաւունք ունի դուրս գալու մի եկեղեցուց և մտնելու մի ուրիշի մէջ, մի խօսքով՝ կարող է փոխել հաւատը: Կարող է նաև ամենևին չհաւատալ Աստծուն և պատկանել անհաւատների և որևէ ընկերակցութեան: Կառավարութիւնը և փողովրդական ներկայացուցիչները ոչ մի գործ չունեն, թէ ինչպէս են հաւատում քաղաքացիները, կամ բնաւ իսկ չեն հաւատում: Չէ՞ որ, եթէ մէկը չի ուզում, դադանակով չես կարող նրան արքայութիւն քշել: Աստուած ինքն էլ արքայութիւն չի ընդունի մի մարդու, որը նրան հաւատում է ոստիկանական բռնութեան շնորհիւ միայն: Աստուած լաւ է տեսնում, որ այդպիսի մարդու հաւատը կեղծաւորութիւն է միայն, որ նա հաւատում է երկիւղից դրդուած: Այս պատճառով՝ ոչ մի օգուտ բերել չեն կարող այն մարդիկ, որոնք բռնութեան միջոցներով են մարդկանց հաւատ ներշնչել ուզում, օր. իրաւունքներից զրկելով կամ սահմանափակելով այդ իրաւունքները, աքսորով կամ բանտարկելութեամբ: Կրօնական համբերատարութիւնը առաջին օրէնքն է ճշմարիտ հոգևոր կեանքի: Յիսուս Քրիստոս մարդկանց դադանակով չէր ձգում զէպի ինքը, այլ հեղ և քնքոյշ խօսքերով:

Յիշատակենք նաև այն, որ իրաւական պետութեան մէջ բոլոր քաղաքացիները ունեն թափօրներ սարքելու իրաւունք, այսինքն փողոցով երթալու և իրենց կարիքների կամ որևէ մէկի կողմից խախտուած իրաւունքների մասին բարձրաձայն ազդարարելու իրաւունք: Միակ սահմանափակումը, որին հանդիպում են քաղաքացիները իրենց այս իրաւունքը իրագործե-

լու համար, այդ այն է, որ նրանք դրանով չպէտք է խանդարեն փողոցի երթևեկութիւնը: Ոստիկանական պետութեան մէջ այդ իրաւունքով օգտուում է միայն եկեղեցին, երբ նա կրօնական թափօրներ է սարքում: Իրաւական պետութեան մէջ կրօնական թափօրներն էլ չպէտք է խանգարեն փողոցի երթևեկութիւնը:

27. ԱՆՁԻ, ԲՆԱԿԱՐԱՆԻ ԵՒ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ (ՓՈՍՏԱՅԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔ) ԱՆՁԵՌՆՄԽԵԼԻՌԹԻՒՆ

Այս վերնագրում յիշուող երեք իրաւունքի ծագումը և կարևոր նշանակութիւնը աւելի լաւ հասկանալու համար վերագրանանք կրկին այն հին, անցանկալի ժամանակին, երբ լուսաւորուած ժողովուրդները դեռ ոստիկանական պետութիւն ունէին:

Վերը մենք ասացինք, որ ոստիկանական պետութեան մէջ թագաւորում էր կատարեալ կամայականութիւն—թէ կառավարութեան և թէ պետութեան մէջ. ամենքը հաւասարապէս իրաւագուրկ էին, միայն սակաւթիւ մարդիկ, շնորհիւ իրենց ծագման և հարստութեան, տէր էին պետութեան մէջ, որոնց հետ թագաւորը բաժանում էր իւր իշխանութիւնը:

Կառավարութիւնը, չինովիկները, ոստիկանութիւնը և հարուստները ճնշում և քայքայում էին ժողովրդին: Ամենաաղքատները վճարում էին ամենից շատ հարկեր և տուրքեր: Այս բոլոր կամայականութիւններն

ըը առաջ էին բերում խուլ անբաւականութիւն, որ բռնկում էր մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ դուրսը՝ ժողովրդական ըմբոստացումների ձևով: Կառավարութիւնը ամեն կերպ աշխատում էր իր յանցանքը ուրիշի վրայ գցել. երբ ժողովուրդը աղքատութիւնից մեռնում էր, կառավարութիւնը ամեն բան անբերրիութեան վերայ էր գցում, և կամ ասում էր, թէ ամեն բանում յանցաւոր են հրէաները կամ ուրիշ այլազգիներ: Իսկ հէնց որ դուրս էր գալիս մի համարձակ մարդ, որ ուզում էր հասկացնել ժողովրդին, թէ կառավարութիւնը խարում է նրան, թէ ժողովրդի ամբողջ թշուառութիւնը վատ կառավարութիւնիցն է, թէ ժողովուրդը քայքայւում է անտանելի ծանր հարկերի լծի տակ, որ դրուած է աշխատաւորների ուսի վրայ,—այդ դէպքում կառավարութիւնը այդպիսի մարդուն յայտարարում էր իբրև դաւաճան, բռնում և առանց որևէ դատաստանի բանտ էր նստեցնում երկար տարիներով:

Հէնց որ մէկը խօսում էր ժողովրդի իրաւագրկութեան մասին համարելով այդ բանը նրա դժբախտութեան հիմնական պատճառը, հէնց որ մէկը ցոյց էր տալիս ժողովրդին, թէ ինչպէս և ում հետ պէտք է կռուել ու լաւագոյն դրութիւն ստեղծել,—իսկոյն յայտնի կամ գաղտնի ոստիկանութիւնը բռնում էր նրան և տանջում:

Այդ բոլորից յետոյ կառավարութիւնը նրանց, որոնք չէին կարող անտարբեր վերաբերմունք ցոյց տալ հարազատ ժողովրդի տանջանքներին, այդպիսիներին արսորում էր տաժանակիր աշխատանքի կամ կախել էր տալիս, նայած թէ նրան որչափ վտանգաւոր էին համարում ոստիկանական պետութեան աչքում:

Վերջապէս շատ երկրներում բանն այնտեղ հասաւ, որ սկսեցին մարդկանց բռնել սոսկ կասկածելով նրա վրայ, երբեմն նոյնիսկ առանց կասկածի, համարեա ամեն մի պատահող մարդու: Ոստիկանութիւնը և ժանդարմերիան ամեն տեղ ցոյց էին տալիս իրենց եռանդը: Գողերի և աւազակներին նման նրանք գիշերով մըտնում էին ուրիշի բնակարանը, խուզարկում էին ամեն քին, ամեն բան տակն ու վրայ էին անում և բռնում մի քանի մարդու: Հետեւեալ գիշեր մտնում էին մի ուրիշ տուն և կրկնում էին այնտեղ իրենց արարքը:

Չարմանալի չէ, որ դժգոհների թիւը աւելի ու աւելի էր բազմանում: Մարդ քնելիս վստահ չէր, որ նրան գիշերը հանգիստ կը թողնեն: Բազմաթիւ անմեղ մարդիկ փտում էին բանտերում: Ամիսներ և տարիներ էին անցնում և ոչ ոք նրանց չէր ասում, թէ ինչ բանում և ինչ հիմունքներով նրան մեղադրում են: Մի մարդու ուրիշին գրած նամակը բաց էին անում այսպէս կոչուած սև կարիներներում և կառավարութեան պաշտօնեաները այդ եղանակով աշխատում էին ոստիկանական պետութեան համար վտանգաւոր մտքերի ապացոյցներ գտնել:

Ահա այս բոլոր բաների համար էր, որ ոստիկանական պետութիւնը իրենց վրայից թօթափող ժողովուրդները թագաւորական իշխանութեան ներկայացրած հիմնական պահանջների մէջ զնում էին անձի, բնակարանի և մարդկանց իրար հետ ունեցած յարաբերութիւնների անձեռնմխելութիւն, այսինքն՝ կամայական ձերբակալումների և ուրիշների նամակները բանալու արգելելումն: Եւ յիշուի, ժամանակակից իրաւական պետութեան մէջ իշխում է պոստային կատարեալ

զաղտնապահութիւն և անձի ու բնակարանի կատարեալ անձեռնմխելութիւն կառավարութեան կամայականութիւնից: Այս բանի համար գոյութիւն ունեն մի շարք օրէնքներ, որոնց հետ և մենք անմիջապէս կը ծանօթանանք:

Նախ՝ իրաւական պետութեան մէջ ոչ ոքի չի կարելի խուզարկել և ձերբակալել, հիմնուելով միմիայն կասկածի վրայ և առանց որևէ հիմքի: Եւ եթէ նոյնիսկ այն բանի համար լինեն պատճառներ, յամենայն զէպս խուզարկութիւն կամ ձերբակալութիւն կարելի է անել միմիայն հիմնուելով քննիչի կամ դատաւորի ստորագրութիւնը՝ կրող արքունական թղթի վրայ: Իսկ ինքը ոստիկանութիւնը մէկին ձերբակալել կարող է միմիայն այն զէպքում, երբ նրան բռնի յանցագործութեան վայրում. և միայն մի զէպքում՝ նա կարող է առանց հրամանի մտնել մասնաւոր բնակարան, այն է՝ երբ յանցագործը նրա աչքի առաջ թաղնում է այնտեղ:

Ամեն մէկը, որ իրեն համարում է անարգար տեղը կամ անհիմն ձերբակալուած, իրաւունք ունի պահանջելու որ 24 ժամուայ ընթացքում իրեն դատաւորի մօտ բերեն, որն և պարտաւոր է յայտնել նրան մեղադրանքը կամ ազատել նրան: Եթէ որևէ մէկը մեղադրուած է օրէնքի սակաւ նշանակութիւն ունեցող խախտման՝ զանցառութեան մէջ, այդ զէպքում դատաւորը պարտաւոր է կարգադրութիւն անել, որ նրան ազատեն բանտարկելութիւնից: Իսկ եթէ մէկը մեղադրուած է օրէնքի ծանր խախտման մէջ, այդ զէպքում դատաւորից է կախուած այս կամ այն միջոցը ձեռք առնել: Դատաւորը կարող է կամ ազատել նրան երաշխաւորութեամբ, կամ թէ չէ

ստորագրութիւն անելով պարտաւորեցնել նրան, որ չի հեռանայ իւր բնակավայրից:

Վերջապէս, եթէ մէկը դատի սպասելով կալանաւորուած է մնում օրէնքի սահմանուած ժամանակից աւելի երկար, այդ ժամանակամիջոցը անցնելուց յետոյ իրաւունք ունի պահանջելու, որ կամ անմիջապէս դատ անեն և կամ իսկոյն ազատեն նրան: Բացի դրանից՝ կալանաւորուածի ամեն մի ազգական և ծանօթ, երբ նա կասկածուած է, թէ կալանաւորուածը որ և է պատճառով հնարաւորութիւն չունի իր դատը շտապեցնելու, և կամ չգիտէ որ իրաւունք ունի այսպէս վարուելու, նա իրաւունք ունի նրա փոխարէն պահանջելու, որ անմիջապէս յայտնեն մեղադրանքները կամ ազատեն իրան:

Ահա այն օրէնքները, որոնք անմիջապէս պաշտպանում են քաղաքացիներին կառավարութեան և ոստիկանութեան կամայականութիւնից: Եւ որպէսզի այդ օրէնքները մեռած տառ չմնան անհիմն կերպով ազատութիւնից զրկուող կամ անտեղի խուզարկութեան ենթարկուող քաղաքացիների համար, կայ երկու միջոց. այդպիսիները կարող են պաշտօնեային կամ ոստիկանական ծառայողին դատաստանական պատասխանատուութեան ենթարկել և նրան դատարանով պատժել տալ, կամ տուգանքի ենթարկել յօգուտ տուժողի, և կամ յօգուտ միաժամանակ թէ մէկի և թէ միւսի:

Պաշտօնեան և ոստիկանական ծառայողը ենթակայ են քաղաքացիական պատասխանատուութեան միայն այն ժամանակ, երբ նրանք կատարել են սակաւ նշանակութիւն ունեցող խախտումն քաղաքացու իրաւունքների, օրինակ երբ վիրաւորել են (խօսքով) նրան: Իսկ

երբ նրանք ցոյց են տուել քաղաքացու իրաւունքների բիրտ խախտումն, օրինակ ապօրինի կերպով կալանաւորել են նրան, այդ դէպքում բացի այն, որ նրանցից մեծ գումար կառնուել յօգուտ տուժողի, նրանք կենթարկուեն նաև քրէական պատասխանատուութեան՝ պաշտօնից հեռացուելով կամ բանտարկուելով: Ջարմանալի չէ ուրեմն, որ շնորհիւ այսպիսի խիստ օրէնքների՝ որոնցով մայականութեան հեղինակները պատասխանատուութեան են ենթարկուում, իրաւական պետութեան մէջ աղմինիստրացիայի և ոստիկանութեան մարդկանց մէջ քչերը կլինեն, որոնք կխախտեն քաղաքացիների իրաւունքները: Կամայականութեան դէպքերը չափազանց քիչ են:

Սրան պէտք է աւելացնել և այն, որ իրաւական պետութեան մէջ զաղափար անգամ չունեն այսպէս կոչուած քաղաքական յանցանքների և քաղաքական յանցագործների մասին, քանի որ խղճի, խօսքի և մամուլի ազատութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս իւրաքանչիւրին՝ դատել և քննադատել կառավարութեան, չինովնիկների և ոստիկանների գործունէութիւնը՝ ինչպէս որ նա է ուզում: Յիշեալ ազատութիւնները, նրանց հետ նաև միութիւնների ազատութիւնը հնարաւորութիւն են տալիս ամեն մէկին միանալ իւր ուզած քաղաքական կուսակցութեան հետ, դաւանել իւր ուզած քաղաքական համոզմունքները: Իրաւական պետութիւնը աներևակայելի բան է՝ առանց քաղաքական կեանքի և քաղաքական կուռի:

Իրաւական պետութեան նպատակն է՝ մարդկանց խաղաղ համայնակեցութիւնը. նրան հասնելու միջոցն է՝ կռիւր: Սակայն իրաւական պետութեան մէջ դասակարգերի և քաղաքական կուսակցութիւնների կողմից

մղուող կռիւը չէ լինում անստամբութեան միջոցով՝ ոստիկանական և զինուորական իշխանութիւնների դէմ, այլ խաղաղ միջոցներով, ազատ համոզմունքով և ներկայացուցչական ժողովի մեծամասնութեան որոշումներով:

Իրաւական պետութիւնը պետական համայնակեցութեան ամենալաւ տեսակն է, որ առաջ է բերել երբևէ ժողովրդի ստեղծագործութիւնը: Սակայն ժողովրդական ստեղծագործող ոյժը չէ նուազում, իրաւական պետութիւն ձեռք բերելուց յետոյ եկող հերթական հարցը ամեն: տեղ էլ նոյնն է— ժողովրդի անտեսական կեանքի կառուցումը հիմնել բոլոր աշխատաւորների հաւասարութեան և եղբայրութեան սկզբունքների վրայ. կամ, ուրիշ խօսքով, պէտք է վերացնել այն ամենամեծ կախումը, որ հիմնուած է ոմանց տընտեսական զօրութեան և ուրիշների անտեսական անկարողութեան վրայ: Պէտք է վերացնել կամաւոր վարձու աշխատանքը, հողը և կապիտալը դարձնելով համաժողովրդական սեփականութիւն, — ահա այն մեծ հարցը, որ դրոււմ է ազատ պետութիւնների ազատ քաղաքացիների առջև:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

Ոստիկանական պետութիւնը ընկաւ բոլոր ժողովուրդների մէջ՝ նորհիւ մարդկային ոգու ըմբոստաց-

ման ընդդէմ այն խնամակալութեան, որը տընում էր մարդու բոլոր հինգ գործարաններին գոհացում տալու համար հոգալ: Մարդու ստեղծագործական գործունէութիւնը հոգեկան և տնտեսական գործունէութեան սահմանում չէ կարող զարգանալ ոստիկանական պետութեան մէջ, որը կաշկանդում է բոլոր բնակիչների ամեն մի քայլը ոստիպողական պատուէրներով և ոստիկանական արգելումներով, — ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ սառոյցն է կապում ջուրը: Իրաւունք, օրէնք, ազատութիւններ և ինքնուրոյնութիւն — ահա թէ ինչ են եղել նոր և ազատ պետական կառուցուածքի հիմքը, որով և ստեղծուել են բարեյաջող պայմաններ՝ մարդկութեան յետագայ զարգացման համար: Մարդկային յարաբերութեան զարգացման ծայրն էլ չի երևում:

Վերյիշենք համառօտակի իրաւական պետութեան այն հիմնական առանձնատկութիւնները, որոնք ներկայումս հանդէս են բերում ժողովրդական կեանքի ծաղկումը: Իրաւական պետութեան մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը գտնոււմ է ժողովուրդ — վեհապետի ձեռքում: Սա իրագործում է իւր իշխանութիւնը ընտրուած ներկայացուցիչների, նրանց առջև պատասխանատու միջնորդութեան և ընտրուած դատարանի միջոցով:

Ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը հիմնոււմ է ընդհանուր, ուղղակի, գաղտնի հաւասար և պրոպորցիոնալ ընտրողական իրաւունքի վրայ, որով ապահովոււմ է ազգաբնակչութեան մեծամասնութեան և փոքրամասնութեան շահերի ներկայացուցչութիւնը: Օրէնքի և դատարանի առաջ հաւասար են բոլոր քաղաքացիները: Օրէնքները ծառայում են ժողովրդական կարիքներին:

գոհացում տալուն, դատարանումն էլ թագաւորում է ճշմարտութիւնը և արդարութիւնը:

Պետական տնտեսութեան հիմքը կազմում է ամենքին ըստ եկամուտի հարկատուութեան ենթարկելը: Իւրաքանչիւր ոք կրում է մէջքին հարկի ծանրութիւն:

Տեղական կարիքների մասին հոգալու համար գոյութիւն ունի տեղական յատուկ ներկայացուցչութիւն՝ նոյն հիմունքներով, ինչպէս ժողովրդական բարձրագոյն ներկայացուցչութիւնը:

Ժողովրդական կրթութիւնը մատչելի է ընդհանրութեան, պարտադիր է և ձրի. գոյութիւն ունի ուսուցման ազատութիւն:

Տարբեր ազգութիւնների իրար հետ ունենալիք յարաբերութիւնների հարցը վճռում է նրանով, որ պետութիւնը բաժանւում է ինքնուրոյն երկրամասերի՝ տեղական ժողովրդական ներկայացուցչութեամբ: Երկրամաս-պետութիւնները, կատարեալ ինքնավարութիւն ունենալով, միասին կազմում են դաշնակցական պետութիւն (Ֆեդերատիւ հասարակապետութիւն), ունենալով ժողովրդական ներկայացուցիչների բարձրագոյն պալատ՝ բոլոր ժողովրդների վերաբերող ընդհանուր գործերը վճռելու համար: Բացի ժողովուրդ-վեհապետից, պետութեան իսկական գլխից կայ նաև պատուաւոր գլուխ—նախագահ, կամ թագաւոր, ինչպէս որ է Անգլիայում:

Ժողովուրդը բաժանւում է զանազան քաղաքական կուսակցութիւնների, որոնք կռիւ են մղում իրար դէմ:

Իրենց ոյժով և միութեամբ առանձին ուշադրութիւն են դարձնել տալիս իրենց վրայ ժողովրդական—սոցիալիստական կուսակցութիւնները, որոնք պաշտ-

պանում են գիւղացի-հողագործների և քաղաքային ու գիւղական բանուորների շահերը,

Առանձնապէս կարևորութիւն ունեցող խնդիրներին համար տեղի է ունենում բոլոր ընտրողների անմիջական հարցում—րեֆերենդում:

Ինիցիատիւի իրաւունքը—օրէնսդրական նախաձեռնութիւնը—պատկանում է ամեն մի ընտրողի, եթէ այդ նախաձեռնութիւնը կպաշտպանեն օրէնքով սահմանուած որոշ թիւ կազմող քաղաքացիներ:

Ժողովրդի բարձրագոյն իշխանութիւնը սահմանափակւում է քաղաքացիներին սրբազան, անձեռնմխելի իրաւունքներով, այսինքն՝ խղճի, հաւատի, գիտական համոզմունքների, խօսքի, մամուլի, ժողովուհների, միութիւնների և թափոքների ազատութեամբ, անձի, բնակարանի և յարաբերութիւնների (պոստային գաղտնիք) անձեռնմխելիութեամբ:

Մարդկային անձնաւորութեան իրաւունքները և մարդկային արժանապատուութիւնը ադմինիստրացիայի և ոստիկանութեան կամայականութիւնից պաշտպանւում են դատարանով. նրանց խախտել իսկ ցանկացող ամեն մի չինտիլիկ, ոստիկանական ծառայող կամ մասնաւոր անձն ենթակայ է քաղաքացիական և քրէական պատասխանատուութեան:

Ժողովրդական ներկայացուցիչներից բաղկացած Սահմանադիր ժողովը լաւագոյն միջոցն է իրաւական պետութիւն ստեղծելու համար:

Ծանր, արիւնահեղ կռիւներով են քաղաքացիները ոստիկանական պետութիւնից իրաւական պետութիւն դարձրել. այժմ էլ, իրաւական պետութեան մէջ, մղւում է կուսակցութիւնների կռիւը, բայց այդ կը-

որը մղում է խաղաղ ճանապարհով, հիմնուած համոզմունքի և ներկայացուցչական ժողովի մեծամասնութեան որոշումների վրայ *):

*) Պարտք ենք համարում յիշել այստեղ, որ այս գրքի առաջին 16 երեսների թարգմանությունը, համարեա ամբողջովին, վերցրել ենք «Աշխատանք» շաբաթաթերթից, պ. Ա. Աթանասեանի սիրալիբ համաձայնութեամբ:

Ա. Ա.Բ.

«Ազգային գրադարան»

NL0189389

